

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**BAŞİMSİZLİK SONRASI TÜRKİYE – AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan : **Cemal Celil KARAMAN**

İstanbul, 2012

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**BAŞIMSIZLIK SONRASI TÜRK YE-AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Cemal Celil KARAMAN

Öğrenci No:

090771020

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ

İstanbul, 2012

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

03.07.2012

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 090771020 numaralı *Cemal Celil KARAMAN*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 20.06.2012 tarih ve 2012/19 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oyçokluğu/oybirliği* ile *Kabul/Red veya Düzeltme* kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ

ÜYE
PROF.DR. ABDULHALUK MEHMET ÇAY

ÜYE
PROF.DR. MEHMET FİKRET GEZGİN

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “BAKİMSİZLİK SONRASI TÜRK YE
– AZERBAJCAN LİKLERİ” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ahlak ve
geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının
kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf
yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 18/06/2012

Cemal Celil KARAMAN

BA İMSİZLİK SONRASI TÜRK YE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Tezi Hazırlayan: C.Celil KARAMAN

Özet

Bu Tez çalışmasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazandıktan sonraki 1991 yılından günümüze kadar olan süre içerisinde Türkiye ile olan ilişkileri, Azerbaycan devlet başkanları dönemleri baz alınarak incelenmiştir ve ilişkilerin gelecek boyutları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ, Protokol, BTC Ham Petrol Boru Hattı, BTE Doğalgaz Boru Hattı, Ermenistan Açılımı

RELATIONSHIPS BETWEEN AZERBAIJAN – TURKEY AFTER INDEPENDENCE

Presented by: C.Celil KARAMAN

Abstract

In this thesis, relationships with Turkey and the Republic of Azerbaijan after gaining its independence from Soviet Socialist Republics' Union from 1991 to the present day and examined based on with heads of state and evaluated the future size of the periods.

Key Words: Turkey, Azerbaijan, Armenia, Karabakh, Protocol, BTC Crude Oil Pipeline, BTE Natural Gas Pipeline, Armenia Stands

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
1. GİRİŞ	1
2. AZERBAYCAN'IN JEOSTRATEJİK ÖNEM VE TARİHİ	3
3. AZERBAYCAN'IN SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEN AYRILMASI VE BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI	12
3.1. Ayaz Muttalibov Dönemi (1990-1992).....	14
3.2. Ebulfez Elçibey Dönemi (1992-1993)	20
4. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ (1993-2003)	31
4.1. Dağlık Karabağ Sorunu.....	38
4.2. Enerji Boyutu Kapsamında Türkiye ile İlişkiler.....	50
4.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı	52
4.2.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'nın Önemi.....	55
4.2.3. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı	57
4.2.4. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE)Doğalgaz Boru Hattının Önemi	58
5. TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE SON DURUM	59
5.1. Azerbaycan'da Son Dönem Ekonomik ve Askeri Gelişmeler	60
5.1.1. Ekonomik Gelişmeler	60
5.1.2. Askeri Gelişmeler	64
5.2. Türkiye-Ermenistan Açılımı ve Azerbaycan	68
5.3. İlişkilerin Geleceği	73
6. SONUÇ	77

KAYNAKLAR	81
ÖZGEÇM	88

TABLÖLER İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Tablo.1. Azerbaycan-Türkiye ihracat- ithalat durumu (Aralık 2011).....	63
---	----

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birli i
ABD	: Amerika Birle ik Devletleri
a.g.e	: Adı Geçen Eser
AG K	: Avrupa Güvenlik ve birli i Konferansı
AG T	: Avrupa Güvenlik ve birli i Te kilatı
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
BDT	: Ba ımsız Devletler Toplulu u
BM	: Birle mi Milletler
BOTA	: Boru Hatları ile Petrol Ta ıma Anonim irketi
BTC	: Bakü - Tiflis - Ceyhan
BTE	: Bakü - Tiflis - Erzurum
DGBHP	: Do al Gaz Boru Hattı Projesi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KÖ	: slam Konferansı Örgütü
KE B	: Karadeniz Ekonomik birli i Belgesi
KGB	: Rus Devlet Güvenlik Komitesi
K P	: Kafkasya stikrar ve birli i Platformu
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
NÖC	: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti Petrol irketi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli i
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklı ı

1.G R

Türkiye ve Azerbaycan Türkleri aynı milletin evlatları olarak uzun yıllar aynı çatı altında yaşamışlardır. Fakat devlet olma sürecinde tarihin belirli dönemlerinden itibaren iki toplum farklı devletler kurmuş ve ayrı çatılarda yaşamışlardır.

20'nci yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti doğmuş ve Kuzey Azerbaycan topraklarında da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrünün kısa olması dolayısıyla iki ülke arasında ilişkiler gelişmemiştir.

Azerbaycan'daki bağımsızlık ateşinin yanması ve mevcut siyasi durumun da katkılarıyla Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiş ve ilanı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Yeni bağımsız olan Azerbaycan, genç bir ülke olarak karışık güçlüklerin üstesinden gelmek için Türkiye'den yardım beklemiştir, bölgenin ve Türkiye'nin mevcut siyasi, ekonomik ve askeri durumu değerlendirildiğinde yeterli olmasa da Türkiye Azerbaycan için elinden gelen yardımı yapmıştır.

Bağımsızlıktan sonra iki toplum arasındaki ilişkiler yeniden yoğunluk kazanmış, Azerbaycan en çok yardımı Türkiye'den görmüştür. Ancak, Azerbaycan'ın jeopolitik önemi ve bundan dolayı Rusya, İran, Ermenistan gibi ülkelerin Azerbaycan üzerinde çekişmeli menfaatlerinin olması, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini dış faktörler olmadan gelişmesini engellemiştir. Özellikle Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki egemenlik ve nüfuz mücadelesini bağımsızlığın kazanılmasından sonra da devam ettirmek istemesi iki ülke ilişkilerini gölgelemiştir.

İki ülke ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan ilk on yıl içerisinde büyük gelişme göstermiş, ekonomi, ticaret, eğitim, askeri, kültürel ve bilimsel konularda iki ülke arasında yüz yüze anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Günümüzde enerjinin çok önemli olduğu bir dönemde, iki ülkenin enerjinin nakli ve ithalatı anlamında birbirine muhtaç olduğu da göz önüne alınırsa istenen düzeyde olmasa da bu hususta iki ülke arasında yapılan anlaşmalar ivme kazanmıştır.

Sonraki dönemlerde iki ülke siyasi aktörlerinin de i mesi ile politikalar da çok keskin de iimler göstermese de, bazı dönemlerde ili kiler geli me kaydedememi ve yava lamı tır. Çalı mada Azerbaycan'daki devlet ba kanları dönemleri baz alınarak iki ülke ili kileri incelenmi tir.

Çalı manın ikinci bölümünde, Azerbaycan'ın jeostratejik önemi ve tarihinden bahsedilmi olup, üçüncü bölümde Azerbaycan'ın Sovyetler Birli i'nden ayrılması ile devlet ba kanlı ma gelen Ayaz Muttalibov ve Ebulfez Elçibey dönemleri, bu dönem Türkiye ile ili kiler ve yapılan yanlı lar üzerinde durulmu tur.

Dördüncü bölümde Haydar Aliyev'in devlet ba kanı oldu u dönemdeki iki ülke arasındaki ili kiler, Da lık Karaba sorunu ve Türkiye'nin bu sorunun çözümüne ili kin Azerbaycan'a yardımları izah edilmi tir. Bu dönemde her ne kadar iki ülke mevcut siyasi durumu ve politikaları sonucunda iki ülke ili kileri durma noktasına gelmi olsa da, ilerleyen yıllarda, enerji alanında yapılan yatırımlar iki ülke ili kilerini yeniden arzu edilen seviyelere çikartılması hususunda umut vadetmi tir.

Be inci bölümde ise ili kilerin son durumu, Azerbaycan'daki mevcut askeri ve ekonomik geli melerden söz edilmi tir.

Son dönemlerde ba ta Amerika Birle ik Devletleri (ABD) olmak üzere birçok batılı ülkenin Azerbaycan'ın kanayan yarası olan Da lık Karaba sorunu çözüme kavu turulmadan, Türkiye-Ermenistan ili kilerinin yeniden ba lamasına yönelik baskıları sonucu olan geli meler Türkiye-Azerbaycan ili kilerini yıpratmı olup, halkın sa duyusu, akıllıca hareket eden siyasiler ve kar ılıklı verdikleri yumu atıcı demeçler ve yapılan ziyaretler sonucunda iki ülke ili kilerine fazla zarar vermemi tir. Yalnız bu geli melerle iki ülke birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı bulmu , birbirlerinin hassas taraflarını anlamı ve ili kilerini sadece “Bir millet, ki devlet ” söyleminden çok, daha spesifik yönlerden geli tirme gayreti içerisine girmi lerdir. Bu bölümde protokollerle gerçekte en Türkiye-Ermenistan yakınla ması ve Azerbaycan'ın bu duruma tepkisi, bu süreçte yapılan yanlı lıklar incelenmi olup, ili kilerinin gelece i de erlendirilmi tir.

2. AZERBAJCAN'IN JEOSTRATEJİK ÖNEM VE TARİHİ

Azerbaycan bulunduğu coğrafya ve yeraltı kaynakları nedeniyle stratejik bir öneme sahip bir ülkedir. Tarihte ülke toprakları bu özelliklerinden dolayı birçok mücadeleye ev sahipliği yapmıştır. Ülkenin jeostratejik önemini daha iyi kavrayabilmek için coğrafî konumunun özelliklerinden bahsetmekte yarar vardır.

Azerbaycan, Transkafkasya diye bilinen bölgenin doğusunda yer alan büyük Kafkas ve küçük Kafkas dağları arasında kalan topraklardır. Kafkasya bölgesindeki en yüksek nüfus ve yüzölçümüne sahip olan ülke olma özelliğini taşıyan ülkenin batısında Ermenistan, güneyinde İran, kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneybatısında Türkiye, kuzeybatısında Gürcistan ve doğusunda Hazar Denizi vardır (Çiçek ve Koca 2002, s. 122).

Azerbaycan'ın jeopolitik önemi, içinde bulunduğu Kafkasya ve Hazar bölgelerinin öneminden kaynaklanmaktadır. Bu stratejik konumlardan ilki olan Kafkasya, ilk çağlardan itibaren çeşitli devletlerin kurulduğu, jeopolitik olarak Avrasya kıtasının kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerini birbirine bağlayan doğal bir coğrafî köprü konumundadır (Acar, 2005, s. 163).

Kafkasya bölgesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra jeostratejik öneminden dolayı bölgesel ve küresel aktörlerin politikalarında önemli bir yer tutmuştur. Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın son yıllarda giderek artan bir biçimde dünya kamuoyunun gündemine gelmesi, diğer nedenlerin yanı sıra iki tarihsel olaydan kaynaklanmaktadır. Bu tarihlerden birincisi Sovyetler Birliği'nin dağılması, ikincisi ise 11 Eylül 2001'de ABD'yi hedef alan terörist saldırıdır.

Bu nedenlerden ilki olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgeye ilişkin bilgilerin dünya kamuoyunda daha yaygın ve serbest dolaşmasına ve böylelikle bölge kaynakları üzerinde Sovyet egemenliğinin kırılmasına, ikincisi ise Orta Doğu ya alternatif yaratabileceği düşünülen bu enerji kaynaklarına gereksinimin daha fazla ön plana çıkmasına yol açarak, uluslararası yatırımların hızlanmasının zeminini

hazırlamı tır. kincisi ise özellikle 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren, bölge dı ı aktörlerin ba ta ABD ve AB (Avrupa Birli i) olmak üzere batılı ülkelerin bölgeyle bizzat ilgilenmeleri sebebiyle Kafkasya payla ılamayan bir pasta konumuna gelmi tır (Arafat, 2009, s. 316).

Bölgenin ABD ve AB ülkelerinin ilgi alanına girmesinin yanında bölgesel bir güç olan Rusya'nın da etki ve ilgi alanında olması kaçınılmazdır. Kafkasya, bölgesel bir güç olan Rusya için a a ıdaki hususlar açısından vazgeçilmez bir öneme haizdir:

1- Avrupa ile Orta Asya arasında köprü vazifesi görür.

2- Karadeniz ve Hazar Denizine kıyısının olması nedeniyle Rusya'nın güneyden Süvey Kanalı'na inebilmesine imkân sa layan bir jeopolitik bölgedir.

3- Karadeniz ve Kafkasların konumu nedeniyle Rusya'nın Kafkasya'yı ve dolayısıyla Karadeniz'e çıkı noktasını elinde bulundurması ona yayılmacı politikalarını gerçekle tirmesi açısından büyük kolaylık ve imkân sa lamaktadır.

4- Sahip oldu u enerji kaynakları nedeniyle bu bölge Rusya için çok fazla önem ta ımasa da, Hazar petrollerinin batıya ula tırılmasındaki muhtemel boru hatlarının üzerinde yer alması Rusya için önemini bir kez daha arttırmaktadır (Tavkul, 2008).

SSCB'nin çözülmesinin ardından yeni bir çok ba ımsız devletin dünya sahnesine çıkması ve Rusya Federasyonu'nun da bu devletleri egemenli i altında tutmak istemesi küresel bir güç olan ABD'yi de harekete geçirmi tır. ABD'nin bölgedeki stratejilerini radikal slâm'ın yayılmasını önlemek, ran'ı kontrol altında tutmak, bölgenin tabiî kaynaklarının i letilmesinde önemli bir rol almak, bölgedeki cumhuriyetlerde batı güvenlik ve ekonomik sistemini kurmak, bölgede demokrasi ve insan haklarının geli imini sa lamak iste i olarak sıralayabiliriz. ABD bu stratejilerini gerçekle tirirken bölgesel güç Rusya ile ili kilerini de bozmamaya özen göstermektedir (Acar, 2005, s.175).

21'inci yüzyılda uluslararası ili kiler ve devletlerin dı politikalarını belirlemeleri açısından ana belirleyici unsurlardan birisi de enerji kaynaklarıdır. Enerjiye ba ımlılık, ülkelerin dı güvenlik yakla ımlarını ekillendiren hususlardan

biridir. Bu bağlamda ülkelerin uluslararası hamlelerini; enerjiye sahiplik, enerji sevkiyatının güvenliğini sağlamak ve bu enerji kaynakları üzerinde denetim kurma isteği ile belirledikleri söylenebilir (Sandıklı, 2010, s. 70).

Nitekim bu konuda Birinci Dünya Savaşı sürerken Clemenceau'nun "Bir damla petrolün de eri askerlerimizin bir damla kanına eştir" demesi enerji kaynaklarının ülkeler için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bölgenin özellikle AB ülkeleri açısından önemi ise Kafkasya'nın enerji potansiyelinden kaynaklıdır. AB bölgesindeki nüfuzu ve buradaki politikalarıyla Rusya'ya olan ciddi enerji bağımlılığını azaltmayı amaçlamıştır (Çınar, 2008, s.24).

Kafkasya bölgesinin güney kısmı özellikle Azerbaycan enerji kaynakları açısından oldukça zengindir. Ülkenin başlıca yeraltı kaynakları arasında petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Ülke coğrafyasının %70'lik bir bölümü bu rezervler açısından yüksek bir potansiyele sahiptir. Ülkenin ispatlanmış petrol rezervleri 7-13 milyar varil, muhtemel rezervleri 17,5 milyar varil civarındadır (Uçar, 2007, s.79).

Yeraltı kaynakları açısından ülkenin ünü çok eski yıllara dayanmaktadır. Bir arap coğrafyacısı olan Ebu şak bin Muhammed El-Farasi Ülkeler ve Meslekler isimli kitabında, Bakü civarındaki nafta (petrol) pınarlarının ününden bahsederken petrolün devamlı akması nedeniyle tüm çevrenin ateş içinde olduğunu dile getirmektedir (Ulu bay, 2008, s.17).

Soğuk Savaş'ın bitimi sonrası bağımsızlığına kavuşan Kafkas ülkeleri içinde doğal kaynaklar açısından en zengin olması yanında nüfusu en fazla olan ülke Azerbaycan'dır. 86 bin kilometrekarelik bir yüzölçümü üzerine kurulu Azerbaycan toprakları üzerinde 9,2 milyon nüfus yaşamaktadır (<http://www.baku.emb.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx>,er.tarihi: 04.06.2012)

Kafkasya'nın taşıdığı jeopolitik önemden en büyük pay alan ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan, tek başına jeopolitik değerlere sahip olmaktan çok Kafkas bölgesi içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan unsurlardan ve bölgelerden birisi olarak önem taşır (Zengin, 2010, s.114). Azerbaycan bunun yanında Hazar Deniz'i bölgesinde bulunması sebebiyle de stratejik önemi yüksektir.

Hazar bölgesinin önemi sahip oldu u petrol ve do algaz rezervlerinden kaynaklanmaktadır. Hazar enerji kaynakları, dünya kamuoyunun gündemine özellikle 1991'de Sovyetler Birli i'nin da ılması sonucu gelmi tir. Bölge kaynakları, SSCB döneminde genelde Azerbaycan petrolü ve Türkmenistan gazı olarak bilinmekteydi. SSCB'nin da ılmasından sonra batılı büyük petrol irketlerinin bölgeye ilgileri arttı ve bu kaynaklar daha fazla tartı ılmaya ba ladı ve bunların ta ınmasıyla ilgili milyarlarca dolarlık yatırımların yapılması gündeme geldi (Pamir, 2006).

Hazar bölgesi rezervleri için farklı ba vuru kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklar arasında sıkça ba vurulan ABD Enerji Bakanlığı ı verileri, bölgedeki ispatlanmı üretilbilir petrol rezervlerini 17-33 milyar varil olarak göstermektedir. Bununla birlikte bölgedeki olası rezervler (186 milyar varil) de hesaba katıldı ında bölgenin ispatlanmı ve potansiyel rezervleri toplamı 203-219 milyar civarında olmaktadır. Hazar bölgesi, petrolün yanında do al gaz rezervlerine de sahiptir. Mevcut gaz rezervleri dünya talebi açısından çok önemli bir yere sahip olup, ispatlanmı ve potansiyel gaz rezervleri toplamı 16 trilyon m³ civarındadır (Pamir, 2006).

Azerbaycan'ın konumu ve enerji kaynaklarıyla küresel boyutta çekmi oldu u ilgi sadece günümüzle sınırlı olmamasının yanında, ülkenin tarihi incelendi inde kar ımıza bir iktidar mücadelesi ve sava lar tarihi çıkmaktadır.

Azerbaycan bölgesinde kurulan ilk devlet M.Ö.800 (Milattan Önce) yılında Urartular tarafından son verildi i bilinen Manna Krallı ı'dır. Daha sonraki dönemlerde sırasıyla Medlerin, Pers mparatoru u'nun eline geçen ülke toprakları, Büyük skender tarafından da i gale u ramı tır. Azerbaycan kelimesi, M.Ö.331 yılında Büyük Guagamela yenilgisinden sonra skender'in emrine giren ran'lı Satrap Atropes'in adından gelmektedir. Atropes, skender'in ölümünden sonra, skender zamanında onun adına yönetmi oldu u Küçük Medya bölgesinde müstakil bir krallık kurmu ve bu devlete kendisinin ülkesi anlamına gelen Grekçe Atropatane adını vermi ti. Ülke daha sonra Parthlar ve Sasaniler tarafından yönetilmi tir (T KA, 2002, s.9)

Bu dönemden sonra bölgeyi yakıp yıkan Mo ol istilasına kadar bölgede Selçuklu Türklerinin hakimiyeti görülmü tür. Türklerin bugünkü Azerbaycan topraklarına yerle mesi 5'inci ve 7'nci yüzyıllar arasında gerçekleşmiştir. Bölgeye ilk gelen Türk boyu Sakalar (skitler)'dir. Mo olların Azerbaycan'daki iktidarı Timur'un ölümüyle birlikte sona ermiştir. Mo ol istilası topluma zarar vermiş , halkı yokluk içerisinde bırakmıştır. Bölge daha sonra Harzem ahları'nın hakimiyetine girmiş ve bu dönemde Tebriz dünyanın en gözde ilim, sanat ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Harzem ahlalarının ardından bölgede önce Karakoyunlu (1380-1468), sonrada Akkoyunlu (1340-1514) idaresi görülmü tür (Akman, 2005, s.38).

16'ncı yüzyılın başında Akkoyunlular'ın yıkılmasıyla beraber ülke toprakları Safevi egemenliğine geçmiştir. Safeviler'in İslami devlet mezhebi ilan etmeleriyle bu mezhep Azerbaycan topraklarında da yayılmıştır. Böylece İslam, Azeriler için birincil kimlik haline gelmiştir ki, günümüzde Azerbaycan nüfusunun % 70'lik bir kısmını İslami müslümanlar oluşturmaktadır. İslami yayılcılığının yanında ülkede Safeviler döneminde tarım ve çevre ülkelerle ticari gelişmeler yaşanmış , Mo ol istilasının ülkede bıraktığı yıkım büyük ölçüde tamir edilmiştir. Bu yüzyılda bölge hakimiyeti ve Safevi Hükümdarı İsmail tarafından İslami mezhebinin kullanılarak Safevilerin Anadolu topraklarındaki yayılma çabaları üzerine çıkan Safevi-Osmanlı savaşları Azeri halkının refahında yeniden gerilemeye yol açmıştır (Nesibli, 2001, s.134).

Azerbaycan topraklarının güney kısmı ve Tebriz Yavuz Sultan Selim Han tarafından Çaldıran seferi ile alınmasına kadar diğer bölgeleri ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında gerçekleştirdiği İrakeyn seferi ile alınmıştır ve Azerbaycan topraklarının tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Fakat 16'ncı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı-Safevi arasındaki savaşlar aralıklarla yaklaşık 150 yıl boyunca devam etmiş ve Azerbaycan toprakları kimi zaman Osmanlı, kimi zaman Safevi idaresine girmiştir. Bu dönemde Azerbaycan toprakları üzerinde Safeviler, Osmanlılar ve Rusya birbirleriyle devamlı bir mücadele içinde bulunmuşlardır. Bu dönemde Osmanlılar kendi iç meseleleriyle meşgul olmuş ve böylece bölge içerisinde yönetim tam olarak kurulamamıştır. Osmanlı'nın bu durumuna bölge ile ilgili politikalarda Safevi hükümdarı Nadir İsmail ve Rusya'nın engellemeleri de eklenince bölge zaman zaman Safevi yönetimine geçmiştir (Eliyarlı, 1996, s.42-45).

1747'de Nadir şah'ın ölümü ile Azerbaycan'da Safevi egemenliği sona ermiştir. Bundan sonraki 50 yıl savaşları boyunca Azerbaycan siyasi çekişme ve iç savaşlara sahne olmuştur. Çılgın savaşlar boyunca kurulan bağımsız hanlıklar ülke topraklarını paylaşma konusunda birbirleri ile mücadele etmiştir. Kuzey Azerbaycan'da Karabağ, Naxçıvan, Gence, Bakü, Derbend, Kuba, Nahçıvan, Tali ve Revan Hanlıkları ile güneyde Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Makü ve Meraga Hanlıkları bu dönemde kurulmuştur. Bölgedeki hanlıklar dönemi Rus işgaline kadar sürmüştür (Smayilov, 2002, s.370).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18'inci yüzyıl sonlarına doğru Kafkaslardan çekilmesi sonucu bölge Rus-İrani mücadelesine sahne olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'daki işgalleri 18'inci yüzyılda başlamış, dünyadaki sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak 19'uncu yüzyılda hız kazanmıştır. Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan da bu sömürgecilik politikalarından nasibini almıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'a ilk Rus akını Safeviler döneminde 1735'te gerçekleşmiştir (Akman, 2005, s. 41).

Rusya'nın Kafkaslara akınları Gürcistan toprakları ile başlamış olup, sonraki dönemde Azerbaycan toprakları olmuştur. Bu ilerleyişle birlikte Gence, Naxçıvan ve Karabağ hanlıkları Rusya'nın hakimiyetine girmiştir. Hanlıklar Rus ilerleyişine karşı mücadele etmiş ama bu mücadeleler Rusya'ya karşı tek başına olduğu için başarılı olamamış ve Rus ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Rusya-İrani arasında bölgedeki hakimiyet mücadelesi için yapılan savaşlar sonucunda imzalanan 1812 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan toprakları, günümüzde de geçerli olan kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmış olup Karabağ, Gence ve Revan bölgeleri Ruslara, güney Azerbaycan'ın büyük bir kısmı da İran'a bırakılmıştır. Bu dönemde Rus akınlarıyla elde edilen hanlıklar çarlık sistemine bağlanmıştır (Yılmaz, 2010, s.228).

19'uncu yüzyılın sonları ve 20'nci yüzyılın başlarında Rusya'da hüküm süren kuraklık ve çarlık hükümetinin bu sorunun çözümündeki sıkı tedbirleri ve bunun yanında 1904 Rus-Japon harbinin başlangıcındaki alınan mağlubiyetle birlikte başlayan iç huzursuzlar sonucu rejimde değişiklik yapılmıştır (Zengin, 2010, s. 40).

Rusya'da esmeye başlayan me rutiyet rüzgarı ve demokrasi talepleri sonucunda 1905 yılında Çarlık Rusya'sı me rutiyet ilan etmek zorunda kalmı ve Rusya'da Duma Meclisi kurulmu tur. Bunun üzerine Azeriler de bazı toplumsal hak taleplerinde bulunmaya ba lamı lardır.

Rusya'nın içinde bulundu u mevcut siyasi durum Osmanlı Devleti'nin bölgeye ili kin politikalarını gözden geçirmeye sevk etmi tir. Bu dönemde 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden ma lup olarak ayrılan ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde kaybetti i itibarını geri kazanmayı planlayan Enver Pa a ve hükümeti, Almanlar ile i birli i yaparak, Birinci Dünya Sava ı öncesi ve ba larında Kafkasya'da aktif bir siyaset yürütmü tür. Osmanlı Devleti, Rusları bu bölgeden çıkartarak Azerbaycan ve Da ıstan'ı kurtarıp, Osmanlı himayesinde bir devlet kurmayı planlamı , fakat Rusların ciddi bir direnç göstermesi ve mevcut imkansızlıklar sonucu bu siyaset ba arılı olamamı tir. Yalnız daha sonra Rusya'da gerçekleş en 1917 Bol evik Devrimi sonucunda Çarlık rejiminin yıkılması ile birlikte Osmanlının Kafkasya siyaseti yeni bir döneme girmi tir (Yılmaz, 2010, s.228).

Bol evik Devrimi ile birlikte Kafkas halkının özgürlük hareketlerinde yeniden bir canlanma görülmü , Rus esaretinden kurtulmak isteyen Azeriler için ihtilal çok iyi bir fırsat do urmu tu. Azeriler ile di er Kafkas halkları Ruslara kar ı ba ımsızlık mücadelesinde beraber hareket etmeye karar vermi ti. 28 Kasım 1917 'de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından "Maverayı Kafkasya Komiserli i" kuruldu. Fakat bu birlik dil, din ve kültür ayrımı gibi sebeplerden dolayı kısa sürede da ıldı. Bunun üzerine iki milliyetçi aydın Nesip Bey Usupbeyli ve Mehmed Emin Resulzade önderli inde ba kentli Gence olan Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918 'de kuruldu. Bu yeni cumhuriyetin hükümeti, 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Batum'da bir anla ma yaptı. Bu anla ma gere ince, kurulan bu yeni ülkenin iç ve dı güvenli ini sa lamak amacıyla Osmanlı kuvvetleri bölgeye geldi ve Rusların elindeki Bakü'yü 15 Eylül 1918'de ele geçirdi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi ile Bakü ngilizler tarafından ele geçirildi ve yeraltı ve petrol kaynakları ngilizler tarafından kullanıldı. Arkasından Bol eviklerin denetimine giren Bakü, Osmanlı ordusunun da yardımı ile ele geçirilerek ba kent yapıldı (Akman ,2005, s.45).

Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti Sovyet döneminde iki yıl kadar varlığını sürdürmü ve 27-28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordunun Bakü'yü i gali ile varlığı sona ermi , yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmu tur. Böylece Azerbaycan için Sovyetler birli i dönemi ba lamı tır. gal ile ba ımsızlı nı kaybeden Azerbaycan 1980'li yılların sonlarına kadar Rus yönetimi altında kalmı tır. 1980'lerin ikinci yarısı Sovyetler Birli i 'nde sosyo-ekonomik sorunların açığı çıktı ve bu alanda ciddi sorunların toplumsal ya ama önemli ölçüde yansıdığı dönemdir. Bu dönemde Azeri Türkleri Sovyet rejiminin baskısı altında ya amaya çalışmı lardır (Cafersoy, 2001, s. 6).

Yukarıda da açıklanan tarihi gerçekler üzerine düşünürsek Azerbaycan topraklarının devamlı suretle sava lara ve egemenlik mücadelesine sahne oldu unu görmekteyiz. Bu durum da ülkenin jeopolitik ve jeostratejik öneminden kaynaklıdır. Azerbaycan'ın tarihi bu önem tarihi ba ları olan Türkiye açısından da çok iyi bilinmektedir.

Azerbaycan'ın Türkiye açısından önemi çok büyüktür. Azerbaycan, Türkiye için Avrasya ve Orta Asya'ya çıkışı kapısıdır. Azerbaycan bir Kafkasya ülkesi olmasının yanı sıra kültürel açıdan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile yakın ba lara sahiptir. Aynı ekilde Azerbaycan di er Orta Asya Türk cumhuriyetlerine kıyasla co rafik yakınlılı nın yanı sıra, hem dil hem de kültür bakımından Türkiye'ye en yakın ülke konumundadır. Dolayısıyla Azerbaycan Anadolu ile Orta Asya arasında hem co rafik hem de kültürel bir geçiş ülkesi olma özelli ine sahip bulunmaktadır. Atatürk Milli mücadele yıllarında Azerbaycan'ın Orta Asya Türk devletleriyle Türkiye arasındaki köprü vazifesi görmesi durumunu u ifadelerle dile getirmi tir: “ Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut karde li in samimiyetin sebep oldu u ba dan ba ka, Azerbaycan'ın di er dostlarımızla temas noktasında bulunması da haizi kıymet ve ehemmiyettir. Co rafik vaziyeti göz önüne getirilirse filhakika Azerbaycan'ın Asya'daki karde hükümet ve milletler için bir temas ve buluşma noktası oldu u görülür. Azerbaycan'ın bu özel konumu, vazifesini pek mühim kılmaktadı ” (Elekda , 1993, s. 21). Azerbaycan, Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik politikalarında Azerbaycan adeta bir sıçrama tahtası gibidir. Türkiye'nin Türk co rafyasındaki ba arısı Azerbaycan'daki ba arısı ile orantılıdır.

Azerbaycan Türkiye'nin önemli ticaret partnerlerinden biri olmasının yanı sıra Türkiye'nin enerji alanındaki politikaları için de çok önemli bir konuma sahiptir. Gelecek yıllarda enerji transit üssü olmayı planlayan Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihtiyacı sadece Bakü'nün enerji kaynaklarıyla sınırlı olmayıp, Azerbaycan'dan geçip Türkiye'ye ulaşacak Orta Asya enerji kaynakları açısından da çok önemlidir.

3. AZERBAJCAN'IN SOVYETLER BİRLİĞİNDEN AYRILMASI VE BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

SSCB'nin son dönemlerinde ekonomik, siyasi ve ideolojik kriz yaşıyordu. Bu dönemdeki ekonomik kriz diğer krizleri tetikliyordu. 1985 yılından itibaren Sovyet yönetimi mevcut krizden kurtulmak için ülkenin potansiyel olanaklarının tümünü seferber etmiş ve bu hususta yeniden yapılanma çalışmalarına başlamış fakat başarısız olmuştu. Bu başarısızlık mevcut krizi derinletirdi ve kökleterek imparatorluğun çöküşüne zemin hazırladı.

Ülke içinde demokratik istekler ve milletlerin özgürlük duyguları hızla gelişmekteydi. Azerbaycan'da ulusal siyasi mücadeleyi kolaylaştıran bir takım etkenler olmuştu. Bunlar; ekonominin bozulması ve bunun zorlamasıyla merkezi yönetimin uyguladığı Perestroyka (Yeniden yapılanma) ve Glasnot (Açıklık) politikaları, Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a verilmesi yönündeki Ermeni talepleri ve bunların yanında tarihten gelen ulusal mücadele mirasıdır. Bu miras Azerbaycan'daki ulusal siyasi mücadeleyi örgütlü hale getirmiş ve yeniden bağımsızlık yolunu açmıştır.

Dönemin Sovyet Devlet Başkanı Gorbaçov'un Sovyet sisteminde reform yapmak için uyguladığı politikalar Azerbaycan'da siyasi mücadeleleri hızlandırmış ve ülkede dernek, kurum ve kuruluşların sayılarının artmasına neden olmuştu. Bunun yanında Ermeniler tarafından başlatılan Dağlık Karabağ olayları sebebiyle siyasi hareketlilik artmış ve olaylara tepkili olan halk tarafından geniş katılım gösteriler yapılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Azerbaycan Komünist partisi birinci sekreteri Vezirov Bakü'deki bir konuşmasında halkı Ermenilere karşı mücadele için istenen gönüllü birliklere katılmaya ve silahlanmaya çağırmıştı. Bu davetin diğer parti yetkilileri tarafından sık sık dile getirilmesi, ülkedeki durumu daha da gerginletmişti. Bakü'de Ermeniler aleyhine gelişen bu durum SSCB'yi harekete geçirdi. Azerbaycan'da halkın Ermenilere karşı tepkisinin çığ gibi büyümesi üzerine SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu 15 Ocak 1990 tarihinde " Bazı bölgelerde olağanüstü hal ilan etme" kararı aldı ve 19 Ocak 'ta Bakü Kentinde Olağanüstü Hal ilan edildi.

Azerbaycan'da Ola anüstü Hal kararına halkın büyük bir tepkisi olmu tu. Bu geli meler üzerine SSCB'nin Azerbaycan'daki denetimini kaybetmesi ihtimali belirince, Sovyet Ordusu 20 Ocak'ta silah kullanarak Bakü'ye girdi ve resmi rakamlara göre 131 ki i öldü, 744 ki i yaralandı, 400 ki i gözaltına alındı (Cafersoy, 2001, s. 24).

Bu dönemde Azerbaycan'da iki grup vardı. Biri iktidarda olan Azerbaycan Sovyet komünist partisi yanlıları, di eri ise halkın sevgisini kazanmı ve deste ini sa lamı Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'ydi. Aslında Azerbaycan'da gerçek iktidar bu milliyetçi cepheydi ve mitingleri ve geni katılımı halk kitlelerini bu görüş topluyordu. Sonraki dönemlerde Sovyet ordusunun Bakü'ye girme sebebi hakkında çe itli açıklamalar yapılmı olsa da , dönemin Savunma Bakanı Orgeneral Dimitri Yazov 'un bir gazeteye verdi i demeçte , ordunun Bakü'ye asıl AHC kurumlarını da ıtmak maksadıyla girmi oldu unu açıklaması , SSCB 'nin o dönemdeki niyetini açıkça göstermektedir (Kılınçkaya, 1995, s.309-310).

20 Ocak katliamından sonra Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri görevine Ayaz Muttalibov getirildi. Mutellibov'un siyasi görüşü AHC ile ba da mıyordu. Fakat sonraki dönemlerde AHC'nin giri imiyle güçlerin birle tirilmesi amacıyla muhalefet ve iktidar kanadı bir araya getirildi ve Demokratik Azerbaycan blo u olu turuldu.

Azerbaycan 'da bu geli meler olurken, Muttalibov' un AHC'ye yana ması ve tavizler vermesi sonucu Azerbaycan'ın ba ımsızlı a do ru ilerlemesi endi esi ta ıyan Gorbaçov yönetimi Muttalibov'a deste ini arttırmaya ba ladı. Moskova'nın deste ini daha fazla hissetmeye ba layan Muttalibov, muhalefetin tüm itirazlarına ra men, 8 Eylül'de devlet ba kanlı ı seçimlerine gitti. Bakü'de halkın % 80'nin boykot etti i seçimlere tek aday olarak giren Muttalibov, % 98,5 oranında oy alarak devlet ba kanı oldu (Cafersoy, 2001, s.32).

Muttalibov'un devlet ba kanlı ına seçimi ülkeyi gerginle tirdi. Halk Cephesi taraftarlarının ilerleyen aylarda meydanlarda toplanması ve ba kanlık önünde yapılan gösteriler sonucunda Milli Meclis kurulma kararı alındı ve 18 Ekim 1991 yılında ba ımsızlık kararı alındı.

Azerbaycan'ın ba ımsızlı ını tanıyan ve bununla birlikte Azerbaycan ile ilk olarak diplomatik ili kilerde bulunan lke Türkiye olmu tur. Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Atlantik Paktı rgt (NATO), Amerika, ngiltere ve Sovyetlerin kar ı çıkmasına ra men, Sovyetler Birli i'nin resmi olarak varlı ını devam ettirdi i bir dönemde ve SSCB henüz da ılmamı ken, 9 Kasım 1991 'de Azerbaycan'ın ba ımsızlı ını tanıdı (Selçuk, 2004, S. 173).

Azerbaycan'ın SSCB içerisinde bulundu u 1991 yılına kadar, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ili kiler karde halk ve ortak tarihi mirasın gerektirdi i ekilde olmamı ve çok sınırlı kalmı tır. Genel itibariyle ili kilerin temelini hasret duyguları ve gizli faaliyetler olu turmu tur. Azerbaycan ba ımsızlı ını kazandıktan sonra iki toplum arası ili kiler yo unluk kazanmaya ba lamı ve ba ımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan en çok yardımı Türkiye'den almı tır.

Azerbaycan'ın ba ımsızlı ının Türkiye tarafından tanınma kararının hemen sonrasında ba kent Bakü'de Türk Büyükelçili inin faaliyetleri ba lamı tır. Bu olay psikolojik olarak Azerbaycan yönetimini ve kamuoyunu rahatlatmı ve Azerbaycan halkının siyasal hayatının yeni bir döneminin ba langıcını olu turmu tur. Yıllarca ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'ya ba ımlı, temel hak ve özgürlüklerden yoksun, kapalı bir toplumda tanıma kararının algılanma biçimi beklentilerin çok üzerinde olmu tur. Bu durum halka ve yönetime büyük g ve moral vermi tir (Atmaca, 2003, s.47).

3.1.Ayaz Muttalibov Dönemi (1990- 1992)

Sovyet yönetiminin Azerbaycan'da ola anüstü hal kararı ve sonrasında gerçekle en Sovyet ordularının 20 Ocak katliamından sonra Ayaz Muttalibov Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri görevine getirildi. Muttalibov 8 Eylül tarihinde tek aday olarak devlet ba kanlı ı seçimlerine katıldı ve halkın o unlu unun seçimleri boykotuna ra men, bu seçimler sonunda % 98,5 oranında oy alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk devlet ba kanı oldu (Mehmetov, 2009, s.705).

Azerbaycan'ın ba ımsızlı ını muhalefetin baskısı ile ilan eden Muttalibov, Rusya ile ili kileri dı politikasının en önemli unsuru olarak görmü ve özellikle Da lık Karaba sorununun çözümünde bu ülkeden yardım beklemitir. Rusya ise Muttalibov iktidarı döneminde bu ülke ile ili kilerini, ba ımsız bir ülke statüsünde ele almamı ve böylece Azerbaycan'ın ba ımsızlı ını tanımamı tır (Cafersoy, 2001, s. 9). Azerbaycan 'ın ba ımsız bir devlet olarak, Rusya ile Dostluk ve i birli i anla ması imzalama iste i Rusya tarafından defalarca reddedilmitir.

Azerbaycan, ba ımsızlı ını ilan etti i dönemin ilk aylarında, bir taraftan yabancı ülkelerin ülkeyi resmen tanıma ve ülkenin uluslararası örgütlere üye olma sürecini ya ıyordu. Bunun yanında dı politikada da esas önem Rusya'ya verilmi , di er bölge ülkeler ile dostça ili kiler kurulmak istendi i görülmü tür. Bu dı politika anlayı nda, Muttalibov'un Rusya ile ili kilerde önemli gördü ü konuların ba nda BDT üyeli i geliyordu.

Azerbaycan'daki mevcut iktidarın, AHC ile sorun ya adı ı konulardan biri de Ba ımsız Devletler Toplulu u (BDT) üyeli idir. BDT, Beyaz Rusya'daki Belovejskaya Pu ka 'da bir araya gelen Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna tarafından 8 Aralık 1991 tarihinde imzalanan anla ma ile kurulmu tur. Bu anla ma ile SSCB'nin uluslararası arenada varlı ının sona erdi i ilan edildi ve bu üç ülke olu turdukları bu yeni olu uma eski SSCB ülkelerini de üye olmaya ça ırdılar (Hüseynov, 2003).

AHC tam ba ımsızlı ı savunurken, iktidar kanadı SSCB'nin bir ba ka anlamıyla yeniden canlandırılması anlamına gelen BDT çerçevesinde i birli ini geli tirme iste indeydi. Muttalibov Rusya yanlısı birisiydi ve gerek ba ımsızlık öncesinde, gerekse de sonrasında Rusya'ya danı madan hiçbir giri imde bulunmuyordu. Muttalibov iktidarı 21 Aralık 1991'de yapılan Almatı toplantısında, BDT'ye, di er eski SSCB üyeleriyle birlikte birli e katılı a olumlu görüşlerini ilettiler ve bildiriye imza attı. Azerbaycan'ın Almatı toplantısında kabul edilen BDT Beyannamesine katılması durumu muhalefet tarafından çok ciddi ekilde ele tirildi. Muttalibov ise Da lık Karaba sorununun çözümünün adresinin Rusya oldu unu ileri sürerek BDT'ye girmenin gereklili ini savunuyordu. Fakat bu anla ma, sonraları muhalefetin etkin oldu u dönemde, parlamento tarafından 7 Ekim 1992'de reddedildi. (Mehmetov, 2009, s.707).

Türkiye de Azerbaycan'ın tekrar Rusya güdümünde olan bir birli e üye olu unu endi e ile kar ılıyordu. Türkiye, Azerbaycan'ın bu yeni olu uma üye olması taraftarı olmamasına ra men, SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede etkinli ini hala sürdüren Rusya'nın politikasını engelleyemezdi. Bunu yapmak için o artlarda ne politik, ne askeri, ne de ekonomik gücü ve bunun yanında cesareti vardı.

Azerbaycan'da Muttalibov dönemi, BDT'ye üyelik çabalarının yanında ermeni katliamlarının da yo unlukla ya andı ı zaman dilimine denk gelmektedir. Azerbaycan Da lık Karaba i gali dolayısıyla Ermenilerle sava meydanlarında çarpı ıyorlardı. Ancak bu çarpı malar Azeriler aleyhine bir görüntü arz ediyordu. Muharebe meydanlarındaki ba arısızlı ın temel nedeni Azerbaycan'da düzenli bir savunma te kilatının bulunmamasıydı.

Savunma bakanlı ının Eylül 1991'de kurulu unun ardından, Da lık Karaba saldırılarının artı ı nedeniyle 9 Ekim'de ulusal ordu olu turulmasına karar verildi. Bu arada zaten muhalefet kesimi de ordunun kurulu u için iktidar kanadına büyük baskı yapmaktaydı. Ancak Muttalibov ulusal orduda Halk Cephesi taraftarı kesimin güç kazanabilece i endi esiyle kararın hayata geçirilme sürecini geciktirmi tir. 1991 ve 1992 yılları , sava meydanları açısından Azerbaycan için çok kötü bir dönemdir ve ciddi kayıplar verilmi tir. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sava 1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye'de büyük bir yankı uyandırdı. Ermeni saldırılarının bu dönemde daha da iddetlenmesi ile tüm Türkiye'de mitingler ve geni katılımlı gösteriler düzenlenmi tir. Bu dönemde yapılan özellikle Kars , Nev ehir ve Bursa mitingleri tüm parti temsilcilerinin de katılımıyla çok kalabalık kitlelere ev sahipli i yapmı tır (O uz, 2010, s.55, s.87).

Azerbaycan 'ın bu sava yıllarındaki kayıpları arasında Hocalı köyünde ya ananlar çok önemli bir yere sahiptir. Hocalı bölgesi stratejik açıdan Azerbaycan için çok önemlidir. Çünkü Hocalı'nın Ermenilerin eline geçmesi demek Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılarak u a dı ndaki bütün Da lık Karaba 'ın Ermeni kontrolü altına girmesi demektir (O uz, 2010, s.54). Esasında Hocalı da ya anacak olan geli meler bölge yetkilileri tarafından öngörölmü olmakla beraber, bu konudaki uyarıları hükümet tarafından çok da önemsenmedi. Sonuçta Ermenistan ordusu 1992 yılının 25 - 26 ubat gecesini bölgedeki Rus 366. Alayın da deste i ile

önce köyün giri ve çıkı larını kapatmı ve burada sivil kadın, çocuk, ya lı ayırımı gözetmeksizin katliam yapmı tır. Resmi rakamlara göre Hocalı'da Ermeni zulmünden hayatını kaybeden sayısı 613 'tür. En iddetli sava larda dahi sava dı ında tutulan, dokunulmayan bu kesime Ermeniler ya lı, kadın ve çocuk demeden acımasız i kenceler yaparak katletmi tir. Katledilenlerin 83'ü çocuk, 106'sı kadındı. Yüzlerce ki inin a ır yaralı olarak kurtuldu u bu olayda 1275 ki i ise rehin alınmı tır. Bölgedeki cesetler üzerinde yapılan tetkiklerde , cesetlerinin birço unun yakıldı ı , gözlerinin oyuldu u , kulak , burun ve vücutlarının çe itli bölgelerinin kesildi i tespit edilmi tir (Kürkçüo lu, 2006).

Ermenilerin bu katliamı neden gerçekte tirdi ini birkaç hususa dayandırabiliriz. Ermeniler bu kıyımı gerçekte tirerek öncelikle kendilerince 1915 yılında alınan tehcir kararının öcünü almak istemi lerdir. Bir ba ka husus ise Hocalı'nın Da lık Karaba 'ın tek havaalanı olması ve ayrıca bulundu u konum itibari ile stratejik öneme haiz olmasıdır. Ermeniler ayrıca bu katliamla sava an ve direnen di er yerle im bölgelerini psikolojik olarak çökertmek ve böylece tüm Da lık Karaba bölgesini ve ülkenin di er yerlerini de korku ve tela a sürükleyerek bölgenin bo altılmasını sa layarak sava ta bir üstünlük elde etme amacındaydılar. Hocalı Katliamı kıyas edilirse nasıl ki ABD'nin atom bombaları Hiro ima ve Nagazaki'ye dü tü ünde Japonya saf dı ı kaldı, aynı ekilde Hocalı katliamı da Azerbaycan'ın sava ı kaybetmesinde önemli bir etki sa lamı tır (O an, 2012).

Hocalı trajedisi Azerbaycan'da mevcut siyasal ve sosyal gerilimi daha da arttırdı. AHC'nin öncülük etti i geni çaplı bir çok gösteriler ve mitingler sonucu Azerbaycan'ın Birle mi Milletler (BM) tarafından ba ımsızlı ının tanınmasından sadece dört gün sonra 2 Mart 1992' de, Muttalibov istifaya zorlandı (Mehmetov, 2009, s.707).

Azerbaycan 'da bu geli meler ya anırken Türkiye'de hükümet, Türkiye'nin tek taraflı askeri müdahalesinin söz konusu olamayaca ı yolunda açıklamalar yapmı tı. Azerbaycan'ın Türkiye tarafından yeteri kadar destek görmedi ini gören Ermenistan daha da cesaretlenmi ve saldırılarının iddetini arttırmı tı.

Türkiye’de dönemin başbakanı Süleyman Demirel, Dağlık Karabağ çatışmalarının iddetlendiği zamanlarda Rusya ile gerilimi arttırmamak ve Türkiye’yi NATO’daki batılı müttefiklerinden uzaklaştırmamak için tedbirli bir politika izliyordu. Hükümet Hocalı katliamının ardından, Azerbaycan için müdahaleyi isteyen sokaklardaki yüzbinlerce göstericinin baskısıyla karıştı. Azerilere yönelik saldırılar Mayıs ayında da eski Azerbaycan toprağı Nahcivan bölgesine doğru kayınca, Türkiye bunun üzerine Ermenistan’a Kars Antlaşmasını hatırlatarak kendisine karşılık vermekle tehdit etti. Fakat bu girişim sonuçsuz kaldı ve muharebe meydanlarına yansımada. Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin politikalarında Rusya’nın tutumu çok önemli rol oynamıştır. Nitekim BDT Silahlı Kuvvetler başkomutanı Rus Mareşal Yevgeni Şapovalov, bir demecinde “Dağlık Karabağ sorununa üçüncü tarafların müdahalesinin Üçüncü Dünya Savağını başlatabileceği” vurgusunu yapmış, Türkiye’yi sert bir dille uyarmıştır (<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, erişim tarihi: 14.04.2009).

Hocalı katliamının ardından Mütəllibov, muhalefetin baskıları sonucu devlet başkanı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov’a bırakmıştır. Muttalibov’un 21 Aralık 1991’de imzaladığı BDT katılma anlaşması, bu dönemde parlamento tarafından onaylanmamış ve Yakup Memmedov bir sonraki BDT toplantısına katılmamıştır (Bal, 2004, s.380).

Memmedov, devlet başkanına vekalet ettiği bu kısa dönemde Rusya ile ilişkilerde bir önceki döneme göre mesafeli bir tavır takınmıştır. Memmedov, Rusya’nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken, Rusya’nın Dağlık Karabağ sorununda devamlı suretle Ermenistan tarafının yanında olduğunu ve hatta daha ileride giderek bu savaşın, Ermenistan ve Rusya’nın Azerilere karşı tek yanlı bir savaş olduğunu belirtmiştir (Cafersoy, 2001, s.45).

Muttalibov döneminde Türkiye, SSCB’den yeni çıkarak bağımsızlığını ilan eden ülkeler içerisinde kendisine tarihsel, kültürel ve stratejik açılarından en yakın ülke olarak gördüğü Azerbaycan’la ilişkilerine çok özel bir konum atfetmiştir. Türkiye Azerbaycan’ı bu özelliklerinden dolayı Kafkasya politikasının temelinde yerleştirilmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızla geliştirmeye çalışılmıştır (Cafersoy, 2001, s.121).

Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanıyan ilk ülke oldu. 9 Kasım 1991'de Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıması ile ilişkiler resmîlik kazanmıştır. Türkiye'nin aldığı bu tanıma kararını, Azerbaycan ile olan tarihi ve kültürel bağların yanı sıra SSCB'nin dağılması ile oluşan güvenli ortamın oluşması etkilemiştir.

Türkiye, Azerbaycan'da 25.05.1991 tarihinden itibaren konsolosluk ve 14.01.1992 tarihinden itibaren ise büyükelçilik düzeyinde temsil edilmeye başladı. Bununla birlikte iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler giderek ivme kazandı. Aynı yılın Ağustos ayında ise Azerbaycan'ın yurtdışındaki ilk büyükelçiliği Türkiye'de açıldı (Selçuk, 2004, s.173).

Bağımsızlığını yeni kazanan bir ülke olan Azerbaycan, genç bir ülke olması sebebiyle karışık güçlüklerle karşılaşmak için Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Fakat bununla birlikte ülkenin jeopolitik öneminden kaynaklı Rusya, İran ve Ermenistan gibi ülkelerin toprakları üzerinde çekişmeli çıkarlarının bulunması nedeniyle, iki ülke ilişkileri dış faktörler tarafından devamlı engellenmeye çalışıldı. Bu ülkelerin içerisinde Özellikle Rusya'nın, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra da ülke üzerindeki nüfuzunu koruma çabasına girmesi nedeniyle Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sekteye uğramıştır (Akman, 2005, s.88).

Muttalibov dönemi Azerbaycan dış politikasında daha ziyade Rusya yanlısı bir tutum sergilenmiş olup, bunun yanında Türkiye ile ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Ocak 1992'den itibaren hız kazanmıştır. Azerbaycan, 14 Ocak 1992'de Türkiye Dış İleri Bakanlığı'ndan bir heyeti kabul ederek, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve büyükelçilikler açılması konusunu karara bağlamıştır. Aynı görüşmede Türkiye'ye resmen davet edilen Muttalibov, 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında askeri konular haricinde ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 11 maddelik bir Dostluk ve Birlik Anlaşması imzalanmıştır, fakat daha sonra bu anlaşma Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanmamıştır. Bu durum, anlaşmanın Azerbaycan'da 1992'den itibaren gittikçe gerilen iç politik durumun gölgesinde kalması, parlamentonun temel gündeminin muhalefet ve iktidar

arasındaki anlaşmazlıklar ile Dağlık Karabağ sorununa odaklanmı olması ile açıklanabilir (Bal, 2004, s.383).

iki ülke arasında bu dönemde eğitim alanında bir takım anlaşmalar yapılmıdır. 29 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov, Türkiye Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Devlet Bakanı Ferit Ercan arasında Bakü’de bir mutabakat imzalanmıdır. Buna göre Türkiye, Azerbaycan’a gerekli miktarda alfabe bastırarak yollamayı, öğrenci kabul edip okutmayı, uzman desteği ve Azerbaycan’daki eğitim reformları için her türlü yardımı yapmayı taahhüt etmiştir (milliyet, 01.03.1992)

Muttalibov’un istifasından sonra Meclis Başkanı sıfatıyla kısa süreli olarak Devlet Başkanı görevine gelen kısa süreli Yakup Memmedov döneminde de iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yeni adımlar atılmıdır. Bu kapsamda 13 Mart 1992 tarihinde iki ülke arasında enerji alanında birliktirlik protokolü imzalanmıdır. Ayrıca 2-3 Mayıs 1992’de Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Yakub Memmedov’un daveti üzerine Bakü’yü ziyaret etmiştir ve bu ziyaretle iki bin Azerbaycan’lı öğrenciye Türkiye’de burslu eğitim verileceği sözü verilmiştir (Bal, 2004, s.383).

Genel itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının ilk yıllarında, Türkiye, karde Azeri halkına yardımlarında olduklarını dile getirmiştir ve eğitim, askeri, ekonomik anlamda birçok yardımlarda bulunmuştur. Fakat bu yardımlar yapılırken Türkiye Rusya’yı kızdırmamayı tercih etmiştir ve böylece istenilen düzeyde Azerbaycan’a faydalı olamamıştır.

3.2. Ebulfez Elçibey Dönemi (1992- 1993)

25-26 Ocak 1992 ‘de meydana gelen Şuşa ve Hocalı katliamları üzerine muhalefetin de baskısıyla Muttalibov görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Şuşa’nın da Ermeniler eline geçmesi üzerine parlamento ve cumhurbaşkanı seçimleri gündeme geldi. Bu gelişmelerin hemen akabinde Elçibey cumhurbaşkanı

için adaylı mını koydu. Aslında Elçibey'in seçimlere girme giri imi erken olmu tu. Fakat Elçibey, yeni iktidarın komünistlerin eline geçmesinin çok tehlikeli oldu unu bilmesinden dolayı seçimlere girmek zorunda kaldı. 14 Mayıs'ta Parlamentodaki komünist rejim yanlıları tekrar Muttalibov'u Cumhurba kanı ilan ettiler. Bu geli meler üzerine Halk Cephesi bu hukuk dı ı olaya itiraz etti ve Müttelibov'dan devlet ba kanlı mını makamını terk etmesini istedi. Halk Cumhurba kanlı ı sarayına do ru yürüyü e geçti ve Muttalibov ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. 7 Haziran 1992 günü yapılan seçimi Azerbaycan Halk Cephesi Lideri Ebulfez Elçibey kazandı ve Azerbaycan'ın yeni Cumhurba kanı oldu (Akta , 2001, s. 94).

Elçibey, dı politikasında Rusya ile ili kilerinde mesafeli davranmaya çalı tı ve böylece Rusya etkisinden kurtularak tüm alanlarda ba ımsızlı ı elde etmeye yönelik politikalar izledi. Elçibey seçimlerden önceki AHC kurultayında seçim programında öyle diyordu: “ Avrupa ve Asya'nın kavu ma noktasında yerle en Azerbaycan'ın yeni do an Asya sürecine ve uluslararası güvenli in sa lanması ve barı çıl i birli i için kurulan geli mi Avrupa düzenine katılmaya her türlü hakkı vardır ” (Shaffer, 2008, s. 195).

Elçibey'in lideri oldu u AHC'nin dı politikası de erlendirildi inde, Azerbaycan'ın konumu ve kar ıla mı oldu u sorunlar sebebiyle bazı ülkelerle olan ili kiler öne çıkmaktadır. Bu kapsamda AHC iktidarının dı politikasındaki en önemli husus Da lık Karaba sorunuydu. Bu çerçevede Ermenistan'la ili kiler ve sorunun çözümüne ili kin uluslararası arenadaki çabalar önemli yer tutmaktadır. Dı politikadaki di er önemli hususu ise Rusya ile ili kiler olu turmaktaydı (Cafersoy, 2001, s.65).

Elçibey Azerbaycan'ın Rusya 'ya olan ba ımlılı ından kurtulma politikalarını birkaç etkenle gerçekle tirmeye çalı mı tır. Bunlar; Rus askerlerinin Azerbaycan topraklarından çıkartılması, Da lık Karaba sorununu Avrupa Güvenlik ve birli i Te kilatı'nın arabuluculu una yo unluk vererek Rusya'nın tek elinden çıkartılmasını sa lamak, Azerbaycan'ın BDT'ye üyeli ini reddederek Rusya'nın güdümünden kurtulmak ve Rusya ile e it haklara sahip bir ba ımsız devlet gibi ekonomik ve politik ili kiler kurmaktı.

AHC kuruldu u dönemde geni bir halk kitlesine sahipti. Fakat bu kesimin yönetici kadrosu siyaset alanında deneyimsiz ki ilerden olu makta ve birço u kendi menfaatlerine çalı malar yapmaktaydı. Elçibey ve onun gibi tam ba ımsızlık davasına inanmı ki iler ise bu durumu önleyemiyordu. Bu yeni iktidar kadrosunda devletçilik gelene ini bilen birkaç ki i haricinde di erleri meydanlardan gelmi lerdı. Yeni bakanların neredeyse tamamı üniversite ö retmenleriydi. AHC toplumun milliyetçi duygularına hitap eden bir örgütlenme oldu undan dolayı iktidar duyguca sa lamdı. Fakat siyasi temelleri zayıf bir iktidardı (Mehmetov, 2009, s.711). Elçibey gazetecilere verdi i bir demeçte, ba ını çekti i iktidarın bu yetersiz durumundan bahsederken, devletin düzenli bir orduya sahip olmadı ı, yeti mi ve kaliteli bir bürokrasiden mahrum oldu u, ülkenin uygun mali ve idari te kilattan mahrum oldu u, yasal ve kurumsal yapının yetersiz oldu unu dile getirmi tir (Yalçın, 1993, s. 21).

Elçibey iktidarının en büyük problemlerinden birisi de milli bir ordunun olmayı ıydı. Azerbaycan'da ba ımsızlıktan sonra ulusal ordunun olu turulmasına ili kin görü ler çok önceleri ortaya atılmı olsa da, bu kapsamdaki öneriler Muttalibov hükümeti döneminde önemsenmemi tir. Milli bir ordunun olu turulması yönündeki öneriler Halk Cephesi yanlılarından gelmekteydi. Muttalibov iktidarı muhalefet tarafından ordu olu turmamak, ülkedeki eski Kızıl Ordu 'ya ait askeri araç, üs ve cephanelerin millile tirilmesi için önlem almamak, bunların Ruslar tarafından ülke dı na çıkarılmasına engel olmamak ve böylece Azerilerin Ermeni kuvvetleri kar ısında savunmasız bırakılmakla suçlanıyordu (Mehmetov, 2009, s. 709)

Elçibey, cumhurba kanı seçilmesinin hemen ardından ulusal ordu kurulması konusunda talimat verdi. Ülkede 1992 yılının A ustos ayında milli ordunun kurulmasına yönelik ilk çalı malara ba lanılmı olup, Elçibey ilk a amada ordunun % 50 'sinin muvazzaf askerlerden olu aca ını açıklamı tı. Türkiye ise, Azerbaycan 'daki bu geli meleri yakından takip etmi ve olumlu bulmu tu. Türkiye bu kapsamda uzun zaman önce 1918 'de Azerbaycan ordusunun kurulması için yaptı ı yardımların yenilerini de yeni Azerbaycan 'ın milli ordusu'nun olu turulmasına yönelik yapmı , ordudaki askerlerin yeti tirilmesi için ülkeye bir çok uzman göndermi ve Azeri

subayların askeri eğitimini için Türkiye'ye gelmelerine olanak sağlamıştır (Atmaca, 2003, s.81)

Elçibey döneminde milli ordunun henüz kuruluş aşamasında olduğu dönemde savaşta askeri başarıları arkasınca kesilmiyordu. Mayıs 1992 yılında stratejik önemi yüksek olan Suşu gal edilmiş, özellikle Nisan 1993'teki yoğun Ermeni saldırıları sonucunda 23 Nisan'da Kelbecer bölgesi düşmüştü. Buranın ele geçirilmesiyle Ermeniler Dağlık Karaba ile Ermenistan arasındaki bölgeyi denetimleri altına almışlar ve askeri hareketlerini kuzey ve güney istikamete doğrudan doğruya Gürcistan-Azerbaycan ve İran-Azerbaycan sınırlarına doğrudan doğruya ilerletmişlerdir (Algan, 2010, s.121). Tüm bu kayıplar sonucu toplamda Azerbaycan topraklarının %20'lik bir bölümü Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Kelbecer bölgesinin düşmesi Azeriler için bardağı taştıran son damla oldu ve Elçibey ülkede olağanüstü hal ilan etmiştir. Ayrıca Elçibey, uluslararası arenada tüm dünyaya çağrıda bulunarak Ermenistan'ın kınanılmasını ve politikasını değiştirmesi için yaptırım uygulanmasını talep etmiştir. Bu gelişmeler olurken Azerbaycan Türkiye'den doğrudan asker istememi fakat her konuda kullanmak maksadıyla helikopter sağlanması için girişimlerde bulunmuştur. Elçibey, Türkiye'ye iktidara geldiği gündünden itibaren çok güvenmiş ve Dağlık Karaba sorununda Türkiye'nin çok şeyler yapabileceğine inanmış, ancak sivil halkı kurtarmak için gereken helikopter yardımını bile alamayınca açıkça ifade etmemekle birlikte umudunu kaybetmiş, hayal kırıklığına uğramıştır (Atmaca, 2003, s.81).

Türkiye'de o dönem iktidarda bulunan bazı yetkililerin Azerbaycan konusundaki aşırı çekingenlikleri sebebiyle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha bağımlı istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Bunun en önemli örneği, Azerbaycan'ın 1992-1993 döneminde Türkiye'den yoğun şekilde talep edilen askeri işbirliği anlaşmasına, Türkiye'nin olumlu bakmamış olmasıdır. Buna zıt bir şekilde aynı dönemde Ermenistan-Rusya arasında benzer bir anlaşma yapılmıştır. Türk yöneticilerin Azerilerin bu isteğini bir maceraya atılmak olarak yorumlamaları, Ermenileri Azerilere karşı saldırılarda cesaretlendirmiştir (Bal, 2004, s.380).

Elçibey iktidarı Ermeni i galine kar ı büyük tepki gösteren AHC 'nin yönetim kadrosunu kurabilmi fakat eski rejimin devamı olan sivil ve askeri erkân üzerinde etkinlik sa layamamı tı. Elçibey, iktidarının ilk günlerinde gerçekle tirmek istedi i politikalarda Rusya yanlısı bürokratların engellemeleriyle kar ıla tı. Elçibey, Komünist parti ile ba lantılarının olmaması, Rus kar ıtı kimli i ile bilinmesi ve Rusya'nın Azerbaycan'ı kendi nüfuzu altına almak istemesine kar ı politikalarıyla Rusya tarafından istenmeyen birisiydi (Algan, 2010, s.129).

Elçibey'in Azerbaycan'ın Rus etki alanından çıkma politikalarına ili kin önemli giri imleri olmu tur. Elçibey bu ba lamda ilk olarak 26 Mayıs 1993'te ülkedeki 80.000 Rus askerinin çıkartılması kararını aldı. Daha sonra ise Kiril alfabesini kaldırmı , yerine Latin harflerinin kabulünü sa lamı tı. Azerbaycan'ın böylece yava yava elinden kaydı nı gören Rusya açık bir ekilde Elçibey yönetimini devirmeye yönelik politikalar izledi (Algan, 2010, s.134)

Elçibey yönetiminin bürokrasi üzerinde etkinlik kurma çalı maları ve Ermenilere kar ı olu turulan milis kuvvetlerin merkezi orduya ba lama giri imleri bölgelerinde birer bey gibi hareket etmeye ba layan milis kuvvetlerin lider kadrosunu rahatsız etti. Bu rahatsızlıklar liderlerin Rusya ile ili kilerini geli tirmesine kadar gitti. Bu isimlerden en dikkat çekenini ise Suret Hüseyinov' dur.

Albay Suret Hüseyinov, Sovyetler Birli i da ılmadan önceki son dönemlerde Yevlakh adlı bir bölgede yün fabrikası müdürlü ü yapmı olup, Ermeni saldırılarına kar ı mücadeleye hem maddi destek sa lamı hem de bölge üzerindeki nüfuzunu arttırmı tı. Mücadeleye katkılarından dolayı bir ara ulusal kahraman olarak onurlandırılmı tı. Nüfuzunu iyice geni leten Hüseyinov, artık merkezi otoritenin sözünü dinlemiyordu. Elçibey yönetiminin bölgedeki otoriteyi sa lama yönündeki giri imleri kendisine zarar vermi ve Rusya'nın da kısırtmalarıyla Elçibey ile Hüseyinov anla amaz duruma geldi. Elçibey yönetimi, Hüseyinov'un bölgede geli tirmi oldu u ili kilerden rahatsızlık duymaktaydı ve onu sava taki ba arısızlıkları gerekçe göstererek Savunma Bakanı Gaziyev'le birlikte görevden aldı. Sonraki dönemlerde Elçibey gazetecilere verdi i bir röportajda Rahim Gaziyev ,Suret Hüseyinov ve Ali kram Hümmetov'un Rusya ile çalı tıklarını bildiklerini fakat bunu ispatlayamadıklarını belirtmi tir (Kamalov, 2007, s.52–56).

Stratejik öneme haiz olan Kelbecer'in de dü mesiyle, Hüseyinov açık bir biçimde Elçibey hükümetinin artık Azerbaycan'ı yönetemedi ini ve devrilmesi gerekti ini söylemekteydi.

Rusya'nın Elçibey iktidarına kar ı dü manca politikalarının en bariz örne ini SSCB'nin da ılmasıyla Rus ordusunun Azerbaycan topraklarından ayrılırken Azeri ordusuna bırakması gereken silahları Suret Hüseyinov'un milis kuvvetlerine bırakmasıyla görüyoruz Fiilen Gence bölgesini yöneten Hüseyinov, Ruslardan edindi i silahlar ve Rus k ı kırtmalarıyla, bölgedeki nüfuzunu da kullanarak Mayıs 1993'te Gence'de büyük bir isyan ba latm ı tır. Hüseyinov bu isyanla bölgedeki bazı milletvekillerini rehin alm ı , üzerine gönderilen birlikleri de yenerek, üç bin ki ilik bir kuvvetle ba kent Bakü 'ye do ru ilerlemi tir.(Mehmetov, 2009, s. 712).

Kelbecer bölgesinin dü mesi ve ülke içerisindeki isyanlar sonucunda Azerbaycan içinde geni çaplı iç kar ı kılıklar çıkm ı , bunların neticesinde Cumhurba kanı Elçibey 20 Haziran 1993 'de Bakü'yü terk etmek zorunda kalm ı tır (Davuto lu, 2004, s.129)

Elçibey ülkeyi terketmeden önce Nahçıvan Yüksek Sovyeti Ba kanı Haydar Aliyev'i Meclis Ba kanlı ına getirdi ve Aliyev de anayasal olarak cumhurba kanlı ı yetkilerini üstlenmi oldu. Aliyev göreve gelir gelmez, Bakanlar Kurulunu görevden aldı ve Suret Hüseyinov'u ba bakanlık ve savunma bakanlı ı görevlerine atadı. Daha sonra ise bu yaptıklarına me rutiyet kazandırmak için Temmuz 1993'te Elçibey hükümeti ile ilgili bir referandum yapıldı. %97 oranında güvensizlik oyu çıkan referandum neticesinde, mevcut hükümet dü ürüldü. Hüseyinov 'un silahlı güçlerinin Bakü'de bulundu u a ır bir baskı ortamında cumhurba kanlı ı seçimleri yapıldı. Ekim 1993 'te yapılan bu seçimde Aliyev iki göstermelik adayla yarıştı ve oyların %99'unu alarak yeni devlet ba kanı oldu. (Algan, 2010)

Elçibey'in devlet ba kanlı ı makamına oturmasıyla Azerbaycan'ın d ı politikasında stratejik bir tercih de i ikli i ya anm ı ve Türkiye d ı politikada özel bir yere sahip olmu tur. D ı politikada Azerbaycan Elçibey'e kadar Moskova'yı diplomatik üs olarak kullanırken, Elçibey'den sonraki dönemde zamanın Azerbaycan

dı i leri bakanı Tefvik Kasımov ‘un da ifade etti i gibi , bu üssün merkezi Ankara’ya ta ınmı tır. Milliyetçi bir görü e sahip olan ve Atatürk ‘e olan hayranlı ı sık sık dile getiren Elçibey, Türkiye’nin Azerbaycan dı politikasının ba kö esinde yer alaca ını ifade ederek Türkiye’ye verdi i önemi göstermi tır (Bal, 2004, s.383). Elçibey Atatürk’e olan hayranlı ını u sözlerle dile getirmi tır. “O Türk dünyasının siyasi peygamberidir... Kıymetli tablolar yakından seyredilmez, büyük da ların ha meti de onların ete inden görülmez. Siz Atatürk’ü gelip buradan seyredin” (Kalafat, 2000, s.129).

SSCB döneminde Azerbaycan- Türkiye ili kileri Sovyet rejiminin dı a kapalı bir yapı arz etmesi nedeniyle çok sınırlı olmu tur. Ba ımsızlık sonrasında ise bu durum de i erek, iki ülke arasındaki yakınla ma ve i birli i hızla artmaya ba lamı tır.

Elçibey döneminde, Türkiye ile siyasi, askeri, e itim, kültür ve ekonomi alanlarında birçok anla malar yapılmı tır. Türkiye Azerbaycan’ın en önemli sorunu olan Ermeni saldırıları ve i galleri konusunda, Azerbaycan’ a en çok deste i veren ülke olmu , bölgesinde ve uluslararası alanlarda Azerbaycan’a deste ini sürekli dile getirmi tır. Ama Rusya tarafından maddi ve manevi destek alan Ermenistan kar ısında Türkiye Azerbaycan’ a kar ı pasif bir politika izlemi tır. zlenen bu politikalar Türkiye ‘de birçok ele tirilere maruz kalmı olup, Azerilerin de hayal kırıklı ı ya amasına sebep olmu tur. Bu hayal kırıklı ını Elçibey bir Türk televizyon kanalı ile yaptı ı söyle ide dile getirmi tır. “ Türkiye ‘den istedi iniz bir ey var mı?” sorusuna Elçibey, “Sayın Demirel’den yaralıları ta ımak için helikopter istedim, onu bile veremedi. Daha ne isteyeyim” cevabını vermi tır (Bal, 2004, s.383).

Türkiye Azerbaycan’ın Da lık Karaba ’daki mücadelesine destek vermesine ra men, o dönem hükümet yetkilileri Azerbaycan politikası ile ilgili yanlı söylemlerde bulunulmu tur. “Azerbaycan’da yeni bir Kıbrıs mı yaratacağık? , Ermenistan’a müdahale edersek kar ımıza Rusya çıkar” gibi söylemler Ermeni tarafına Türkiye’den zarar gelmeyece i gibi algılandı ı bir gerçektir. Dı politika da nelerin yapılabilip nelerin yapılamayaca ı dünyaya ilan edilmez. Devlet adamları yapamayacaklarını nedenleri ile birlikte açıklarlarsa, sadece zaaflarını ilan etmemi

olup, aynı zamanda dü manlarına bu konuda cesaret vermi olurlar (Elekda , 1993, s.25).

ki ülke arasında ba ımsızlıktan sonraki dönemde e itim alanındaki ili kilerin ba langıcı SSCB'nin da ılma döneminden önce gerçekte mi tir. E itimde ilk adım 10 Ocak 1990 tarihinde iki ülke arasında “Kültürel ve Bilimsel De i im Protokolü” imzalanmasıyla ba lamı olup, daha sonra ba ımsızlı ın ardından 29 ubat 1992’de Bakü’de mutabakat imzalanmı tır. Buna göre Türkiye, Azerbaycan’a alfabe sa lama, e itim reformuna destek verme, Türkçe e itim verecek okulların kurulu u ve teknik ihtiyaçlarını kar ılama, kitap ve araç temin etme, Azeri ö rencilerin Türkiye’de okumalarına imkan sa lama konularında yardım edece ini taahhüt etmi tir. Bu geli meleri 3 Mayıs 1992’de Bakü’de E itim Ö retim Uzmanlık Hizmetleri Teknik ve Bilimsel birli i Anla ması imzalanması takip etmi tir (Atmaca, 2003, s.62).

E itim alanındaki bu geli meler tarih itibariyle Muttalibov dönemine denk gelse de, resmi olmasa da Elçibey ‘in hükümet üzerindeki baskısıyla bu anla malar imzalanmı tır.

Türk Cumhuriyetleriyle kültür ve e itim alanında ili kilerin kurulması, ilk kez Ocak 1992 tarihinde, dönemin Milli E itim Bakanı Köksal Toptan heyeti ile birlikte bu ülkelere sekiz günlük ziyaretlerde bulundu u ve sonuçta bu ülkelerin milli e itim bakanları ile ayrı ayrı protokoller imzaladı ı döneme rastlar. Bu protokollerle birlikte Azerbaycan- Türkiye arasında e itim alanında ili kiler geli tirildi. Bu alandaki en büyük çalı ma ise “Büyük Ö renci Projesi” dir. Bu proje Azerbaycan’ın ba ımsızlı ından bu tarihe kadar yapılan en büyük i lerden bir tanesidir (Halilova, 2009, s.123). Bu projeye birlikte Azerbaycan’dan Türkiye’ye gelen toplam ö renci sayısı 2570 idi. Bu büyük proje kapsamında ö renim gören ö rencilerin yarısı bu proje hakkında olumlu fikir beyan etmi olup, % 16,7’si olumsuz, % 33,3’si bir fikir beyan etmemi tir. Bu geli meler haricinde Türkiye Azerbaycan’a e itim ve ö retim yardımı yapmaktadır. ki karde ülke arasında yapılan anla ma sonucu Türkiye’nin Azerbaycan’a yaptı ı e itim ve ö retim yardımı bu miktarın tamamen dı ındadır (Cafersoy, 2001, s.124).

Yıllardır di er Türk cumhuriyetleri gibi Arap alfabesi kullanan Azerbaycan 1922-1924 yılları arasında Latin alfabesini kabul etmi , sonraki dönemlerde ise Kiril alfabesi kullanmaya mecbur edilmi tir. Kiril alfabesinin Azerbaycan'da kullanılmasıyla SSCB'nin Türkiye ile Türk toplumları arasındaki her türlü ili kiyi kesme yönündeki siyaseti kısmen gerçekle mi oluyordu. Ülkenin resmi dili 1938 'den beri "Azerbaycan Dili" olmakla beraber, 22 Aralık 1992 tarihinde resmi dil "Türk Dili" olarak kararla tırılmı tır (Shaffer, 2008, s.191).

Elçibey göreve gelmesinin hemen sonrasında 24-27 Haziran 1992 tarihleri arasında ilk dı gezisini Türkiye'ye yapmı ve Ankara'da gerçekle tirilen Karadeniz Ekonomik Birli i (KE B) zirve toplantısına katılmı tır. Elçibey, 25 Haziran'da istanbul'da KE B anla masını ve Bo azlar Beyannamesini imzalamı , 26 Haziran da TBMM 'de de bir konu ma yapmı tır. Elçibey konu masında ülkesinin Atatürk'ün yolunda oldu unu belirtmi ve Türkiye'yi model bir ülke olarak kabul ettiklerini söylemi tir (Bal, 2004, s.384).

Elçibey dönemi Azerbaycan-Türkiye ili kilerinin geli mesi sürecinde Elçibey 'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihlerindeki dokuz günlük Türkiye ziyareti önemli bir yer tutar. Bu ziyaret esnasında Elçibey ilk olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmı olup, 31 Ekim 1992'de Ankara da gerçekle tirilen ilk Türk Devletleri Zirvesi'ne katılarak kabul edilen ortak beyannameyi imzalamı tır. Hemen sonrasında 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da Azerbaycan Büyükelçili i açılmı ve iki ülke arasında ticaret, ula ım ve suçluların iadesi konularında anla malar imzalanmı tır. imzalanan bu anla malar kapsamında ekonomik alanda ili kilerin geli tirilmesi için Türk i adamlarının Azeri topraklarındaki yatırımlarına vergi indirimleri sa lanmı tır. Yine bu dönemde imzalanan ticari anla malarla iki ülke birbirini en çok kayıran ülke statüsü durumunda tanımaları kararla tırılmı tır (Aslanlı ve Hesenov, 2005, s.143).

Elçibey yönetimi Türkiye ile ili kileri her alanda geli tirme yönünde giri imlerini hız kesmeden sürdürmü tür. Bu ba lamda, Elçibey Batılı irketlerle imzalanacak petrol anla malarında Türkiye'nin de yer almasını istemi tir. Elçibey döneminde, Azerbaycan petrollerine ili kin konsorsiyum projesinde, Rusya ve ran 'a yer verilmemi , Azerbaycan'dan sonraki en büyük pay Türkiye'ye verilmi tir. Bu

paylaşım konusunda büyük devletler ve petrol şirketleri yoğun itirazlarda bulunmuş olmalarında rağmen, Elçibey Türkiye'den vazgeçmemiştir (Bal, 2004, s.380).

Türkiye'nin Azerbaycan petrolünü iine girmesi aslında Elçibey'in 5 Aralık 1992 tarihinde İzmir'de bir otelde Turgut Özal'a "Türkiye'yi petrol iine sokacağız, iki adamını Bakü'ye gönder" demesiyle başlamıştır. Bu görüşün hemen sonra Boru Hatları ile Petrol Taahhüt Anonim Şirketi (BOTA) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) yetkilileri Azerbaycan'a gitmiş ve batılı petrol şirketleriyle görüşmeler yapmıştır. Bununla birlikte Elçibey, Mart 1993'de SOCAR Başkanı Sabit Baırov'u Türkiye'ye göndermiş ve Azerbaycan petrolünün Ceyhan limanına aktarılmasını sağlamak amacıyla bir de gizli anlaşma yapmıştır. Elçibey'in Türkiye'yi Azerbaycan petrolünü iine sokma çabalarına rağmen 4 Haziran'da kendisine karşı düzenlenen darbe ile görevinden uzaklaştırılmış ve Haydar Aliyev döneminde tüm petrol anlaşmaları görüşmeleri durdurulmuş ve Türkiye bir süreli iine petrol iinden çıkartılmıştır (Cafersoy, 2001, s. 126).

Elçibey döneminde yukarıda belirtilenlerin haricinde iki ülke arasında 24.01.1992 tarihli Dostluk, Birlik ve İyi Komşuluk Anlaşması, 02.01.1992 tarihli Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik Birlik Anlaşması, 02.11.1992 tarihli Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma, 06.03.1993 tarihli Ekonomi, Eğitim, Kültür, Bilim ve Haberleşme anlaşması imzalanmıştır (Akman, 2005, s. 89).

Özetle Ebulfez Elçibey dönemi'nin dış politikasını Rusya'ya karşı ülkenin bağımsızlığını koruma, Dağlık Karabağ sorununu ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde çözme, İran'la ilişkilerini Güney Azerbaycan faktörünü de dikkate alarak geliştirme, Türkiye ile stratejik ortaklık düzeyinde ilişkileri geliştirme, yeni kurulan devletin hızlı bir şekilde gerekli reformlarla güçlendirme ve bölgede Rusya'ya karşı denge oluşturmak için Batılı ülkeler ile yakın ilişkiler kurma olarak açıklayabiliriz.

Elçibey dönemine Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine baktığımızda, Elçibey siyasetinin her ne kadar Türkçü söylemleri ve bunun yanında Azerbaycan dış

politikasının merkezinin Moskova'dan Ankara'ya kaydırılması durumuna rağmen, da ılımlı bir SSCB sonrası güçlü bir Rusya'nın varlığından dolayı, Türkiye'nin Azerbaycan'a yaklaşma ve stratejik işbirliği kapsamında biraz çekingen davranışını söyleyebiliriz. Dönem içerisinde ülkeler arasında bazı anlaşmalar yapılmış olmasına karşın, ilişkiler bakımından fiiliyatta çok fazla bir görüntü verilmemiş ve ilişkiler temenni üzerine devam etmiştir.

4. HAYDAR AL YEV DÖNEM (1993-2003)

Demokratik bir seçimle i ba ina gelen Ebulfez Elçibey, Azerbaycan'ı tamamen sarmaya ba layan iç karı ıklık döneminde ülkenin gidi atı için iki yolu seçebilirdi. Elçibey ya iç sava ı göze alacaktı, ya da makamını terk edecekti. Aslında Elçibey, ülkedeki son geli meleri çok iyi takip ediyor ve de erlendiriyordu. Bu ba lamda Elçibey daha cumhurba kanlı na aday oldu u dönemde bile makamında bir yıldan fazla kalamayaca nı söylemi tir. Elçibey iktidarda kalmanın Azerbaycan halkına daha fazla zarar verece ini bildi inden makamını terk etti ve memleketi olan Nahcivan'a döndü (Vahapzade, Adıgüzel ve Yakuplu, 2010, s.205).

Elçibey'den sonra devlet ba kanlı na gelen Haydar Aliyev'in iktidara geli süreci Azerbaycan'daki 4 Haziran Gence isyanı ile ba lamı tır. Aliyev, Elçibey' in ülkede bir iç sava ı engellemek maksadıyla makamını terk etme kararı almasıyla birlikte Elçibey tarafından Meclis Ba kanlı ı'nı üstlenmek ve ülkedeki mevcut krizin çözülmesine yardımcı olması amacıyla 15 Haziran 1993'de Bakü'ye davet edilmi tir. Aliyev bu davet üzerine Bakü'ye gelmi ve yapılan oylamada Meclis Ba kanı olarak görevine ba lamı tır. Aliyev, Milli Meclis'in 24 Haziran 1994'te vermi oldu u kararla birlikte devlet ba kanlı ı yetkilerini de üstlenmi tir (Cafersoy, 2001, s.132).

Aliyev'in devlet bürokrasisine bu ekildeki çıkı nı anlamak için kendisini biraz daha tanımak gereklidir. Azerbaycan'ın bu zor döneminde iktidara gelen Aliyev 1923 yılında Nahcivan'da do mu tur. SSCB döneminde dünyanın en büyük istihbarat te kilatı olan Rus Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) 'nin zorlu basamaklarında yükselmi ve daha sonra Sovyet Sistemi'nin çok alı ık olmadı ı genç sayılacak bir ya ta, 1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterli i'ne yükselmi tir. Yirmi yıl SSCB Yüksek Sovyeti'nde milletvekilli i, be yıl SSCB Yüksek Sovyeti Ba kan Yardımcılı ı görevini yapmı tır. Aliyev daha sonra 1976 yılında SSCB sisteminde yüksek bir mevkiye, Politbüro üyeli ine seçilmi tir. Aliyev'in bu yeni makamı SSCB tarihinde onun haricinde hem Türk hem de Müslüman ba ka birinin seçilmedi i yüksek bir mevkidir. Aliyev sonraki dönemlerde parti ile fikir ayrılı na girmi ve ilk olarak 1987'de Politbüro üyeli inden, sonra da 1991 yılında Komünist Parti üyeli inden ayrılmı tır. Haydar

Aliyev, Politbüro üyesi iken istifa ettikten sonra, Sovyet yönetimi tarafından sıkı bir gözetime tabi tutulmuştur. Aliyev, bu dönemde birkaç kez Azerbaycan'a dönme tekliflerinde bulunmuşsa da, bu girişimler Moskova'nın güdümündeki dönemin Azerbaycan'daki yöneticileri tarafından engellenmiştir. Aliyev, Sovyet sonrası dönemde ise, 1991-1993 yılları arasında Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı yapılmıştır. (Dikkaya ve Çaylak, 2008, s. 132).

Aliyev Azerbaycan'da Dağlık Karabağ sorununun gündemi olacaktır. Bu yüzden 8 Eylül 1991 cumhurbaşkanı seçimine katılmaması için bir çok yasal engelle önü kesilmeye çalışılmıştır. Çünkü aday olması durumunda Aliyev'in seçimi kazanacağı kesin görülüyordu. Aliyev bu dönemde aktif siyasetin içinde bulunmuyormuş gibi gözükse de SSCB ve Azerbaycan yönetimi tarafından varlığı her zaman tehdit unsuru olarak görülmüştür (Mehmetov, 2009, s.714).

Sonraki dönemlerde Azerbaycan'daki isyanla birlikte Elçibey tarafından Bakü'ye davet edilmiş, ilk olarak Meclis Başkanı ve sonra Meclis tarafından alınan kararla devlet başkanı görevine getirilmiştir.

Aliyev devlet başkanlığı görevini seçilmiş bir zemine oturtmak istiyordu. Bu sebeple Ekim 1993 tarihinde devlet başkanlığı seçimi yapılmış ve bu seçimler sonucu Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan dış politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan ilki bir önceki iktidarın politikasına aykırı olarak Rusya'nın yatırıma politikası, ikincisi ise Rusya'yı kızdırmayacak bir şekilde hem batı hem de Türkiye ile olan ilişkileri geliştirme politikasıdır.

Haydar Aliyev'in Rusya'yı yatırmak amacıyla yapılmış olduğu ilk Meclis Başkanı seçimi esnasında yapılmış konu maddesi Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerine önem verilmesi gerektiğini vurgulamasıydı. Aliyev iktidarı, bu politika kapsamında, petrol konsorsiyumunda Rus Luk-Oil petrol firmasına % 10 pay vererek taviz vermiş, batılı petrol şirketlerinin ülkedeki faaliyetlerini durdurmuş ve banka

hesaplarını dondurmu tur. Bu süreçte Gence isyanının lideri Suret Hüseyinov Ba bakanlık görevine atanmı ve böylece isyan sona erdirilmı tir. Bundan hemen sonra Aliyev'in Rusya ziyaretleri ba lamı tir. Bu ziyaretler esnasında Aliyev, Rusya Devlet Ba kanı Boris Yeltsin'e, Azerbaycan'ın bir önceki iktidardan farklı bir dı politika yürütece ini, iki ülke arasındaki ili kilerin güçlendirilece ini, ayrıca ülkenin BDT'ye üye olmak istedi ini ifade etmi tir (Cafersoy, 2001, s.142).

Aliyev'in Moskova ziyaretinden hemen sonra 24 Eylül 1993'de BDT zirvesinde Azerbaycan'ın birli e üyelik anla ması imzalanmı tir. Aliyev bu yatı tırma politikaları ve verilmı olan tavizlere kar ılık olarak Rusya'dan kanayan yara Da lık Karaba konusunda destek bekleme tir.

Aliyev Da lık Karaba konusunda Rusya'dan bekledi i deste i göremeyince dı politikasını gözden geçirme ihtiyacı hissetmi tir. Bu dönemde Azerbaycan Rusya'nın Nisan 1993'te kabul etti i Yakın Çevre Doktrini'ne çok büyük tepki göstermi tir. Aliyev, Rusya'ya verilen tavizlerin yeterli olmadı nı, Da lık Karaba konusunda destek alamadıklarını ve Rusya'nın bölgesinde etki alanını geni letmek için Azerbaycan üzerinde daha fazla söz sahibi olmak istedi ini görmü , Rusya'ya tamamen sırtını dönmeyerek, daha çok batı yanlısı politikalar izlemeye ba lamı tir (Akman, 2005, s.78).

Elçibey döneminde Türkiye'deki iktidarın Rusya faktörünü göze alarak Azerbaycan ile ili kilerde çekingen bir siyaset izlemesine ra men, Türkiye'nin Azerbaycan'a ilgisi azalmamı tı. Fakat Aliyev döneminin ilk aylarında Azerbaycan dı politika merkezini Ankara'dan Moskova'ya kaydırınca Türkiye endi elenmeye ba ladı. Bunun üzerine Aliyev Türkiye'nin bu konudaki endi esini gidermek için kar ılıklı ziyaretler yapmaya ba lamı , iki taraf da birbirini yeniden anlamaya ba lamı lardı. Yapılan kar ılıklı ziyaretler sonunda dönemin ba bakanı Tansu Çiller, Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının i galine seyirci kalamayaca nı, Azerbaycan'a her türlü yardımın yapılaca nı ve Rusya ile i birli ine önem verdiklerini belirtmi ti. Aliyev ise Azerbaycan-Rusya ili kilerinin Türkiye ile ili kileri bozmayaca nı, Azerilerin Ruslar ile uzun yıllardan beri ili kilerinin oldu unu ve bunları ayırmanın uygun olmayaca nı belirtmi ti (Cafersoy, 2001, s.155).

Aliyev dönemi Azerbaycan-Türkiye ili kilerinin ba langıcı ubat 1994 tarihinde yapılan Aliyev'in Türkiye ziyaretine denk gelmi tir. Bu ziyaret esnasında Türkiye-Azerbaycan arasında 10 yıllık süreli bir dostluk ve i birli i anla ması imzalandı. Bu anla ma ile Elçibey döneminde petrolün Türkiye üzerinden dı pazarlara ula tırılması ile ilgili mutabakatın geçerli oldu u onaylandı. Ayrıca bu anla mada taraflardan birinin üçüncü bir ülke tarafından saldırıya u raması halinde di erinin saldırının ortadan kaldırılması için gerekli savunma tedbirlerini alması hükmü de yer almaktaydı. Bu i birli i anla ması ile birlikte ticaret, yatırım ve bilimsel ve kültürel i birli ini öngören 15 anla ma imzalandı (Cafersoy, 2001, s.162).

Aliyev, bu anla malarla iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldı nı belirtmi , “Türkiye ile dostluk ebedidir. Buna sadık olaca ız, ili kileri geli tirece iz. Hiç bir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir” demi ve iki ülke ili kilerini “Biz bir millet, ki devletiz” ekinde ifade etmi tir. Bu dönemde Türkiye Azerbaycan'a kar ı ili kilerde ihtiyatlı davranmı fakat siyasi açıdan destek vermeye devam etmi tir. Azerbaycan Türkiye'den siyasi deste in yanında askeri anlamda da yardım bekliyordu. Türkiye tarafından bu yardımın gelmeyece i, Azerbaycan'ın Ermenistan'a kar ı direnmesi gerekti i söyleniyordu. Askeri açıdan resmi yardım yapılmamasında ra men Türkiye'den birçok gönüllü Da lık Karaba bölgesine gitmi tir. (Atmaca, 2003, s.82).

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın ba ımsızlı nı kazanmasından beri Da lık Karaba konusunda yo un bir mesai harcamı tır. Aliyev iktidara geldikten sonra Azerbaycan ubat 1994'te sava meydanlarında ba arılar kazanmaya ba ladı. Azeri kuvvetleri i gal altındaki Kelbecer, Laçın, Belegan, Füzuli, A dam, Tauz, Kazak ve Gedebey civarındaki 40 köyü geri aldılar. Kazanılan bu ba arılar sonucunda Rusya savunma bakanı Groçev tarafından barı planı gündeme getirildi ve Mayıs ayında taraflar arasında ate kes ilan edildi. (Akta , 2001, s.96).

Sava ın ba lamasından beri ba ta Birle mi Milletler örgütü olmak üzere, büyük devletler olaylara seyirci kalmakla beraber Ermeni tarafını tutmu lardır. Konuya ili kin BM Güvenlik Konseyi'nde birçok karar alınmasına ra men, bu kararların hiçbirinde Ermenistan i galci taraf olarak bile gösterilmemi tir.

Bizzat Haydar Aliyev'in katılımıyla Avrupa Güvenlik ve Birliği Teşkilatı (AGT) Minsk Grubu ülkeleri ve temsilcileriyle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik yüzotuzdan fazla görüşme yapılmış olsa da, somut bir gelişme sağlanamamıştır. Azerbaycan'ın politik alandaki tüm çabalarına rağmen, Ermenistan yasal ve yasadışı birçok yoldan büyük devletler tarafından her türlü desteği görmüş ve silahlandırılmıştır. Azerbaycan, Ermeni lobilerinin çalımları sonucu 2002 yılı ortalarına kadar ABD tarafından silah satın alması yasaklanmış bir ülke konumuna düşürülmüştür. Söz konusu bu yasanın kaldırılması için Aliyev, 1 Ağustos 1997 tarihinde dönemin ABD Devlet Başkanı Bill Clinton'la görüşmüş fakat Aliyev bu görüşme sonucu istediğini alamamıştır (Mehmetov, 2009, s.725).

Aliyev uluslararası arenada diaspora faaliyetleri kapsamında Ermenilerin gücünü biliyordu. Hatta Aliyev Azerbaycan Milli Meclisinde Karabağ sorunu ile ilgili açıkloturum esnasında meclisin dikkatini Azerbaycan'ın Ermenilerden farklı olarak dışarıda diasporasının olmadığına çekiyor, bununla birlikte bu Azerbaycan'luların çoğunun dağların olduğu olduğunu söylüyordu (Bozalganlı, 2005, s.87).

Aliyev Dağlık Karabağ'ın haksızlığını dünya kamuoyuna anlatmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Uzun yıllardan sonra Aliyev, güçlü Ermeni lobilerine ve büyük devletler tarafından Ermenilere verilen büyük desteğe rağmen ilk diplomasi zaferini 1996 Aralık'ta AGT zirvesinde kazanmıştır. Kazanılan bu başarıyla uluslararası örgütler ve büyük devletler Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgal ettiğine inandırılmış ve bu hususta birçok karar alınmıştır. Aliyev bu ikna sürecinde, hem Dağlık Karabağ sorununu dile getirmiş hem de ülkenin düşmüş olduğu siyasi, ekonomik ve askeri yalnızlıktan kurtulmak için 68 ülke devlet başkanıyla görüşmeler yapmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'a koşulsuz inanan ve destekleyen Türkiye'den başka ülke bulunmamıştır. (Mehmetov, 2009, s.727)

Bu dönemde Azerbaycan'ın Batı'ya doğru açılışında Türkiye'nin büyük yardımları olmuştur. Aliyev'in batıyla ilk teması Süleyman Demirel'in arabuluculuğuyla 1993 Aralık Paris ziyaretidir. Bu ziyaretin ardından Avrupa başkentlerini ziyaretler birbirini takip etmiştir. (Akman, 2005, s.90)

li kilerin gittikçe iyiye do ru gitti i bu dönemde Aliyev'e yönelik darbe giri imleri iki ÷lke arasında so uk rüzgârların esmesine neden olmu tur. Azerbaycan'da 4 Ekim 1994 ve 17 Mart 1995 tarihlerinde iktidara kar ı iki darbe te ebbüsü olmu tur. Mart 1995'deki darbe giri imi Azerbaycan'da dönemin içi leri bakanı ve özel polis kuvvetleri efi Ru en Cevadov liderli inde, Türk mafyasıyla ba lantılı a rı milliyetçi gruplar ve Türk istihbaratındaki ba ımsız unsurlar birlikteli iyle gerçekleştirilmeye çalı ılmı tı. Bu birlikteli in amacı Aliyev'i devirerek yerine Elçibey-Cevadov ikilisinin getirilmesiydi. Bu giri im amacına ula amamı tır (Winrow, 2002, s.165). Darbe te ebbüsünde bulunanlar arasında Türkiye'den de isimlerin bulunması Aliyev'in Türkiye ile ili kilerinde itimatsızlık duygularının belirmesine neden olmu tur.

Aliyev kendisini devlet ba kanlı ı makamından edecek bu talihsiz hadiseyle ilgili olarak üzüntülerini ve tepkisini Azerbaycan Cumhuriyet Sarayında yaptı ı konu mada dile getirmi tir. Konu masında Azerbaycan ve Türkiye'nin tarihsel ba larından bahseden Aliyev, Atatürk'ün "Azerbaycan gülerse, Türkiye güler; Azerbaycan a larsa Türkiye de a lar" sözlerini hatırlatarak çok manidar bir konu ma yapmı tır (Ülkü, 2000, s.262).

Tüm bunlara ra men yine de sorun Aliyev yönetimi ile dönemin Ba bakanı Tansu Çiller'in hükümeti arasında ya anmı oldu u, yakın arkada Aliyev-Demirel ikilisinin ili kilerine zarar vermedi i genel kabul edilen görü olmu tur. Aslında olayların gerçek iç yüzünün tam anlamıyla bilinmedi i ve konuyla ilgili birçok senaryonun yazılı ı nedeniyle Türkiye'nin darbe konusundaki tutumu hakkında kesin bir yorumda bulunmak uygun de ildir (Bal, 2004, s.386).

Bu geli melerden sonraki dönemlerde gerçekleştirilen 11 Ekim 1998 genel seçimlerinde Aliyev oyların %76'sını alarak bir kez daha Azerbaycan Cumhurba kanı seçildi (Arafat, 2009, s.315).

Aliyev cumhurba kanlı ının ikinci döneminde ÷lkeyi hızla kalkındırmak için çaba sarf etmi tir. Bu ba lamda sahip oldu u yeraltı kaynakları ve bunun yanında ÷lkenin SSCB döneminden kalma altyapısının bulundu u enerji sektörüyle bu

kalkındırmayı gerçekle tirme politikaları izlemi ve bu giri imlerde birçok ABD’li batılı petrol irketlerinin dikkatlerini cezbetmi tir. Eylöl 1994’te Azeri petrol ve do algaz kaynaklarının batılı ölkelere ula tırılması hakkında “Yüzyılın Anla ması” olarak nitelendirilen bir anla ma yapılmı tır. Bu anla ma ile Azerbaycan 15 ölkeden 33 firma ile yakla ık 60 milyar dolarlık bir petrol anla ması imzalamı ve bu dönemde yapılan yabancı yatırım 4 milyar dolarlık bir rakama ula mı tır (Dikkaya, 2010)

Aliyev enerji konusunda Rusya’nın deste ini almadan sadece Batı ile hızlı bir açılım yapamayaca mı biliyordu ve bu ba lamda Rus petrol irketlerine de bu pastadan paylarını almalarını sa ladı. Böylece uluslararası projeler gerçekle meye ba ladı ve birçok hattın geçi ini öngören projeler sunuldu. Sonuçta Türkiye’nin de katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) projesi gerçekle mi ve muhtemel do al gaz boru hatlarıyla ilgili projeler gündeme gelmi ti (Dikkaya, 2010).

Haydar Aliyev dönemine genel olarak bakıldı nda, Azerbaycan’daki ba ımsızlı ın ilk yıllarında sava ile belirginle en siyasal istikrarsızlık Aliyev’in geli iyle önemli ölçüde azalmı tır. Bunun temel nedeni ise, Aliyev’in uzun süreli bir devlet adamlı ı tecrübesine sahip olu udur. Yine bu dönemde ölkenin uluslararası ekonomik sisteme entegre edilmesi sa lanmı tır. Da lık Karaba sorununun çözümlünde istenilen sonuçlar elde edilemese de, dı dünyaya açılı ta önemli mesafeler alınmı , di er devletlerle ekonomik ili kiler geli tirilmi ve Azerbaycan uluslararası arenada önemli bir aktör olarak ortaya çıkmı tır.

Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ili kileri altın yıllarını ya amı ve kar ılıklı bir çok anla maya imza atılmı tır. Bunlardan en önemlisi enerji alanında “Yüzyılın Anla ması” olarak nitelendirilen BTC Boru Hattı projesi karara ba lanmı tır. Bunun yanında ekonomik ili kiler ba lamında, 31 Temmuz 1996 tarihi itibariyle yürürlü e girmi olan “ Yatırımların Te viki ve Korunması” konulu ve 1 Ocak 1998 tarihi itibariyle yürürlü e girmi olan “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anla ması” çok önemli bir yere sahiptir (Bal, 2004, s.387).

iki ülke arasında askeri konularda da bir çok anlaşma yapılmış olup, bu bağlamda iki ülke arasında 10 Haziran 1996 tarihinde “Askeri Etkinlik, Teknik ve Bilimsel Birlikte Anlaşması” imzalanmıştır. Ocak 2000’de Türkiye’ye ziyarete gelen Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev’in Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri ittifak anlaşmasının imzalanabileceğini belirtmesi, iki ülke arasındaki dayanışmanın ne denli geliştiğini açık bir şekilde göstermekteydi. Yine bu dönemde askeri ilişkiler bağlamında en önemli anlaşmalardan biri de, 1 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanlığı’nda yapılmış olan anlaşmadır. Bu anlaşma ile birlikte iki ülke arasında karşılıksız askeri yardım ve iki ülke savunma bakanlıkları arasında mali yardım protokolleri düzenlenmiş, Türkiye Azerbaycan ordusuna 3 milyon dolar yardım yapmayı taahhüt etmiştir (Bal, 2004, s.388).

15 Ekim 2003 tarihinde yapılacak olan bir sonraki genel seçimlerde de halk Aliyev’in tekrar cumhurbaşkanına aday olmasını istemesi nedeniyle, Aliyev sağlık problemlerinin ciddi boyutlara ulaşması sebebiyle yeniden aday olmamıştır.

Haydar Aliyev, ömrünün yaklaşık otuz senesini politikanın içinde aktif olarak yaşamıştır. Bu dönemde olduğu dönem boyunca Azerbaycan’ın sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal gelişmesinde büyük katkıları oldu. Sağlık problemleri dolayısıyla yeniden seçimlere katılamayan Haydar Aliyev, seçimlerde oğlu İlham Aliyev’e desteğini sürdürdü. Babasından aldığı mirası en iyi şekilde koruyacağını belirten oğlu İlham Aliyev, 2003 seçimlerinde cumhurbaşkanı olarak adaylığını koydu ve seçildi. Seçimlerden kısa bir süre sonra Haydar Aliyev’in rahatsızlığı ilerledi ve tedavi olmak için gittiği ABD’de 12 Aralık 2003 tarihinde vefat etti.

4.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandıktan sonra karşılaştığı en büyük problem Dağlık Karabağ ve Azerbaycan topraklarının bir kısmının Ermenistan tarafından işgalidir. Azerbaycan, daha ulusal ve uluslararası arenada varlığını henüz hissettiremeden Ermeni işgali ile karşılaşmıştır. Aslında bu sorunun derin tarihsel kökleri mevcuttur. Dağlık Karabağ anlaşmazlığı Hıristiyan Ermeniler ile Kafkasya’daki Müslüman Türkler arasında uzun yıllardan beri süren mücadelenin

son hali olarak görülebilir. Nitekim bu sorunun çözümlenememesinin en önemli sebeplerinden biri de budur (Sarı, 1990, s.115). Da lık Karaba bölgesinin iki ülke için neden bu kadar önemli oldu unu anlamamız için bölgenin genel özelliklerinden ve konumundan öncelikle bahsetmek faydalı olacaktır.

Kafkas da larının güney do usunda yer alan 4.392 km² büyüklü ündeki Da lık Karaba , Azerbaycan sınırları içinde Kür ve Aras nehirleriyle Gökçe gölü arasında, batıda Ermenistan Cumhuriyeti sınırına, güneyde ran sınırına yakın, kuzeyden güneye 120 km, do udan batıya ise 35-60 km uzunlukta da ve ovalardan olu an bir bölgedir. Bölge, çok eski zamanlardan beri Türk yurdu olma özelli ini ta ımaktadır (Koçman, 1994, s.23).

Adı 11'inci yüzyılda Selçuklular tarafından verilen bölge mineral ve maden suları bakımından oldukça zengin olup, hayvancılıkta çok önemli bir yere sahiptir. Kafkasya halkının ihtiyaç duydu u yumurta, et, süt vb. temel gıda maddelerinin önemli bir kısmını bu bölge kar ılamaktadır. Da lık Karaba , arazisinin verimlili i, ikliminin güzelli i ve sularının bollu u ile tarih boyunca kavimleri cezbetmi ve bu nedenle Türk hükümdarlarına “Kı lak” yeri olmu tur (Onk, 1997, s.50).

Da lık Karaba , sahip oldu u yeraltı kaynakları ve stratejik konumu itibariyle tarih boyunca büyük devletlerin dikkatini çekmi tir. Bundan dolayı bölge sava alanına dönmü ve sık sık el de i tirmi tir. Bölgeye hakim olabilmek için Anadolu , Rusya ve Azerbaycan topraklarında kurulan devletler birbirleri ile devamlı mücadele içerisinde olmu lardır.

Tarih kaynaklarına göre Da lık Karaba 'a yerle en ilk Türk kavmi Hurriler olup, bölge sırasıyla Albanlar, Romalılar, Sasaniler, Hun Türkleri, Hazar Türkleri, Kıpçak Türkleri, Akkoyunlular, Safeviler' in egemenli i altına girmi tir. Karaba , sonraki dönemlerde Safevi-Osmanlı mücadelesine sahne olmu ve Osmanlı hükümdarı III. Murat devrinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmi ve merkezi Gence olan bir vilayet eklini almı tır. Karaba Beyli i, Osmanlı hakimiyetinden sonra 17'nci yüzyılın ortalarında ran orduları tarafından yıkılmı ve yerine Gence ve Karaba Hanlıkları kurulmu tur (Onk, 1997, s.55).

19'uncu yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'sının Kafkasya'ya do ru ilerleyi inden Karaba Hanlı ı da nasibini almı tı. 18'nci yüzyılda Azerbaycan'da kurulan hanlıklar arasında Rus istilasına en çok direnen hanlıklar Gence ve Karaba hanlıkları olmu tur. Rusya bu ilerleyi iyle ran' la kar ı kar ıya gelmi tir. Bu arada Azerbaycan'da bulunan di er hanlıklar arasında çeki meler ya anıyor ve Ermeniler bölgede aradıkları fırsatı bulmu oluyordu. Ermeniler bölgeyi ele geçirme politikaları için Rusya'yı Kafkasya'nın güneyine ilerlemesi için desteklemi , Ruslar da Ermenileri Türklere kar ı kullanmak istemi lerdı (Vahapzade, Adıgüzel ve Yakuplu, 2010, s.57).

ran ah'ı Kafkasların güneyine inmeye ba layan Rusya'yı bölgeden atmak için 1804'de Rusya'ya sava ilan etti. Bu sırada ran'ın Karaba topraklarını istila etmesinden korkan Karaba Hanı ile Rus ordu komutanı Sisianov arasında 1805 yılında Kürekçay Anla ması imzalanmı , bu anla mayla Karaba Hanlı ı Rusya'ya ba lılı ını taahhüt ederek Rusya'dan yardım istemi ve Rus hakimiyetini kabul etmi tir (Arslanlı, 2010).

Karaba Hanlı ı Rusya'ya katıldıktan sonra bu topraklara Ermeni göçü hızlandırılmı ve buradaki Türkler zamanla azınlık durumuna dü ürülmü tür. Böylece bugün ya anan problemlere zemin hazırlanmı tır. Sonraki dönemlerde Rusların Ermenilere olan deste i devam etmi , sonrasında Azerbaycan ba ımsızlı ını kazandı nda, Sovyet yönetimi bazı bölgeleri Ermenilere vermi ve Azerilerin toprak kaybı toplamda 28.000 km² olmu tur. Yine bu arada Ermenilerin zorlamaları ve Rusya'nın deste i sonucu Azerbaycan sınırlarındaki Nahcivan'a Muhtar Cumhuriyet'li i ve Da lık Karaba 'a ise Muhtar Vilayet'lik verilmi tir. Ermeniler bölgenin bu durumunu lehlerine kullanmak istemi ve buranın Ermenistan'a ba lanmasını isteyerek Rus deste iyle Azeri topraklarını i gal etmeye ba lamı lardır (Akta , 2001, s.41).

Ermenilerin iddiasına göre Da lık Karaba , tarihte hiçbir zaman Azeri topra ı olmamı tır. Oysa tarihi gerçekler bu iddiaları do rulamamaktadır. Bölgenin demografik yapısı Çarlık Rusya'nın kendilerine sadık Hıristiyan nüfusunu arttırmak ve Osmanlı- ran imparatorlukları ile aralarında tampon bölge olu turmak amacıyla, Ermenilerin bölgede iskân ettirilmeleri ve Azerilerin göçe zorlanmaları

ile de i tirilmi tir. Fakat Ermeniler bu durumu kabul etmemektedirler (O uz, 2010, s.37- 40).

Ermeniler Da lık Karaba 'ın kendilerine ait oldu u yönündeki iddialarını bu bölgedeki nüfuslarıyla desteklemeye çalı mı lardır. Ermenilerin bölgeye ilk yerle tirilme giri imleri, Rus General Sisianov'un Da lık Karaba i galinden sonra Rus Çar'ına yazmı oldu u raporun sonuçlandırılmasıyla ba lamı tır. Bu raporda bölgenin jeopolitik öneminden bahsedilmi ve bölgedeki Müslüman halkın arasına Hıristiyan unsurların yerle tirilmesi önerilmi ti. Bundan hemen sonra güneyden 18.000 Ermeni getirilmi ve Da lık Karaba 'a yerle tirilmi tir (Vahapzade, Adıgüzel ve Yakuplu, 2010, s. 62).

Ermeni göçleri bu ilk göçten itibaren hız kazanmı tır. Rusya- ran arasında yapılan 1828 Türkmençay Anla ması'ndan sonra 8249 Ermeni, 1828-1829 Osmanlı-Rus Sava ı'ndan sonra ise 100.000 civarında Ermeni bölgeye göç ettirilmi tir. 1830 yılında Türkiye'den ve ran'dan gelen Ermeniler ile bölgenin demografik yapısı de i meye ba lamı ve huzursuzluklar ba göstermi tir. Bu olumsuz geli melere ek olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Sava ı esnasında bölgeye 85.000 Ermeni daha getirilmi tir. Özellikle bu sava tan sonra Türkiye'den Kafkasya bölgesine Ermeni göçleri oldukça artmı , bunlardan en büyü ü ise 1893-1894 yıllarındaki göçler olup, sayısı 90.000'e dayanmı tır. Tüm bu göçler ile 1917 yılına gelindi inde Da lık Karaba 'daki 574.194'lık nüfusun 317.861'i Azeri ve 243.627'si ise Ermeni olmu tur (Akta , 2001, s.41- 44).

Da lık Karaba 'daki ilk Azeri-Ermeni çatı ması 1905 yılında yapılan Rus ihtilalinden sonra görülmü tür. I. Dünya sava ı sırasında Da lık Karaba Ermenileri, büyük çapta bir isyan ba latarak Türk i yerlerine ve evlerine saldırmı larıdır. Saldırıların artmasıyla birlikte Türk ordusunun 15 Eylül 1918'de Da lık Karaba 'a do ru hareketi Ermenilerin muhtemel katliamlarını önlemi tir. I. Dünya Sava ı' nda yenilen Osmanlı imparatorlu nunun imzaladı ı Mondros mütarekesiyle bölgeye yerle en ngilizler, 1920 yılında Da lık Karaba bölgesinin Azerbaycan'a ba lı oldu unu kabul etmi lerdir. Sonraki dönemlerde ngiltere'nin bölgedeki hakimiyeti Sovyetler Birli i'ne geçmi tir. Bu dönemde de Da lık Karaba 'ın Azerbaycan'a ait oldu u kabul edilmi tir (Yılmaz, 2010, s.230).

Da lık Karaba 'ın tekrar Rus denetimine girmesi Ermenileri cesaretlendirmi ve Ermeniler Da lık Karaba 'ı Ermenistan'a ba lama yönündeki çabalarına her yola ba vurarak devam etmi lerdir. Ermeniler bölgeyi Ermenistan'a ba lama yönündeki isteklerini 1945 ve 1975 yıllarında Rus Komünist Parti merkez komitesine iletmi ve bunların her ikisinden de olumlu bir sonuç alamamı tır (Akta , 2001, s.50).

Stalin, Kru çev, Brejnev ve Gorbaçov dönemlerinde Ermeniler, sürekli Da lık Karaba 'ın kendilerine verilmesini talep etmi lerdir. Özellikle Gorbaçov'un, "Açıklık ve Yeniden Yapılanma Prensipleri" Ermenileri çok heveslendirmi ve Da lık Karaba 'ın Ermenistan'a ba lanması meselesini bir kez daha gündeme getirmelerine sebep olmu tur (Yılmaz, 2010, s.231). Devam eden bu süreçte zaman zaman Ermenilerin Azerilere kar ı saldırıları devam etmi ve aynı ekilde Azeri cephesinden de kar ılık bulmu tur.

Bölgede bu tür geli meler ya anırken, Ermeni diasporasının da etkisiyle batılı haber kaynaklarında bölgeye ili kin haberler Da lık Karaba 'ın nüfus ço unlu u itibariyle Ermeni topra ı oldu u, Ermenilerin Türk ve Müslümanlardan devamlı suretle eziyet gördü ü ve Da lık Karaba 'daki Ermenilerin Ermenistan'a ba lanma iste inden kaynaklı oldu u eklindeydi.

Da lık Karaba bölgesinin defalarca Ermeni taleplerine ra men statüsünün de i tirilmemesinden dolayı 23 ubat 1988'de Erivan'da yüzbinlerce Ermeni gösterici toplanmı ve bu durumu protesto etmi tir. Bu arada da A dam bölgesinde Ermeni-Azeri çatı ması sonucu iki Azeri öldürülmü tü. Ölüm haberinin Azerbaycan'da duyulmasıyla birlikte Bakü ile Sumgait'te 28 ve 29 ubat günlerinde Azeriler ile Ermeniler arasında kanlı çarpı malar olmu ve bunun üzerine Ermenistan'daki Azeriler buradan sürülmeye ba lanmı tır. ki halk arasında gerilimin tırmandı ı bu dönemde aynı yıl 15 Haziran'da Ermenistan, Da lık Karaba 'ın kendilerine katılma yönündeki taleplerini yenilemi , fakat bu talepler Rusya tarafından tekrar reddedilmi tir (Akta , 2001, s.70 – 75).

Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatı maların 1989 yılı sonuna kadar devam etmesi üzerine Sovyetler Birli i Da lık Karaba 'daki egemenli ine son verdi. Bu

durumdan daha da cesaretlenerek çıkan Ermeniler Azerilere olan saldırılarını arttırdı. Ermeni saldırı ve i gal hareketleri sonunda Azerbaycan topraklarının %20'lik bir bölümünü kaybetmi ve bir milyonun üzerinde Azeri Türkü kendi topraklarında göçmen durumuna dü mü tür.

Toprak kayıpları ve gerçekleşen bu göçler sonucu Azerbaycan'daki tepki çı gibi büyüdü ve yaklaşık bir milyon civarı katılımlı mitingler düzenlendi. Sovyet kar ıtı gösterilerin artmasının Azerbaycan'daki Sovyet denetimini tehlikeye sokması üzerine 20 Ocak 1990 'da Azerbaycan 'da sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim ilanı ile Azerbaycan 'da yüzlerce ki i öldürüldü. Sovyetler bu hareketiyle aslında di er cumhuriyetlerdeki milliyetçi olu umlara Azerbaycan üzerinden ders vermek istemi tir. Yani "E er siz de bu ekilde milliyetçi hareketlere devam ederseniz, sizin sonunuz da Azerbaycan gibi olacaktır " mesajı verilmi tir (Cafersoy, 2001, 154).

Sonraki dönemlerde SSCB'nin da ılması ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın ba ımsızlıklarını ilan etmeleri ile Da lık Karaba sorunu yeni bir döneme girmi oldu. Azerbaycan'ın bu yeni döneminde soruna ili kin devlet adamlarının farklı tutumlar sergiledikleri görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurba kanı olan Muttalibov, Rusya ile ili kileri dı politikasının merkezine yerle tirmi , özellikle Da lık Karaba sorununun çözümünde bu ülkeden yardım bekleme tir. Rusya da, Muttalibov iktidarı döneminde Azerbaycan'la ili kilerini, ba ımsız bir ülke ile olan ili kiler ba lamında de erlendirmemi ve dolayısıyla Azerbaycan'ın ba ımsızlı ını kazanmasını çok da önemsememi tir.

Muttalibov dönemi askeri alandaki ba arısızlıklar, stratejik öneme haiz Su a bölgesinin dü mesi ve Hocalı katliamı sonucu uzun sürmemi , yerine vekâleten Yakup Memmedov ve daha sonrasında seçimle i ba ına Elçibey geçmi tir.

Elçibey döneminde askeri alanda Ermenistan'a kar ı bazı ba arılar sa lanmı olsa da, stratejik öneme sahip Kelbecer bölgesinin dü mesi muhalefeti güçlendirmi ti. Bununla birlikte Elçibey'in milliyetçi söylemleri Rusya'yı da çok

rahatsız ediyordu. Sonunda Elçibey hükümeti Rusya'nın desteği ile güçlenen bir darbe hareketiyle iktidarı ele geçirdi.

Elçibey döneminde sorunun barışçı çözüme yönelik yönü çalınmış olmuştur. Bu bağlamda 1993 yılında Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki problemleri çözmek amacıyla Avrupa Güvenlik ve Birliği Konferansı (AGK) çerçevesinde 11 üye devletten oluşan "Minsk Grubu" oluşturulmuş ve bu grup Roma'da bir barış planı hazırlamıştır. Bu plana göre iki ülke arasında sürekli bir ateşkes sağlanacak, Ermenistan silahlı kuvvetlerini Dağlık Karaba bölgesinden çekecek, Azerbaycan Dağlık Karaba'ya uyguladığı ambargoyu kaldıracak ve AGK gözlemcileri bölgeye gelecekti. Ancak bu iyi niyetli girişimler de bir sonuç vermemiş, Mart ayı sonunda Ermeniler ani bir saldırıyla Azeri topraklarına girmiş ve Kelbecer'i işgal etmişlerdir. (Akta, 2001, s.95)

Ermenistan'ın 27 Mart'ta başlatılan Kelbecer saldırısıyla soruna yönelik barış umutları yok olmuş, barış sürecine yönelik yeni bir dönem başlamıştır. Rusya'nın 7. Ordu birliklerinin de katılımı olduğu Kelbecer saldırıları üzerine Azerbaycan Devlet Başkanı'nın yapmış olduğu açıklamada, Kelbecer bölgesinin işgal edilmek üzere olduğu ve Ermenilerin işgal politikalarını bir devlet politikası haline getirdiği vurgulanmıştır. Böylece BM, AGK, Genel Konferansı Örgütü (KÖ) ve diğer uluslararası örgütlerin dikkati çekilerek, Ermenistan'ın bu işgal politikalarını kınanmaya ve durdurulması yönünde önlemler alınması için çağrıda bulunulmuştur (Mahmudov ve Bayev, 2011, s.11).

Azerbaycan'ın bu çağrısı kısmen sonuç vermiş, birçok uluslararası kurum ve ülke işgale tepki göstermişlerdir. İşgale ilk tepki Türkiye tarafından gösterilmiş ve 31 Mart tarihinde Ermenilerin işgalini kınayan bir açıklama yayınlanmıştır. Türk Dış İleri Bakanlığı, ABD ve Rusya Dış İleri Bakanlıkları ile irtibat kurarak olayın kınanması gerektiği hususunda görüşmeler yapılmıştır. Bu girişimler neticesinde 6 Nisan'da Washington'dan yapılan açıklamada Ermenilerin Kelbecer'e saldırıları kınanmış ve Ermeni tarafına saldırı ile ilgili derin endişeler iletilmiştir (Cafersoy, 2001, s.87).

Türkiye'nin 1998 yılında patlak veren Da lık Karaba sorunu kar ısındaki genel politikası, SSCB'nin resmen çöktü ü 18 Aralık 1991'e kadar bu ülkenin içi lerine karı mama politikası kapsamında yürütülmü tür. Fakat Türkiye SSCB'nin da ılmasından itibaren Da lık Karaba sorununda daha aktif bir politika izlemeye ba lamı tır. Türkiye bu konuda uluslararası kurulu ların dikkatini çekmeye çalı mı tır. Bu ba lamda ubat 1992'de Da lık Karaba 'da olaylar artarken Türkiye, sorunu bir yandan NATO'ya ta ımı ve bir yandan da kendi ulusal meclisinde görü mü tür.

AG K bünyesinde sorunun çözümüne ili kin 26 Nisan 1992 tarihinde bir toplantı yapılaca ı kararla tırılmı tı. Fakat Kelbecer saldırısı tarafların görü lerini olumsuz yönde etkiledi. Elçibey, Cumhurba kanı Turgut Özal'ın cenaze töreni için gitti i Ankara'da 21 Nisan tarihinde yaptı ı basın toplantısında, Kelbecer'in i galinin devam etmesi durumunda, AG K barı görü melerinin bir anlamı olmadı mı ifade etmi tir (Cafersoy, 2001, s.89).

Mevcut çözümsüzlü ün devamının bölgenin istikrarını ve barı mı olumsuz yönde etkilemesinden dolayı Türkiye Haziran Minsk Grubu görü melerine katılmı tır. Bu görü meler sırasında Türkiye Da lık Karaba 'ın Azerbaycan özerk bölgesi olarak tanınmasının Ermenistan- Türkiye ili kilerinin geli mesine yardımcı olaca mı Ermeni tarafına anlatmaya çalı mı tır. Bununla birlikte ABD'nin de baskıları sonucu Ermenistan'a bir Türk heyeti gönderilmi ili kilerin geli tirilmesi yönünde bir takım adımlar atılmı tır. Bu kapsamda Eylül 1992'de Türkiye Ermenistan'a yüz bin ton bu day satmı ve o dönemde Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladı ı ambargoyu istemeyerek de olsa etkisiz hale getirmi tir. Türkiye bunun yanında Ermenistan'a 1992-1993 kı ı boyunca üç yüz milyon Kilowatt-saat elektrik enerjisi satı mı taahhüt eden bir anla ma imzalamı tır. Türkiye'nin bu iyi niyet giri imleri Azerbaycan tarafından tepkiyle kar ılanmı ve saldırganla destek verme biçiminde yorumlanmı tır. Bu konu ile ilgili Azerbaycan Dı i leri Bakanı Tofiq Gasimov da özellikle Türk-Ermeni enerji protokolünü Azerbaycan'ın arkadan hançerlenmesi olarak ifade etmi tir (Taneri, 1993, s.24)

Türkiye, yukarıda bahsedilen yardımlarla, Azerbaycan ambargosuyla karıla an ve Türkiye ile sınırlarının kapalı olmasıyla gittikçe ekonomik bunalıma giren Ermenistan'a, ABD'nin de baskısıyla biraz olsun oksijen vererek aslında çözümün sadece Türkiye'nin önerisini kabul ederek sa lanabilece ini Ermeni tarafına göstermek istemi tir. Fakat Azeri tarafın tepkileri nedeniyle Türkiye 1992-1993 yıllarını kapsayan enerji protokollerini iptal etmi tir.

1993 yılının ilk aylarında Ermeni saldırılarının artmasına ra men, Türkiye'de o dönem iktidarda olan Süleyman Demirel Hükümeti, Rusya'yı kızdırmamak için sorunun çözümünü dünya devletleriyle beraber hareket etme stratejisi üzerine kurmu tu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise Türkiye'nin askeri müdahalede bulunmak suretiyle di ini göstermesiyle ancak çözümün sa lanaca ını dile getirmi , verdi i bir demeçte Türkiye'nin Da lık Karaba çatı masına müdahalesinin bir cesaret i i oldu unu ve Türkiye'nin de bu cesaret örne i yıllar önce Kıbrıs çıkarmasında zaten göstermi oldu unu ifade etmi tir.

Sorunun çözümüne yönelik hükümet Türkiye'nin tek ba ına müdahalesine mesafeli yakla mı , fakat Ermeni saldırılarının devamı halinde a amalı bir müdahale planı hazırlamı tır. Bu müdahaleyi de BM anla masının 51. Maddesine dayandırarak yapmı tır. Bu maddeye göre Nahcivan yönetiminin ça rısı durumunda Türkiye do rudan müdahale hakkına sahip olup, Azerbaycan'ın ça rısı durumunda ise askeri yardım eklindedi. Bu giri imlerin yanı sıra, Türkiye BM çevresindeki faaliyetlerini arttırmı ve i gale en sert tepkiyi vermi tir. Fakat Türkiye'nin Ermenistan'ın kınanması ve uyarılarda bulunulması yönündeki teklifi Rusya ve Fransa'nın kar ı çıkı larıyla yumu atılmı tır.

Son ermeni saldırılarıyla birlikte Türkiye'de bazı çevrelerde askeri müdahalelerden bahsedilmesinin yanında, di er taraftan bu durumun Türkiye'yi saldırgan pozisyonuna sokaca ı yönünde görü ler mevcuttu. Türkiye aslında askeri müdahale kararı almamakla büyük bir hata i lemi tir. Türkiye BM'nin 51'inci maddesinde kendisine tanınan "Me ru Müdafaa lkesi" nden yararlanabilir ve böylece Azerbaycan'a yardım elini uzatabilirdi. Dı politikada çekingen davranmak sahip olunan hakları kullanmamak Türkiye açısından affedilmez bir durumdur.

Türkiye barı tan yana bir politika izlerken haklarını da sonuna kadar savunmak ve kullanmak durumundadır.

Da lık Karaba sorununa ili kin uluslararası örgütler çözüm aray ına girmi lerdir. Bu örgütlerden BM, 30 Nisan 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde Ermenistan- Azerbaycan ate kesini öngören 822 nolu kararı almı tır. Bu kararda ,iki ülke arasında çıkan sava ın tırmanmaya ba lamasından duyulan rahatsızlıklar ve endi eler ifade edilmi tir. 822 sayılı BM kararında ayrıca bölgedeki devletlerin egemenli ine ve toprak bütünlü üne saygı, uluslararası sınırların ihlal edilemez olu u ve zorla ele geçirilen topraklar üzerindeki hakların tanınmaması ifade edilmi tir. Bu kararla Azeri tarafının konumu güçlendirilmi ti. Azeriler BM'den gördükleri bu destekle sevinirken , kararın Ermenileri do rudan saldırgan olarak göstermemesinden dolayı BM ele tirilmi tir. (Akta , 2001, s.110).

BM, Da lık Karaba sorununa ili kin 29 Temmuz 1993 tarihinde 853 sayılı ikinci bir karar almı tır. Alınan bu kararla , iki taraf arasındaki saldırıların hemen durdurulması , son olarak i gal edilmi A dam bölgesi ve di er i gal edilmi Azeri topraklarından i galci güçlerin çıkması isteniyordu. Tabi yine alınan bu karar uygulamada kendine yer bulamadı. (Mahmudov ve bayev, 2011, s. 137)

Soruna ili kin 14 Ekim 1993 tarihli toplantıda BM güvenlik konseyinde 874 sayılı yeni bir karar alınmı tır. Alınan bu karar, daha önce alınmı olan 822 ve 853 sayılı kararların hemen uygulamaya konulmasını ve i galci güçlerin derhal Azerbaycan topraklarını terk etmelerini Güvenlik Konseyi ısrarla talep eder eklindeydi. Bu kararın sonuçları da maalesef ortada kalmı tı. BM Güvenlik Konseyi'nin almı oldu u dördüncü ve son karar ise ate kesi kapsamakta idi. Alınan bu son karar sava ın zorlu undan ve ekonomik çöküntüye sebebiyet vermesinden dolayı iki ülke tarafından kabul edilmi tir (Mahmudov ve bayev , 2011, s. 139).

1992 yılında Ermeni saldırıları artı göstermi ve aynı yıl 25-26 ubat'ta Hocalı, 8 Mayıs 'ta Su a, 15 Mayıs 'ta Laçın, 23 A ustos'ta Cebraıl, 31 A ustos'ta Fuzuli ve Kubadlı, 1 Kasım 1992 tarihinde de Zengilen bölgelerini i gal etmi lerdı. 1994 yılının ubat ve Mart aylarında Kelbecer bölgesinin Ermeniler tarafından i gal edilmesi ile Azerbaycan topraklarının %20'sini kaybetmi tir. Bu kayıplar ile bir

milyona yakın Azeri kendi ya adını toprakları terk etmek zorunda kalmıştır (Ye ilot, 2010, s.175).

Haydar Aliyev'in iktidara gelişi ile kaybedilen toprakların geri alınması için büyük mücadeleler verilmiştir.ubat 1994 'te Azeri silahlı kuvvetleri i gal edilen Akdere bölgesinin güneyini ku atmış Kelbecer, Laçın, Belegan , Füzuli , A dam , Taz , Kazak ve Gedebe civarındaki 40 köyü geri almıştır (Akta , 2001, s.96).

ubat 1994 'ün sonunda Rus savunma bakanı Groçev iki taraf arasında bir barış planı gündeme getirmesi ile Mayıs ayında iki taraf arasında ate kes ilan edildi. (Akta , 2001, s.97). Genel itibari ile ate kese uyulsa da, zaman zaman ate kes ihlalleri meydana gelmiştir. Ate kes ilanından sonra Haydar Aliyev ve o lu İham Aliyev'in Azerbaycan'da devlet başkanlığı yaptı ı süreç içerisinde uluslararası örgütlerde Azeri tarafının haklılığı, Ermeni tarafının katliamları ve haksızlıkları devamlı suretle dile getirilmiştir , böylece Ermenistan'ın co rafi açıdan tecrit edilmişinin yanında politik arenada da tecrit edilmesi amaçlanmıştır , bu bağlamda konunun AG T'in ve BM'in gündeminden çıkartılmamasına çalışılmıştır.

Haydar Aliyev dönemi askeri başarıları sonucunda Azeriler Da lık Karaba sorununda lehlerine birçok kararlar alınmasını sağlamıştır. Aliyev'in askeri alandaki bu başarısı İham Aliyev döneminde de ülkenin enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerle ordunun durumunun iyile tirilmesiyle devam etmiştir. Askeri alanlarda yapılan yatırımlar sonucunda Azeri ordusu Ermenilere kıyasla daha güçlü bir ordu olmuştur. Nitekim İham Aliyev askeri gücünün son zamanlarındaki gelişimine güvenerek ve aynı şekilde Ermenistan'ın günümüzdeki politik yalnızlığını ve ekonomik sıkıntılarını da fırsat bilerek Da lık Karaba 'daki son durumun bundan sonra böyle devam edemeyeceğini ve artık de işmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir , savaşın çok yakında olacağına dair sinyaller vermiştir.

Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin Da lık Karaba sorununun çözümünün iyice çıkmazı girdiği bu dönemlerde, bölge ülkelerinin olaya bakışlarında birtakım değişiklikler olmuştur. Buna örnek olarak Rusya gösterilebilir. 1990'lı yıllarda soruna başka bir çerçeveden bakan Rusya, imdilerde politikasını değiştirmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın başarısızlığından önceki ve sonrasındaki dönemlerde

Da lık Karaba sorunu ile ilgili Ermenilerin tarafını tutan Rusya, artık daha tarafsız bakmaya ba lamı tır. Bu politika de i ikli inde Azerbaycan'ın enerji odaklı stratejik öneminin artması ve Rusya'nın Türkiye ile ili kilerini güçlendirerek Güney Kafkasya'dan bölge dı ı aktörlerin özellikle ABD'nin uzak tutmak istemesi etkili olmu tur (O uz, 2010, s.75)

Ba ımsızlık sonrası dönemde iktidardaki üç hükümet de Da lık Karaba sorununa farklı siyaset ile yakla mı tır. Muttalibov döneminde Rusya ve di er Sovyet cumhuriyetleri ile yakınla ılırken, Elçibey hükümeti Türkiye ve Batı'yla i birli i içine girmeyi hedeflemi tir. Aliyev döneminde önceki politikalara son verilerek denge siyaseti izlenmi tir. lham Aliyev döneminde de denge siyasetinin izlenmesine devam edilmesine ra men , son dönemlerde Batılı ülkelerden beklenen deste in alınamaması kar ısında Rusya'ya daha çok yakla ılmı tır. Bunda Rusya'nın A ustos 2008'de Gürcistan müdahalesi kar ısında Batılı ülkelerin vaatlerinin ötesinde etkili bir müdahalede bulunamay ları ve Da lık Karaba sorununa beklenen deste i veremeyi leri etkili olmu tur (Yılmaz, 2010, s.22).

Türkiye'nin Da lık Karaba ile ilgili tutumuna baktı ımızda, tarihi ba ları sebebiyle bu sorunla ilgilenmeye özel bir sorumlulu u ve hakkı oldu u çok açık bir ekilde ortadadır. Fakat geçmi ten günümüze Türkiye'nin sorunla ilgili izledi i politikalar de erlendirildi inde, Azerbaycan için çok tatmin edici olmadı ı görülmektedir.

Türkiye Da lık Karaba sorununu denge politikaları ile ele almak zorunda kalmı tır. Böyle olmasının tek nedeni Kuzey kom usu Rusya'nın tutumu olmu tur. Türkiye soruna direkt müdahil olmanın Rusya'yı kızdırmasından çekinmi , Rusya ile iyi geçinmek için Azerbaycan'a ihtiyacı oldu u yardımı yeterince sa layamamı , sadece uluslararası örgütler çerçevesinde soruna ili kin çözüm önerilerinde bulunmu tur (Akta , 2001, s.123).

Son zamanlarda Ermenistan'ın ekonomik sıkıntılar ya aması, co rafi açıdan kom u ülkeler Azerbaycan ve Türkiye tarafından tecrit edilmesi, soruna ili kin çevre ülkelerden özellikle Rusya'nın tarafsızlık politikası izlemesi nedeniyle almı oldu u

deste in azalması, Azerbaycan'ın petrol kaynaklı stratejik öneminin artması nedeniyle Ermeni-Azeri güç dengesi bozulmu tur. Azeri yöneticilerin Da lık Karaba 'ın mevcut durumunun de i mesi gerekti i konusundaki istekleri, yeni bir sava ıkma olasılı nı arttırmı tır. Bu durumda Türkiye'nin karde ülke Azerbaycan'a yapması gerekenler, eskiden oldu u gibi yine Türkiye'nin kendilerinin yanında oldu unu gerek uluslararası örgüt kapsamında, gerekse politik ve sivil toplum kurulu ları düzeyinde verilen demeçlerle Azeri halkına hissettirmek ve onların bu mücadelesinde, özellikle askeri teknolojilerini geli tirici yardımlarda bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan halkına yardım konusunda geçmi te uygulamı oldu u dönemin artlarının kendisini zorladı ı çekingenlik siyasetini tekrarlamayıp, bölgesinin en güçlü devletlerinden biri oldu unu da hatırlayarak siyasetini buna göre yapmalıdır.

4.2. Enerji Boyutu Kapsamında Türkiye ile li kiler

21'nci yüzyılda uluslararası ili kileri ve ülkelerin dı politikalarını belirleyen unsurlardan birisi de enerji kaynaklarıdır. Bundan dolayı ülkelerin uluslararası politik hamlelerini enerjiye sahip olma, enerji transferinin güvenli ini sa lama ve enerji kaynakları üzerindeki denetim sa lama iste i etkilemektedir.

Enerji kaynakları olarak petrol ve do al gaz, günümüzün ekonomi alanındaki stratejik hammaddeleridir. Bu iki kayna ın yeterince elde edilememesi durumunda ülkeler bu durumdan ciddi bir ekilde etkilenmektedir. Gelecekte de bu kaynaklara talep eskisinden çok daha fazla olacaktır. Bundan dolayı enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler kadar, bu kaynakların dünya pazarlarına ta nmasında transit ülke konumundaki ülkeler de bir o kadar stratejik öneme sahiptir (Ener ve Ahmedov, 2008, s.5).

20'nci yüzyılın petrol açısından en önemli stratejik bölgesi olan Orta Do u, yerini petrol ve do algaz rezervleriyle bu yüzyılda Hazar bölgesine bırakmı tır. Hazar bölgesinde mevcut petrol rezervlerinin 160 milyar varil civarında oldu u tahmin edilmektedir. Petrol açısından rezervlerinin yo unlu u ile ünlü Orta Do u bölgesinin istikrarsızlıklara sahne olu u, bu ortamda enerji kaynaklarının

güvenli inin sa lanamayı ı ve piyasaya sürülmesindeki sıkıntılar sebebiyle, Hazar bölgesinin önemini arttırmıştır.

Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının dünya piyasasına transferi, bu transferi sağlayacak boru hatlarının üzerinden geçecekleri ülkelere stratejik avantaj sağlayacağından bununla ilgili bölgesel ve küresel mücadeleleri beraberinde getirmiştir.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji alanındaki işbirliği, yukarıda ifade edildiği üzere Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının üretici durumunda bulunması, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneme haiz bir ülke olması ve coğrafi açıdan transit ülke konumunda bulunması nedeniyle çok önemli bir yere sahiptir.

Enerji bağlamındaki Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkiler Elçibey döneminde başlamıştır. Elçibey hükümeti özellikle petrol alanında bazı girişimlerde bulunmuştur. Elçibey hükümetinin üzerinde çalıştığı petrol projesinin en önemli ayağı Türkiye idi. Bu nedenle proje içerisinde diğer ülkelere oranla Türkiye'nin payı %40'a çıkarılmıştır. Fakat, Türkiye Azerbaycan petrolleri üzerinde tek taraflı söz sahibi olmanın olanaklı olmasını çok iyi bildiğinden çekimser bir tavır takınıyordu. Zira, Elçibey hükümeti, görünürde olmasa da, petrol faktörünü kullanarak Türkiye'yi bölgenin içine çekmek istiyordu. Daha sonra iktidara gelen Aliyev, mevcut durumda böyle bir riskin alınmasının çok tehlikeli olduğunu görmüş ve yönetime gelir gelmez petrol anlaşmalarını iptal etmiştir (Mehmetov, 2009, s.731).

Aliyev önceki yıllarda yapılan petrol anlaşmalarını iptal etmesine rağmen, Türkiye ile enerji bağlamında ilişkileri petrol boru hatları projeleri ile güçlendirmiştir.

Azerbaycan'ın Azeri, Çırak, Kepez ve Güneşli sahalarının 1970'li yıllarda keşfedilmesiyle bu topraklardaki petrolün dünya piyasasına dağıtılması hususunda birçok projeler öngörülmüştür. Bu projeler boru hatları güzergahlarıyla ilgili olmuş ve bu güzergahların belirlenmesi devletlerarası güvenlik ve politik mücadeleleri beraberinde getirmiştir.

Azerbaycan petrolü Da istan, Gürcistan, ran gibi ülkelere 1980 yılına kadar karadan trenle, Hazar Denizi'nde ise gemilerle nakledilmekteydi. Sonraları ise Rusya, Gürcistan ve çevre ülkelere Grozni'den geçen 720 km uzunlu undaki boru hatları ile i lenmek üzere nakledilmeye ba landı. Azerbaycan topraklarında ke fedilen petrolün öneminin artması ile birlikte, Azeri petrolünün batı Avrupa'ya ta ınmasıyla ilgili olarak üç hat projesi öngörölmü tü. Bu projeler Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hatları idi (Selçuk, 2004, s.189).

Bu hatlardan Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa hatları Azerabayan'ın Rusya tekeliyle petrol ihraç etmesi durumunu öngördü ünden ve Rusya 'ya ba ımlı bir siyaset izlemeye zorladı ından batılı ülkeler tarafından kabul edilmemi tir. Bunun yanında bu hatlar Türkiye'nin bo azlarını petrol boru hattına çevirecek bir durum arz etti inden Türkiye bo azların güvenli ini ileri sürerek bu projeye kar ı çıkmı tir.

4.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı

Hazar Havzası enerji kaynaklarının ta ınmasına ili kin tartışılardan en büyü ü BTC petrol boru hattı konusunda olmu tur. Bu ba lamda, Rusya kendi toprakları üzerinden geçen eski boru hatlarının devamını sa layarak bölge üzerindeki hakimiyetini korumak istemi tir. Boru hattının geçi güzergâhının kendi topraklarından geçmesini isteyen Türkiye ise, ABD'nin deste i ile Rusya'nın devre dı ı bırakılarak bölgedeki etkinli inin azalmasını ve kendisinin bölge üzerindeki etkinli inin artmasını istemi tir.

Rusya topraklarından geçen boru hattına kar ılıklı olarak önerilen güzergah Türkiye üzerinden geçmekteydi. Aslında boru hattı mücadelesi Rusya-Türkiye arasında geçiyormu gibi gözükse de, perde arkasında Rusya-ABD çeki mesi ya anmaktaydı. ABD, Türkiye'nin co rafi özelliklerinden ve Azerbaycan ile olan ba larından yararlanmayı amaçlamı , böylece Türkiye'nin bölgedeki etkinli ini arttırarak Rusya'nın bölgedeki etkinli ini azaltmak istemi tir.

Azerbaycan kendi ülkesinden çıkacak olan petrolün Do u Avrupa'ya ula m güzergahı konusunda bir renk vermese de süper güçlerin bu kapsamdaki yönlendirmelerine maruz kalmı tır. Cumhurba kanı lham Aliyev vermi oldu u bir demeçte “ Petrol boru hattının Rusya dı ndan geçsin diye bir çabalarının olmadı mı , bunun tamamıyla kendi menfaatleri ve kendi çabaları sonucu gerçekleşti diklerini, boru hatlarını nereden geçirmek istersek oradan geçirme haklarının oldu unu söylemi tir” (Ozerov, 2008, s.321).

Türkiye Azerbaycan petroleri için Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini ilk olarak 1992 yılında ortaya koymu tu. Bu projede boru hatları güzergâhı ilk olarak Azerbaycan- ran-Nahcivan-Türkiye olarak ilan edilmi ti. Ancak bu güzergâh ran rejimine kar ı olumsuz tavır gösteren, ticari ve ekonomik ambargo uygulayan ABD ve petrol irketleri tarafından kabul görmedi. Sonraki dönemlerde bazı ABD'li ve Avrupalı petrol irketleri ran yerine Ermenistan'ı teklif ettiler. Fakat bu teklif de Azerbaycan tarafından kabul edilmedi ve Türkiye bunun üzerine Gürcistan üzerinden yeni bir alternatif güzergâh belirledi (Selçuk, 2004, s.190).

Türkiye BTC projesini destekleyici birçok etkeni gündeme getirmi tir. Bunlardan en önemlisi bo azlardan geçen yo un tanker trafi iydi. 1960 yılından günümüze kadar bo azlardan geçen gemi sayısında %150'lik, gemi tonajında ise %400'lük bir artı m oldu u tespit edilmi tir. Türkiye, bo azlardan yo un bir ekilde geçmekte olan petrol ve gaz yüklü tankerlerden rahatsızlı mı dile getirmi , bu yo un geçi lerin neden olabilece i muhtemel riskleri azaltmak için harekete geçmi tir (Atmaca, 2003, s. 72).

Bo azlardan geçen petrol ve gaz yüklü tankerlerin sayılarının artmasıyla Türkiye bo azların bir petrol boru hattı gibi görülemeyece ini, 1936 yılında imzalanan Montrö Sözleşmesi uyarınca bo azlardan geçen tanker trafi ini düzenleme yetkisine sahip oldu unu ısrarla devletlerarası toplantılarda gündeme getirmi tir. Bo azlardaki tanker trafi inden en çok faydalanan ülkelerden biri olan Rusya, Bo azlardaki tanker trafi ine sınırlama getirilmesinin Montrö'ye aykırı olaca mı iddia etmi tir. Dönemin Çevre Bakanı mren Aykut'un “Petrol satmak istiyor diye hiçbir ülkenin on milyon insanın hayatını tehlikeye atmaya hakkı yoktur”

sözleri Türkiye'nin konu ile ilgili tavrını ve haklılığını çok iyi özetlemektedir (Sasley, 2002, s. 339).

Türkiye, tanker trafiğinin kaza risklerinin açabileceği muhtemel felaket senaryolarının yanında, trafiğin azaltılmasının İstanbul'un ekolojik yapısının korunması açısından da önemli olduğunu dikkat çekmiştir. Fakat Türkiye Boğazları kullanan devletlerin konu ile ilgili anlaşmazlıklarından dolayı hayal kırıklığına uğramış ve 1 Temmuz 1994'de 59 maddeden oluşan "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni" hakkındaki tüzüğü yürürlüğe sokarak tek taraflı olarak boğazdaki seyir kurallarını değiştirmiştir (Oral, 2000, s.48).

Türkiye kendi tezinin kabul edilebilirliğini arttırmak amacıyla, önerilen diğer boru hatları ile karşılaştırma yaparak Ceyhan limanının kullanılmasının yararlarını her fırsatta dile getirmiştir. Ceyhan limanının altyapı açısından yeterli olduğu, Novorossiysk limanının 4 katı kapasiteye sahip olması, Batı'ya taşınacak petrol boru hattı mesafesinin Novorossiysk'in yarısı kadar olması BTC boru hattının avantajlı yanlarıydı. Bütün bu olumlu özelliklerinin yanı sıra Türkiye'nin NATO üyesi bir devlet olması, AB'ye aday ülke olması, ABD ile olan yakın ilişkileri, bölgedeki konumu ve ekonomik imkânları değerlendirildiğinde, bu boru hattı güzergahı daha güvenilir gözükmekteydi (Atmaca, 2003, s.75).

Bu avantajlarıyla birlikte BTC boru hattının inşası için görüşmeler 1992 yılında başladı. Dünya Bankası finansmanı ile danışman PLE firması tarafından hazırlanan raporun 1997 yılında tamamlanması ve sonrasında büyük mücadelelerin ardından Dünya Bankası'nın da onaylaması üzerine 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan devlet başkanları Ankara'da bir deklarasyon imzaladılar. Burada BTC Petrol Boru Hattı projesinin, Trans-Hazar ve Trans-Kafkasya petrol ve boru hatlarının Doğu-Batı koridorunun gerçekleştirilmesinde ve Hazar Denizi bölgesinde çıkarılan hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında çok önemli bir yeri olduğunu belirtilmiştir. Yine bu deklarasyona imza atan devlet başkanları, BTC Petrol Boru Hattı'nın ana petrol boru hattı olması için gerekli bütün çalışmaların başlatılmasını taahhüt etmişlerdir (Uslu,2010).

Ankara’da imzalanan deklarasyondan kısa bir süre sonra 18-19 Kasım 1999’da İstanbul’da gerçekleştirilen AG T zirvesinde BTC için önemli adımlar atılmıştır, bir dizi anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Yine aynı tarihte Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Türkiye Devlet Bakanlarının imzaladıkları İstanbul Deklarasyonu’na ABD Başkanı Clinton’da gözlemci olarak katılmıştır (Atmaca, 2003, s.77).

17-18 Ekim 2000’de Azerbaycan ve Gürcistan ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları”, 19 Ekim 2000’de ise Türkiye Cumhuriyeti ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ve BOTA’yla “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması” imzalandı. Büyük petrol şirketlerinin dikkatini çeken projeye 2001 yılında İtalyan ENI, Fransız TOTAL, Japon Inpex ve Amerikan Conoco Phillips katılmışlardır. Türkiye’nin BTC’den geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri karlılığında ilk 16 yılda ortalama yıllık 200 milyon dolar, sonraki yıllarda ise ortalama 300 milyon dolar gelir elde etmesi beklenmektedir (Kantörün, 2010, s.92).

BTC petrol boru hattı, ekonomik anlamda birçok avantajlarının yanında, arz güvenliliğini sağlamaktadır. Hayata geçirilmesinin bir zamanlar hayal olarak görülen bu proje, gerçekleştirilmesi ile yeni bölgesel projelere umut olması yönünden çok önemli bir yere sahiptir. BTC Petrol Boru Hattı, Bakü’den başlayıp, Ceyhan’da son bulmaktadır. 1992 yılından itibaren birçok görüşme ile geçen uzun bir süreçten sonra, BTC Petrol Boru Hattı projesi 18 Eylül 2002 tarihinde Bakü’deki temel atma töreniyle gerçekleştirilmiştir. Hattın uzunluğu toplam 1769 km olup, 443 km’si Azerbaycan, 249 km’si Gürcistan ve 1,076 km’si de Türkiye topraklarından geçmektedir. Günlük taşıma gücü 1.000.000 varil ve yıllık kapasitesi 50 milyon ton olan hattın toplam maliyeti 4 milyar doların üzerinde olmuştur. Azeri petrolü boru hattına 25 Mayıs 2005 tarihinde pompalanmış, 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan terminaline ulaşmıştır (Ener ve Ahmedov, 2008, s.11).

4.2.2. BTC Petrol Boru Hattı’nın Önemi

BTC Boru Hattı, Türkiye’nin Transkafkasya’ya yönelik politikalarında çok önemli bir araç olmuştur. Türkiye, NATO üyesi olma durumunu ve Batı ile iyi

ili kilerini kullanarak, ba ımsızlıktan sonra Rus etkisinden kurtulmak isteyen Azerbaycan ve Gürcistan'ın batıya açılı kapısı i levini görmü ve böylece Rusya'nın bölgede bırakmı oldu u bo lu u doldurarak bölgesel bir güç olmaya çabalamı tır. Bu ba lamda BTC boru hattı, topraklarımızdan geçti i için Türkiye'yi Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasalara ta ınmasında ana terminal yaparak bölgedeki pozisyonunu güçlendirmi tir (Telatar, 2005)

Enerji kaynaklarının güvenli bir ekilde temin edilmesi konusunda büyük oranda Rusya ve Ortado u ülkelerine ba ımlı olan Türkiye ve Avrupa, enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan ile ili kilerinin geli tirilmesine büyük önem vermi ve uzun u ra lar sonucunda yüzyılın projesi gerçeğe tirilmi tir.

Türkiye-Azerbaycan ili kilerinin geli tirilmesi iki ülkenin de yararına olan bir durumdur. Türkiye açısından bakıldı ında, BTC Petrol Boru Hattı'yla enerjinin temin edilece i kaynaklar çe itlendirilmi , belli enerji sa layıcılara olan ba ımlılık azaltılmı tır. Boru hattının Azerbaycan için yararları dü ünüldü ünde, enerji transferinin Rusya'dan ba ımsız bir ekilde yapılması ve enerji kaynaklarının sorunsuz ve verimli bir ekilde Batı'ya ihracı, ülkenin ba ımsızlı ı açısından çok önemlidir. Enerji ba lamındaki münasebetlerin artarak geli mesi iki taraf içinde "Kazan-Kazan" durumunu göstermektedir (Kısacık, 2010)

BTC projesi AB açısından çok önemli bir projedir. Bu proje ile AB ülkeleri Rusya'nın enerji tekelinden kurtulmu , ba ka kaynaklara yönelme ansı bularak, petrol fiyatları ve politikaları sebebiyle Rusya'dan gelecek tehditleri azaltmı lar dır.

BTC Petrol Boru Hattı projesi, ABD'nin bölge politikaları için önemli bir konuma sahiptir. ABD, BTC Petrol Boru Hattı projesini bölgeye ili kin politikasında önemli bir araç olarak kullanmaktadır. ABD, bu proje ile Azerbaycan petrolü üzerinde batılı petrol irketlerinin söz sahibi olmasını sa lamak istemi ve Rusya'nın devre dı ı bırakılmasını sa layarak Rusya'nın bölgede istikrarsızlık yaratan sorunları (Da ılık Karaba , Abhazya ve Güney Osetya) kullanarak bölge ülkelerinin iç i lerine karı masının önüne geçmi tir. ABD, SSCB'nin çökü ünden sonra, Rusya'nın SSCB'nin egemenli inin kalktı ı topraklarda tekrar söz sahibi olma politikasını

engellemeye yönelik strateji yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda ABD, BTC Petrol Boru Hattı'nı amaçları doğrultusunda iyi kullanmıştır (Telatar, 2005).

BTC Petrol Boru Hattı, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'yı, Türkiye topraklarından geçerek Akdeniz'e başlaması ile doğu-batı enerji koridoru olarak adlandırılan bir güvenlik hattının ilk aşaması olmaktadır. Bu boru hattı ile AB ve ABD için çok önemli bir konu olan enerji güvenliği açısından sağlam bir temel atılmıştır. Bu sayede AB ve ABD'nin çok önem verdiği bir mesele olan enerji arz güvenliği sağlanmıştır (Memmedov, 2005 ,s.60).

BTC Petrol Boru Hattı ile Türkiye-Azerbaycan ilişkileri gelişme kaydetmiş, Türkiye'nin bölgedeki belli enerji sağlayıcılara olan bağımlılığı azalmış, bölgedeki etkinliği artmış, boğazlardaki yoğun tanker trafiğinin azalmasına sebep olarak muhtemel faciaların riski azalmış ve enerji hattının ülke topraklarından geçmesi ile stratejik önemini daha da arttırmıştır.

4.2.3. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı

Azerbaycan-Türkiye enerji birliğinin bir başka örneğidir, Avrasya'nın hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılmasıdır. Bu birliği Bakü-Tiflis-Erzurum (Uluslararası Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) doğalgaz boru hattıdır. Aslında bu hat doğu-batı enerji koridorunun ikinci güzergahıdır. Bu hattın yapılışının amacı, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'daki kesiminde yer alan Akdeniz sahasında üretilen doğalgazın Gürcistan-Türkiye sınırına, buradan da batı pazarlarına ulaştırılmasıdır (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/Azerbaycan.asp> erişim: 24.01.2012).

Proje ile ilgili Azerbaycan ile Türkiye arasında Mart 2001 tarihinde, Azerbaycan-Gürcistan arasında ise Eylül 2002 tarihinde hükümetler arası sözleşme ve Alım- Satım sözleşmesi imzalanmış, doğalgazın transferi ve satışı konusunda da ayrıca sözleşmeler imzalanmıştır. BTC petrol boru hattına paralel olan BTE hattının yapımına Ekim 2004 yılında başlanmış ve 2006 yılının sonunda da tamamlanmıştır. Uzunluğu 970 km olup, yıllık kapasitesi 30 milyar m³'tür. İlk gaz 13 Mart 2007

tarhinde verilmi tir. Erzurum'a ula an gaz, Türkiye'nin dahili boru hatlarıyla ülkenin batı bölgelerine, oradan da Orta ve Güney Avrupa'ya ta inacaktır. Önümüzdeki dönemlerde Kazakistan ve Türkmenistan da BTE projesine katılarak, do algazlarını Avrupa pazarlarına ula tıracaklardır (<http://www.botas.gov.tr/faaliyetler/antlasmalar/Azerbaycan.asp> eri im: 24.01.2012).

Türkiye, BTE Do algaz Boru Hattı projesinin faaliyete geçmesinden Aralık 2007 tarihine kadar geçen süre içerisinde bu hat vasıtasıyla Azerbaycan'dan 1,279 milyar m³ do algaz almı bulunmaktadır. Bunun yanında BTE Do algaz Boru Hattı yapım a amasında 6 milyar metreküp seviyesinde gaz transferi yapılması hedeflenmi olup, u anda bölgede kullanılmakta olan tabakanın altında yeni bir tabaka bulunmu ve buradan da yıllık üretim 12-15 milyar metreküp seviyesinde olaca ı de erlendirilmektedir. (www.day.az/news Nefti Gaz, eri im: 09.12.2011)

4.2.4. BTE Do algaz Boru Hattının nemi

BTE Do algaz Boru Hattı projesi iki ülke arasındaki enerji alanındaki i birli inin daha da perçinlendi i ve gelecek yıllardaki projelere daha sa lam bir zeminde imza konulmasına fırsat yaratan bir projedir.

BTE Do algaz Boru Hattı Erzurum'da sona ererek bölge halkının ekonomik geli imine katkı sundu u gibi buraya ula an gaz Türkiye'nin dahili hatları ile ülkenin batısına ve oradan da Orta ve Güney Avrupa ülkelerine ula tırılmı tir. Türkiye böylelikle bölgedeki enerji arz güvenli ini sa lamı olup, kendi stratejik önemini arttırmı tir.

Gelecek yıllarda Kazakistan ve Türkmenistan'ın da BTE do al gaz boru hattı projesine katılarak kendi ülkelerinin do algazlarının bu hattın Güney ve Do u Avrupa'ya ula tırılaca ı bilinmektedir. Böylelikle Orta Asya'daki karde leriyle yıllardır ciddi bir ba lantı kurmayı ba aramayan Türkiye, bu proje sayesinde ili kilerini geli tirmeye olanak sa lamı tir. Bu durum da ileriki dönemlerde daha geni çerçeveli ortaklıklara ve i birliklerine yol açacaktır.

5. TÜRK YE – AZERBAYCAN L K LER NDE SON DURUM

Azerbaycan'ın bugünkü cumhurbaşkanı İham Aliyev'dir. İham Aliyev 'in bu makama oturmasında babasının rolü yadsınamaz. İham Aliyev, cumhurbaşkanı seçilmeden önce babası tarafından adeta bu göreve hazırlanmıştı. İlk önce babasının desteği ile Azerbaycan'ın petrol şirketi olan SOCAR da başkan yardımcılığı yapmış, daha sonra da 2003 yılında da başkanlık görevine getirilmiştir. Babası Haydar Aliyev'in rahatsızlığı sonucu devlet başkanlığı görevini seçimlerde % 76,8'lik bir oranla kazanarak cumhurbaşkanı olmuştur. (Arslanlı, 2011)

İham Aliyev gerek cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, ve sonrasındaki yemin töreninde, gerekse de göreve başladıktan sonraki tüm açıklamalarında babasının izlemi olduğu siyaseti sürdüreceğini vurgulamıştır. Aliyev iktidara geçtikten sonra babasının politikalarını devam ettirmiştir

Haydar Aliyev ve oğlu İham Aliyev'in siyasetlerinin en belirleyici tarafı dış politikada denge siyaseti izlemeleridir. Her ikisi de, dünyadaki siyasi gelişmeler doğrultusunda ülkenin politikalarını yönlendirmişlerdir. İham Aliyev, batılı ülkeler ve Rusya arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlamaya çalışmıştır (Mehmetov, 2009, s.735).

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşın ateşkesle sonuçlanması, Haydar Aliyev'in ülke içindeki işleri düzene sokma ve devlet otoritesini sağlamlaştırmak için kendisine iyi bir fırsat vermiştir. Fakat savaş zamanından kalan sıkıntılar devam ediyordu. Ülkenin % 20'sinin işgal edilmesiyle yerlerinden olan Azerilerin sayısı bir milyonu bulmuştur. Yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan göçmenlerin yaşam şartlarını iyileştirmek için Haydar Aliyev döneminde ülkede çadır kentler kurulmuştur. Mültecilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için hükümetler büyük çaba sarfetmiş, İham Aliyev de iktidara gelir gelmez çadır kentlerin kaldırılıp yerlerine oturulabilecek yerlerin yapılması için bütün yatırımların bu yöne seferber edilmesi yönünde talimat vermiştir. Nihayet onun döneminde mülteci sorununun yaşam koşullarına ilişkin problemler çözüldü. Bu sürecin Azerbaycan ekonomisine maliyeti ise 60 milyar doların üzerinde olmuştur (Ouz, 2010, s.66).

Iham Aliyev, bizzat kendi açıklamalarında Azerbaycan'ın dı politikasının milli çıkarlara dayandı nı, bu politikanın gerçekte tirildi ini ve uluslararası kurulu larda da Azerbaycan'ın nüfuzunun gittikçe arttı nı vurgulamı tır. Azerbaycan dı politika amaçlarını küresel ve bölgesel mücadeleler yerine i birli i alanı te kil ederek gerçekte tirmeye çalı mı tır.

Iham Aliyev döneminde, Azerbaycan dı politikasında çok yanlılık politikasını izlemektedir. Haydar Aliyev döneminde temelleri atılan bu siyaset, Iham Aliyev döneminde de sürdürülmeye çalı lmaktadır. Aslında Azerbaycan gibi jeopolitik konumu ve uluslararası sistemdeki gücü bakımından küçük bir devletin bu siyaseti izlemesi zorunluluktan ileri gelmektedir. Bu siyaset Küresel ve bölgesel güçlerin güç dengesini dikkate almı , genel itibariyle Azerbaycan'ın manevra imkanlarını geni letmi ve dı politikada ba ımsız olmasını sa lamı tır (Arslanlı ve Hesenov, 2005)

Önceki dönemlerde oldu u gibi Iham Aliyev döneminde de ülkenin en önemli sorunu Azerbaycan'ın i gal atındaki topraklarının kurtarılmasına yönelik çözüm çabaları olmu tur.

5.1. Azerbaycan 'da Son Dönem Ekonomik ve Askeri Geli meler

5.1.1. Ekonomik Geli meler

SSCB ekonomisinin çok masraflı özelli i, bilim ve teknik anlamda geli melerin yava layı ı ve bunun sonuçlarının ekonomiye olumsuz yönde etkileyi inin çözümü konusunda pasif davranılması, SSCB'nin ulusal gelirinde hızlı bir dü ü e neden olmu tu. Tabi ki ba ımsızlı nı o zaman için elde edemeyen Azerbaycan da bu durumdan etkileniyordu. Gelirlerdeki azalmalar, merkezi planların gerçekte tirilememesi ekonomik bunalımın daha da derinle mesine sebep olmu ve birli in ekonomik sisteminden kaynaklı baskılara maruz kalan cumhuriyetlerde ulusal mücadele için uygun ortam olu turmu tu (Cafersoy, 2001, s.7).

Azerbaycan sıkıntılı SSCB döneminden sonra bağımsızlığını kazandı ve bu yeni dönemde farklı bir siyasi ve ekonomik yapılanma içine zorunlu olarak girmiştir. Azerbaycan 1920'li yıllardan 1991'e kadar eski rejimin ekonomik ve siyasi yapısı içerisinde olmasından dolayı bu yeni düzene ayak uydurmakta biraz zorluk çekmiştir. Ülke 20'nci yüzyılın büyük bir kısmını bu dönümü gerçekleştirilmeye ve bu dönemde yaşanan zorlukları aşmaya çalışmıştır (Selçuk, 2004, s.11)

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisine geçmek için politikalar üretmeye başlamış, fakat bu dönemdeki Ermenistan ile arasındaki savaş, ekonomi politikalarının gecikmesine neden olmuştur.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk dönemlerinde yaşanan ekonomik kriz devam eden savaşta etkisiyle bütçe açıklarına sebep olmuş ve ülke, kendi iç kaynaklarının sıkıntılara çözüm bulamaması nedeniyle dış finansal kaynaklara yönelmiştir. Bu kaynaklar arasında uluslararası mali kurumlar ve yabancı bankalardan alınan krediler önemli bir yer tutmuştur (Kurban, 2010, s.132).

Sonraki dönemlerde Azerbaycan, ekonomisini yabancı sermayeye açmak ve ihracatını arttırmak için birçok girişimlerde bulunmuştur. Ülke küresel ekonomiye entegre olmak ve yabancı sermayeyi çekebilmek için 1992 yılında IMF'ye üye olmuştur (Akman, 2005, s.23).

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında, Muttalibov ve Elçibey dönemlerinde yeni bağımsızlığa kavuşmuş bir ülkenin yapılanması için gerekli olan harcamaları yapmış ve ekonomisini bu yönde entegre etmeye çalışmıştır. Savaşta etkisiyle yapılan harcamalar ekonomiyi kötü anlamda etkilemiştir.

Haydar Aliyev döneminin ilk yıllarında devam eden savaşta kesile sonuçlanmış, SSCB'den beri yeraltı kaynaklarının aktif olarak kullanıldığı ülke bu dönemde potansiyelinin farkına vararak ve bu durumu en iyi şekilde değerlendirilmeye çalışmıştır.

Azerbaycan ekonomisi 2001 yılından itibaren dikkat çekici bir gelişme dönemine girmiştir. Bunda uluslararası piyasalarda artı gösteren petrol fiyatları ve

Azerbaycan'ın petrol ihracatındaki kaydettiği gelişmenin rolü büyüktür (Algan, 2010, s.71)

Aliyev döneminde başlatılan “Yüzyılın Projesi” olan BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanmasıyla petrol ihracatının artışı hızlandı, bunun yanında ülkenin doğal gaz kaynakları da çevre ülkelere ihraç edilerek ekonomi hızlı bir gelişme kaydetmiştir.

Devlet başkanı İham Aliyev döneminde gerçekleştirilen ekonomik atılımlar ve petrol yatırımlarının devreye girmesi ve petrolün uluslararası pazarlara ihraç edilmesiyle Azerbaycan, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmeyi başarmıştır. Ülke Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattının 2006 yılında devreye girmesi ile % 34,5'lik rekor bir büyüme kaydetmiştir. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve yaşanan global krize rağmen ekonomi 2006 yılından beri bütçe fazlası vermeye devam etmektedir (Kanbolat, 2011).

Azerbaycan'ın ekonomik anlamda güçlenmesi Türkiye ile ekonomik ilişkilerine de yansımaları durumdadır. Aslında Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri yasal anlamda 1992 yılında imzalanan “Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik Birlik Anlaşması”na dayanmaktadır. Bu anlaşmanın hemen ardından aynı yıl içerisinde “Türkiye-Azerbaycan Yatırımlarının Karlılık Teviki ve Korunması” ile 1994 yılında “Çifte Vergilendirmeyi Önleme” anlaşmaları imzalanmıştır. Ve böylece iki ülke arasındaki ekonomik yasal altyapı sağlanmıştır oldu. (Atmaca, 2003, s.113).

iki ülke arasında işbirliği ve dayanışmanın birçok somut göstergesi mevcuttur Ekonomik Birlik Teviki, Karadeniz Ekonomik Birlik Örgütü ve slam Konferansı tekilatları bunlardan en önemlileridir. Bu tekilatların ana amacı, üye devletlerin bölge ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerini güçlendirmek ve böylece bölgede huzur, barış ve refahı sağlamaktır (Atmaca, 2003, s.114).

Son yıllarda iki ülke arasında ilişkilerdeki ekonomik boyut, imzalanan enerji anlaşmaları ile daha da iyi durumlara gelmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki son

yıllara ait ithalat ve ihracat verileri, ili kilerin önemli seviyelerde oldu unu göstermekte olup, tarihi ba ları bulunan bu iki ülkenin bu ekonomik de erlerinin daha iyi seviyelere gelmeleri gerekmektedir.

YILLAR	HRACATIMIZ	THALATIMIZ	HAC M
2008	1,66	0,92	2,58
2009	1,3	0,75	2,05
2010	1,55	0,86	2,41
2011	2,06	1,38	3,44

Milyar dolar tablo-1

Kaynak: www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625

ki ülke arasındaki ekonomik ili kilerin olması gereken boyutta olması için ekonomik anlamda bazı pürüzlerin giderilmesi gerekmektedir. Bu sorunlardan bazıları olan Türkiye'nin Azerbaycan'a vize uygulamamasına ra men Azerbaycan'ın Türkiye vatandaşlarına vize uygulaması, Serbest Ticaret Anla ması'nın henüz yapılamaması, ortak sanayi bölgesi ve serbest bölge projelerinin hayata geçirilmemesi, Azerbaycan gümrüklerindeki bekleme sürelerinin fazla olu u, oturma ve çalı ma izinlerinin alınmasının zorlu u, Türk bankalara izin verilmemesi, Türk mallarına referans fiyat uygulanmaması gibi sorunlar çözüme kavu turulması gereken ba lıca konulardır (Kanbolat, 2011).

Petrol ve do algazın varlı ı ve transferi günümüzde Azerbaycan'a yeni ve ciddi bir boyut kazandırmı tır. Bu kaynakların çıkı ı ile tüm devletler burası ile ilgilenmeye ve kaynaklardan faydalanma yarına girmi lerdir. Türkiye de ekonomik ve politik hedefleri do rultusunda bu pastadan yararlanmaya çalı mı tır. Ve ileriki dönemlerde payını da arttırma gayreti içerisinde. Türkiye-Azerbaycan ili kilerinde en çok dikkat edilmesi gereken konulardan biri ekonomik ili kilerdir. Azerbaycan, Türkiye için gelecekte ekonomik açıdan en önemli ortak olacak ülkelerin ba nda gelmektedir. Günümüzde ve gelecekte enerjiye ihtiyacının büyük oldu u bilinen Türkiye, buradan alaca ı petrol ve do algazın kendisine getirisinin yanı sıra,

kaynakların ta nmasında ve pazarlanmasında ekonomik anlamda büyük gelirler elde edecektir (Atmaca, 2003, s. 160).

5.1.2. Askeri Geli meler

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri ili kiler resmen 25 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan cumhurba kanı Ayaz Muttalibov'un Ankara'ya gelmesiyle ba lamı tır. Muttalibov, bir basın toplantısında verdi i röportajda Azerbaycan 'da acil bir savunma kuvveti olu turmalarının gerekti ini ve bu konuda Türk yetkililerle görüşü tü ünü ve gerekli yardımın da gelece ini söylemi tir. Fakat bu demeç lafta kalmı ve askeri ili kiler fiiliyata geçememi tir (Bal, 2004,s.387).

Azerbaycan'da devlet ba kanlarının de i mesinde askeri faktörlerin büyük önemi olmu tur. Da lık Karaba sorunu ve bu sava taki ba arı veya ba arısızlıklar liderlerin gelece ini belirler hale gelmi tir. Elçibey'in iktidara gelmesiyle Azeriler Da lık Karaba konusunda hızlı bir geli me kaydetmi , askeri kuvvetleri güçlendirmek için giri imlere ba lamı lardır (Atmaca, 2003, s.80).

Elçibey döneminde bu ba lamda ili kiler bir önceki dönemden daha iyi seviyelere gelmi tir. Elçibey cumhurba kanı seçilir seçilmez, kurmaylarına ulusal ordunun kurulması yönünde talimat vermi ti. Ordu ilk zamanlar hem nitelik hem de nicelik bakımından oldukça zayıftı. Elçibey, ilk a amada ordunun %50'sinin muvazzaf askerlerden olu aca nını açıklamı ve bu geli meleri yakından takip eden Türkiye'den destek görmü tür. Türkiye 1918 yılında Azerbaycan ordusunun kurulması için yaptı ı yardımları tekrarlayarak, 1992 yılında iki ülke arasında askeri e itim anla ması imzalamı tır. Anla manın imzalandı ı bu dönemde Da lık Karaba sorunu dolayısıyla dünya kamuoyunun dikkatinin bu bölgeye yo unla ması tansiyonu yükseltmi tir. Bu anla ma ile Türk ordusundan emekli subaylar Azerbaycan'da askeri e itime katkı sa lamı ve bunun yanında iki yüz ö renci e itim almak üzere Türkiye'deki askeri okullara gönderilmi tir (Bal, 2004, s.387). Bu dönemde Elçibey'in Türkiye 'deki askeri okullara ö renci göndermesi ve ordunun yeniden yapılandırılmasında emekli Türk subaylarının görevlendirilmesi kendisinin Türk ordusuna duymu oldu u güveni göstermektedir.

Elçibey ordu içinde yapmış oldu u bu iyile tirme hamlelerine rağmen muharebe alanlarında istedi ini alamamış ve kazanılan başarılar Ermenilerin hızlı toparlanmalarıyla birlikte karşı saldırıya geçmeleri sonucu uzun sürmemiştir.

1990'lı yılların başında Azeri-Ermeni çatışmasında Ruslar dolaylı olarak Ermeni tarafına yardım ediyorlardı. Ermenilere yapılan bu askeri yardımlar, Rusya'nın silahlı çatışmaya direkt müdahil olduğu manasına geliyordu. Böylelikle Rusya ve Türkiye arasında giderek tırmanan gerilim, Mayıs 1992'de Ermenistan'a ait ordu birliklerinin Azerbaycan sınırları içindeki otonom bir yönetime sahip Nahcivan'a saldırı ihtimalleri belirince doruğa çıktı. Türkiye bu gelişmeler üzerine bölgede askeri manevra hareketi hazırlıklarına başladı. Bunun üzerine Rus komutan apo nikov Türkiye'nin bölgeye olası bir müdahalesinin üçüncü dünya savaşına batacağını söyledi. Bunun üzerine ortamın daha da gerileceğini ve sonuçlarının ağır olacağını anlayan Türkiye bölgeye müdahaleden vazgeçti ve sorunun barışçıl yollarla çözümüne yöneldi. (Winrow, 2002, s.265).

Aslında Türkiye'nin 1921 Kars Antlaşması gereğince bölgeyi korumak için askeri müdahale ihtisarı vardı. Türkiye Nahcivan Otonom Özerk Cumhuriyetine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeliydi. Fakat Rusya'nın Türkiye'nin bölgeye müdahil olması durumundaki net tutumu ve Türkiye'de dönemin hükümetinin bu konudaki tedirgin ve belirsiz politikaları, Nahcivan'a olan müdahaleyi sadece demeçlerle kınama düzeyine indirgememiştir.

Türkiye, bölgedeki gücünün farkına vararak , askeri gelişimi düzeyini ve caydırıcı gücünü kullanarak Nahcivan'a karşı eskiden yerine getiremediği yükümlülüklerini çekinmeden yerine getirmelidir.

Haydar Aliyev döneminin ilk yıllarında iki ülke arasındaki askeri ilişkiler sınırlı kalmış , bunda Aliyev'in dış politikasındaki denge siyaseti etkili olmuştur. Fakat Azerbaycan'ın bölgede etkin rol oynamak için Türkiye'nin aracılığıyla NATO'ya yaklaşmak istemesiyle Türkiye ile olan askeri ilişkiler gelişmeye başlamıştır. (Öztarsu, 2009). Aliyev döneminde Türkiye ile askeri ilişkiler o kadar iyi seviyelere gelmişti ki Ocak 2000'de Türkiye'ye gelen Azerbaycan Savunma Bakanı

Sefer Ebiyev “Bakü ve Ankara arasında askeri ittifak anlaşması imzalanabileceğini” belirtmiştir.

Yine 1 Mart 2001 tarihinde iki ülke arasında karşılıksız askeri yardım anlaşması imzalanmış olup, buna göre Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’ne üç milyon dolar askeri yardım yapmayı taahhüt etmiştir. İki ülke arasında imzalanan askeri anlaşmalar gereğince Bakü’de bulunan Türk Askeri Birliği Koordinasyon Kurulu Başkanlığı’nca Azeri ordusuna birçok konuda danışmanlık desteği verilmiş ve 2002 Temmuz ayında dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı’nın Azerbaycan’da yaptığı ziyaretinde de bu desteğin her zaman devam edeceğini belirtilmiştir (Alpargu, 2004, s.6).

İki ülke arasında askeri ilişkilerin altyapısının oluşturulması amacıyla on üç farklı anlaşma imzalanmıştır. Eylül 2000’de imzalanan savunma sanayii alanındaki birliği anlaşması, askeri alandaki ilişkiler bakımından önemli bir yere sahiptir. İmzalanan bu anlaşmalar gereğince Türkiye, Azerbaycan silahlı kuvvetleri lojistik sisteminin NATO ve TSK’da uygulanan sisteme dönüştürülme faaliyetlerini yapmayı taahhüt etmiştir. (Selçuk , 2004, s.201)

Türk Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN)’ın Azerbaycan’daki faaliyetleri iki ülke askeri ilişkilerin boyutunu daha da geliştirmiştir. ASELSAN, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri için ülkenin her yerini kapsayacak düzeyde yeni bir radyo haberleşme sistemi kurmuş ve bu sistem orduya hareket etkinliğini artırma imkanı sağlamıştır (Yılmaz, 2010, s.240).

Son yıllarda Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına göre yeniden yapılandırma çabalarına hız verildiği görülmektedir. Bu konuda bizzat İham Aliyev askeri açıdan önceliklerinin bu kapsamda olduğunu ve bu noktada Türkiye’den de gerekli yardımı aldıklarını ifade etmiştir.

Azerbaycan’ın sahip olduğu ekonomik olanaklar ülkenin sorunlarını çözmeye imkân sağlamıştır. Bu imkânlar özellikle son yıllarda savunma harcamalarına yansıtılmış, askeri sanayinin gelişimi ve modernizasyonuna büyük etken olmuştur. Bütçeden savunma giderlerine ayrılan pay bağımsızlıktan sonra devamlı olduğu en bir

grafik izlese de, bu oran 2003 yılından itibaren büyük artı göstermektedir. Bu gün itibariyle bütçeden silahlı kuvvetlere ayrılan miktar iki milyar dolar civarındadır. Askeri bütçedeki bu artı , son yıllarda devlet bütçesinin yaklaşık on kat artmasının ve askeri harcamaların bütçenin % 4,8'ine denk gelmesi sebebiyle hızla silahlanmanın bir göstergesi olarak anılmaktadır (İriyev, 2010). Nitekim gerek cumhurbaşkanı İlham Aliyev gerekse diğer bürokratlar tarafından Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili askeri tedbirlerin alınmasına yönelik açıklamalar yapılmıştır. İlham Aliyev diplomatik kanalların tıkanması halinde tek çözümün askeri vasıtaların kullanılması olduğunu dile getirmektedir. Ermenistan, Azerbaycan'ın askeri söylemlerini politik bir manevra olarak değerlendirse de son zamanlardaki diplomatik süreç Ermenistan'ın bu söylemlerden ne denli tedirgin olduğunu açıklamaktadır.

Şubat 2010'da İlham Aliyev'in , EuroNews haber kanalına "Eğer bir ülke ulusal çıkarlarının görmezden gelindiğini düşünürse gerilimler de kaçınılmaz olacaktır" şeklindeki demeci uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmıştır. İlişkilerin gerildiği bu dönemde The Guardian Gazetesi 2010 yılında savaş ihtimalinin yüksek olduğu bölgeler arasında Yukarı Dağlık Karabağ sorununu işaret ederek Kafkasya bölgesini göstermiştir. Azeri ve Ermeni liderler son iki yıldır dokuz buluşma gerçekleştirilmiş ve hiçbirisinde Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir şey elde edememişlerdir (İriyev, 2010)

Kafkasya bölgesiyle ilgilenen devletler Türk-Azeri ilişkilerinde en çok dikkat çeken kısmın askeri ilişkiler olduğunu düşünmektedirler. Rus medyası, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığının en önemli ayağını askeri işbirliğinin oluşturduğunu, Azerbaycan'ın Türkiye'den askeri destek beklediğini ve Türkiye'nin de bu desteği kendi öncelikleri arasında alarak Azerbaycan'ın Kafkasya'daki durumunu kuvvetlendirmeyi amaçladığı yönünde haberler yapmaktadır. Azerbaycan ile ilişkilerinde her konuda ayrıcalıklı ülke olmayı arzulayan Rusya ve destekindeki Ermenistan, Azerbaycan'ın Türkiye'nin aracılığıyla NATO ile ilişkilerini geliştirmesinden endişelenmektedir (Alpargu, 2004)

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan askeri alandaki maddi, eğitim ve danışmanlık gibi hizmetlerinin devam etmesi gereklidir. Türkiye ne eski Türkiye, Azerbaycan ne

eski Azerbaycan'dır. ki ülkenin de ekonomik ve askeri anlamdaki gelişmelerinin yanında jeostratejik konumları güçlerine güç katmaya devam etmektedir. Son zamanlarda Dağlık Karabağ'ın çözümünün diplomatik kanallarla devamlı suretle sekteye uğratılması, Azerbaycan'ın silahlı kuvvetlerini kullanması konusunda kendisini tahrik etmeye başlamıştır. Türkiye'ye düşen görev bu kritik süreçte barışa yönelik çabaları, mesela Kafkasya Stikrar Paktı gibi bölgesel barışa hizmet edecek ortak hareketleri ve ortak projeleri desteklemek ve barışçı bir çözümün imkânsız hal aldığı esnada önceden Azerbaycan ile geliştirilmiş olan askeri ilişkileri daha üst boyutlara taşımaktır.

5.2. Türkiye-Ermenistan Açılımı ve Azerbaycan

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Ermenistan faktörü çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle son Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan normalleşme süreci iki ülke arasındaki ilişkileri tekrar sorgulanabilir bir boyuta taşımıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri ele aldığımızda, bu ilişkilerin çok daha sağlıklı bir zeminde olmadığını görüyoruz. Bunun birkaç nedeni vardır. Ermenistan'ın soykırım iddiaları, Türkiye ile olan sınır antlaşmalarını tanımaması ve Türkiye ile tarihi bağları olan Azerbaycan ile aralarındaki savaş.

Ermenistan 1915 yılındaki tehcir olayını, Ermeni soykırımı olarak nitelendirmiş ve bu bağlamda uluslararası desteği de yanına almaya çabalarak Türkiye'den soykırımı tanıma, tazminat ve ileriki planlarında bulunan toprak talep etmenin yoluna girmiştir. Türkiye, olayın tarihçileriyle birlikte, tarihi belgelerin de gün yüzüne çıkarılarak çözümlenmesinden yana olmasına rağmen, Ermenistan hiçbir zaman arivlerin açılması fikrine yanaşmamıştır. Ermenistan bunun yanında Avrupa ve Amerika'daki zengin ve güçlü Ermeni lobilerini kullanarak bu olayın uluslararası boyuta taşınmasını, yine lobilerin etkili oldukları parlamentolarda tehcirin soykırım olarak kabul edilmesini sağlamaya çalışarak Türkiye üzerinde baskı kurmayı hedeflemiştir.

Ermenistan Türkiye'nin do u sınırlarını kabul etmemektedir. Ermenistan 1991 yılında ilan etti i ba ımsızlı ının hemen ardından 1921 Kars ve Moskova Antlaşmalarıyla çizilmiş olan Türkiye sınırlarını tanımadığını ilan etmiş ve anayasasında da Do u Anadolu topraklarını batı Ermenistan olarak kabul etmiştir. Ermenistan'ın bu tutumunun yarattığı oldu u gerginlik ortamına rağmen Türkiye uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Ancak Ermenilerin Azeri topraklarına saldırıları sonucu Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmesi üzerine Türkiye bu uzlaşmacı tavrını sona erdirmek zorunda kaldı. Ermenistan'ın saldırıları sonucunda Azerbaycan'da büyük bir insanlık dramı yaşandı. Yaşlı, kadın, çocuk demeden Ermeniler binlerce insanı katletti ve bunun yanında milyonlarca kişi yersiz yurtsuz kaldı ve kendi ülkelerinde göçmen durumuna düştü. Türk halkının büyük tepkisine yol açan bu son gelişme üzerine zaten Ermenilerin politikaları nedeniyle gergin olan İli kiler koptu. Bunun üzerine Türkiye 1993 yılında Ermenistan'a sınır kapısını, 1994 yılında da hava sahasını kapattı (Elekda , 2007).

Türkiye-Ermenistan sınırı 325 km'dir. Sovyetler döneminin büyük bölümü boyunca kapalı olan sınırda Kars-Gümrü demiryolu bağlantısı ve Aras Nehri üzerindeki Markara ve Alican köprüsü iki geçiş noktasıdır. Demiryolu 1980'lerde açıldı ve haftada bir kez olmak üzere sefer yapmaya başladı. Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmesiyle Türkiye demiryolunu 3 Nisan 1993 tarihinde kapattı (<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, erişim tarihi: 14.04.2009).

Sonraki dönemlerde 1995 yılından itibaren Türkiye, Ermenistan'a karşı almış olduğu sınır önlemlerini biraz olsun kısmıştır. İlk önce h-50 hava koridoru açıldı, daha sonra da Erivan- İstanbul ve Erivan-Trabzon seferlerine izin verildi (Elekda , 2007).

Ermenistan Türkiye'nin sınır kapama tedbirinden ve Azerbaycan ile aralarındaki savaş halinden kaynaklı yıllarca ekonomik anlamda sıkıntılar çekmiştir. Ermenistan SSCB dağılımadan önce ekonomisi dışa bağımlı bir özellik taşı maktaydı. Nitekim Gorbaçov, 1989 yılında Merkez Komite toplantısında yaptığı oldu u konuşmada, Sovyetler Birliği'nin neden dağılımaması gerektiğini anlatırken karışıklıkla bağımlılığa dikkat çekmiş ve Ermenistan'ı örnek olarak göstermiştir. Gorbaçov

konu masında Ermenistan'ın yakıt ihtiyacının tamamını, metal ürünlerin % 93'lük bir kısmını, kimya ve petrokimya ürünlerin % 56'sını, gıda ürünlerinin % 64'ünü di er birlik cumhuriyetlerinden kar ılamakta oldu unu söylemekteydi (O uz, 2010, s.94).

Ermenistan'ın durumu bugünde aynı seyirde devam etmektedir. Ülke ekonomisi tamamen dı a ba ımlı bir durumda ve ülkede üretim durma noktasındadır. Ülke, Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olması nedeniyle, ithalatını bu ülkelerden yapamayıp, ithalat maliyeti çok yüksek olan ran ve Gürcistan'ı tercih etmektedir.

Ermenistan'ın Azerbaycan ile arasında ya adı ı Da lık Karaba sorunu, Türkiye-Ermenistan ili kilerinin normalle mesini tehlikeye dü ürmektedir. Türkiye Ermenistan ile ili kilerin normalle mesi sürecini Da lık Karaba sorununun çözümüne ba lamaktadır. Azerbaycan, bu ko ulun kalkması halinde Türkiye'yi, Azerbaycan'ın geli mekte olan enerji ihracatına katılımını sınırlandırmakla tehdit etmektedir.

Ermenistan, Türkiye ile ili kilerinin normalle me sürecini hiçbir ko ula ba lamamakta ve Azerbaycan ile aralarındaki Da lık Karaba sorunu ile ili kilendirmeden devam etmesi gerekti ine inanmaktadır. Ermeniler bunun yanında Türkleri ve Azerileri birbiriyle özde le tirip her ikisini de tehdit olarak görme e ilimindedirler. Türk yetkililerin Ermeniler ile ili kilerin yeniden ba latılmasının ön artının Ermenilerin i gal ettikleri topraklardan çekilmesi gerekti i hususundaki beyanları da bu algıyı daha da kuvvetlendirmi tir. Türkiye'nin Da lık Karaba sorunun çözülmesi ile normalle me arasındaki kurdu u ili ki aslında geni anlamda bölgesel bir çözüm bulma giri imine yöneliktir. Bu bölgedeki çatı ma tüm bölge ülkelerini etkilemekte ve bölgeyi istikrarsızla tırmaktadır (<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, eri im tarihi: 14.04.2009).

Türkiye son dönemde dı i lerinde kom u ülkelerle sıfır sorun politikası ile hareket etmi tir. Türkiye'nin bu politikasının bir aya ını da Türk-Ermeni ili kileri olu turmaktadır. Süper güçlerin de bir nevi baskısı ile yumu ayan iki ülke ili kileri imzalanan protokoller ile sonuçlanmı tir.

Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller 10 Ekim 2009'da İsviçre Zürih'te yapıldı. Türkiye'yi temsilen protokole Dış İleri Bakanı Ahmet Davuto lu ile Ermenistan'ı temsilen Dış İleri Bakanı Eduard Nalbantyan imza atmıştır. Törene aynı zamanda ABD Dış İleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dış İleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dış İleri Bakanı Bernard Kouchner ve AB Ortak Dış İleri Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana da katılmıştır. (haberajans,10.10.2009)

İmzalanan protokoller, iki ülke arasındaki sınırın karılıklı olarak tanınmasını öngörmesinin yanında, ülkelerin uluslararası ilişkilerinde birbirlerine karşı egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olmalarını, iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bir arada olacak herhangi bir siyaset izlenmeyeceğini, terör eylemlerine hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceğini, karılıklı diplomatik temsilcilik açılmasını ve iki ülke mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde karılıklı olarak tanınarak, sınırın açılmasını öngörüyordu.

Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan bu protokol anlaşmaları Türkiye'deki milliyetçi kesimi ve Azeri halkını rahatsız etmiştir. Azerbaycan yetkililerinin de sert bir şekilde ele tirdiği bu durum iki ülke ilişkilerini zedelemiştir.

Azerbaycan'ın bu duruma tepkisi en üst düzeyde olmuştur. Nitekim, Azerbaycan devlet başkanı İham Aliyev, 6-7 Nisan tarihinde İstanbul'da yapılacak olan Medeniyetler İttifakı zirvesine katılımını iptal etmiştir, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ının ısrarlarına rağmen, yerine alt düzeyde bir heyet göndermiştir. 7 Nisan tarihinde hiçbir alımladık bir şekilde Azerbaycan'daki hükümet ve muhalefet partileri ortak bir açıklama yaparak, Azeri topraklarının işgali devam ettikçe sınırın açılmasının Ermenistan'ın saldırgan politikalarının ve soykırım iddialarının çabalarının me rula tırılması anlamına geldiğini ilan etti. Azeri yetkililer, üçüncü taraflarla temaslarından dolayı da Türkiye'yi sert bir şekilde ele tirdiler. İham Aliyev bir Avrupalı yetkiliyle olan görüşmesinde de, AB ve ABD'nin önkoşullar olmadan Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleştirilmesini te vrik etmeleri durumunda bunun Şahdeniz doğalgazıyla ilgili çok önemli sonuçlar doğuracağı yönünde tehditlerde bulunmuştur (<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, erişim tarihi: 14.04.2009).

Azerbaycan-Türkiye arasındaki ikili ilişkiler “Bir millet, iki devlet” sloganı ile de erlendirilir, ancak u da bir gerçek ki, bu iki devletin çıkarları her zaman örtü memektedir. Türk-Ermeni yakınlaması da bu örtü meyen durumlardan birisidir. Azerbaycan Da lık Karaba sorununun bir çözüme kavu madan Ermenistan sınırının açılmasını milli politikalarına ters bir durum olarak de erlendirmi tir.

Aslında Azerbaycan’ın Türkiye’den bu konuda iste i, Türkiye’nin kendi çıkarlarını feda edip tamamen Azerbaycan’a angaje olması de il, Azerbaycan’ın hassasiyetlerine saygı göstermesidir. Azerbaycan’ın Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin geli tirilmesi ve sonunda sınırların açılmasına yönelik tepkinin bu denli büyük olu unun nedeni aslında açıktır. Mevcut Ermenistan’ın ekonomik anlamda biti ine ramak kalmı ken sınırın açılması Azerbaycan parlamento ba kan yardımcısı Ziyafet ASGEROV ‘un da belirtti i gibi Ermenistan’a daha fazla oksijen zerk etmektir (O uz, 2010, s.95).

Azerbaycan’ın tansiyonunu yatı tırmak amacıyla Bakü Türk Büyükelçili i ve Ba bakan 19 ubat tarihinde birbirine paralel açıklamalar yaptılar. Elçilik Türkiye’nin Ermenistan politikalarına ili kin Azeri yetkililerle sürekli görü alı veri inde olduklarını söylerken, Ba bakan “Da lık Karaba sorunu konusunda Türkiye ve Azerbaycan’ın pozisyonları arasında bir farklılık olmadı ır” nı beyan etmi tir. Konuyla ilgili 3 Nisan tarihinde de bir açıklama yapan Ba bakan “Bu sorun (Ermenistan’ın Azeri topraklarını i gali) çözülmekç, sa lıklı bir karara varmamız mümkün de ildir” demi tir (<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, eri im tarihi: 14.04.2009).

Türkiye’nin hiçbir ekilde Azerbaycan’ı bir kenara atarak Ermenistan ile ilişkileri geli tirme yönünde bir adım atmaması gereklidir. Azerbaycan bizim için Ermenistan’dan çok daha önemli bir ülkedir. Bu önem sadece dil, ırk, din ve kültür yakınlı ndan de il, aynı zamanda ekonomik nedenlerden de kaynaklıdır. Azerbaycan enerji kaynakları açısından ABD, ngiltere ve srail için hayati öneme sahip iken Türkiye için ekonomik anlamda hiçbir anlam ta ımayan Ermenistan’ın tercih edilmesi dü ünülemez. Bu öneme ek olarak Türkiye’nin Ermenistan sınırını kapatmasının kendisi ile ilgili kısımları da mevcuttur. Ermenistan, Türkiye’nin sınırlarını tanımamakla birlikte, Ermenistan Cumhuriyeti Koçaryan daha ba kan

oluğunun ilk günlerinde vermiş oldu. Bu bir demeçte Türkiye ile aralarında sorunlar oldu. Bunlardan birinin de sınır sorunu oldu. Türkiye'nin söylemi şuydu ki, Türk sınırını kabul etmeyen bir ülke ile bu durum düzelmedikçe ilişkilerin geliştirilmesi mümkün değildir. Bir diğer ifade ile komşusunun evine saygı duymayan, komşusundan da saygı ve işbirliği bekleyemez (Laçiner, 2009)

Aslında Türkiye Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda olumsuz bir görüşe sahip değildir. Yalnız iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi için Ermenistan'ın uluslararası hukuk ilkelerine riayet etmesi ve geçmiş ile barışarak tarihin yargılanmasını tarihçilere bırakması gereklidir (Gül, 2007, s.63).

Türkiye-Ermenistan yakınlaşması dolayısıyla sorgulanmaya başlayan ve herkesi rahatsız eden Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gerileme endişesi devlet ve toplumsal düzeyde bir kriz yarattı. Bugün ise bu krizin tekrarlanmaması yönünde güçlü bir irade oluşmuştur. Krizin Türk kamuoyuna en büyük katkısı, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan için ne anlam taşıdığına anlamlandırılması oldu (Aras, 2009, s.7)

Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde politikaların belirlenmesinde Azerbaycan etkili oldu. Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde hem kendisinin Türk kökeninden olmasının hem de enerji kaynaklarına sahip olmasından dolayı stratejik konumunun faydalarını görmüş oldu. Türkiye ise Ermenistan ve Rusya arasındaki yakın siyasi ve askeri ilişkilerden endişe duymakla beraber yapmış olduğu yanlışın farkına vardı. Azerbaycan da bu durumdan faydalanarak Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa yönelik politikasının aynı çizgide kalmasını sağlamış oldu. Sonuç olarak Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler, Ermeni güçlerin Azeri topraklarından çekilmeden ve Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan yönetimini tatmin edecek bir çözüm bulunmadan başlamayacak gibi görünmektedir.

5.3. İlişkilerin Geleceği

Herhangi bir ülke ilişkilerinin geleceğini belirleyen en önemli etkenlerden biri enerji alanındaki ilişkilerdir. Türkiye ve Azerbaycan dünyanın jeostratejik anlamda önemli

ülkelerindedir. Azerbaycan'ın sahip oldu u enerji kaynakları, bu kaynakları pazarlama ihtiyacı, Türkiye'nin konumu ve enerjiye olan ihtiyacı bu iki ülkeyi uygulanabilir politikalar açısından bir paydada bulmaktadır.

ki ülke arasındaki ilişkilerin sağlamlaştıran projelerden biri de 2006 yılında faaliyete geçen ve Türkiye'yi petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhı haline getiren BTC Boru Hattı projesidir.

Türkiye, mevcut toprakları üzerinden geçen boru hatlarının yanı sıra inisiyatifli muhtemel yeni hatlarla boru hattı ağı olma potansiyelini taımlamaktadır. Azeri gazının Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacak Azerbaycan-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı projesi (DGBHP) ve Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa piyasalarına taşıyacak Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa projesi alternatif yeni hatlar olarak gündemdeki yerini korumaktadır (Çelikpala, ve Başdemir 2010, s.103).

ki ülke ilişkileri açısından güvenlik konusu büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın siyasi ve askeri güvenliğinin yanı sıra kültürel ve ideolojik güvenliğinin de sağlanması gereklidir. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan blokunun kendisine karşı uygulayacağı tehdit siyasetini etkisizleştirmek durumundadır. Bu bağlamda Türkiye'nin desteğiyle ülkenin NATO ile gerçekçi ilişkiler kurması gündeme gelebilir.

ki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine öncülük edecek faaliyetlerden biri de ulaşım temeli üzerine kuruludur. 2008 yılında temeli atılan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının da 2012 yılında bitirilmesine çalışılmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından birisi olan Yukarı Karabağ sorununda da Azerbaycan ile birlikte hareket etmekte ve çözüme ilişkin biran evvel barışçı, adil ve sürekli bir çözüm bulmak amacıyla AGT bünyesindeki Minsk Grubu'nun faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmak durumundadır (<http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, erişim tarihi: 21.11.2011).

Dağlık Karabağ sorununda gelecek senaryolarını, süper güçlerin bölge politikaları ve Azerbaycan ve Ermenistan tarafının çözümü ne kadar istedikleri

belirleyecektir. Aslında Azerbaycan son dönem yetkililerinin de savaşçı ırktanlığı yaptığı bir ortamda, ekonomik ve savunma sanayisi bakımından Ermenistan tarafı ile kıyas edilmeyecek bir üstünlüğe sahiptir. Muhtemel bir savaşta Ermeni Silahlı Kuvvetleri kullanılabilir topraklardan kısa süre içerisinde atılabilir. Bu durumu Ermenistan'da bilmektedir. Fakat buradaki asıl sorunun Rusya'nın olaya ne kadar müdahil olacağıdır (Aliyev, 2010,).

Rusya'nın 2008 yılındaki Gürcistan müdahalesi ile Azerbaycan'ın Rusya'ya yaklaşması, Dağlık Karabağ sorunun çözümünde aslında kartların Rusların ne kadar elinde olduğunu açık bir göstergesidir.

Yukarı Dağlık Karabağ sorununa ilişkin Kafkasya'da yeni bir savaş olma ihtimalinin artması üzerine, Azerbaycan-Ermenistan arasında Rusya'da 2 Kasım 2008 tarihinde çözüm için askeri yola başvurulamayacağı ilkesi kabul edilen Moskova Bildirgesi imzalanmıştır. Daha sonraki dönemlerde barış anlaşması için en büyük beklenti 24 Haziran 2011 tarihindeki Kazan Görüşmesi'nde olmuş olup, burada Minsk Grubu Etkinlikleri'nin artık Karabağ probleminin barışçı yollarla anlaşılması olmalarından dolayı, aynı süreç tekrar 23 Ocak 2012 Soçi'de yapılan üçlü görüşmelerde yarılandı. Bu toplantılardan istenilen sonucun alınmaması üzerine Aliyev bu sorunun çözümüne yönelik sürecin dondurulmuş bir süreç olmayacağını, müzakere ve savaştan başka seçeneğin olmadığını vurgulamıştır (Arslanlı, 2012,s.28). Sonuçta Yukarı Dağlık Karabağ sorununun kısa vadede çözülmesiyle ilgili henüz bir emare mevcut değildir. Yalnız Türkiye'nin de katkısıyla Azerbaycan uluslararası arenada daha çok destekçi bulabilir.

iki ülke arasındaki tek karabağlantısını teşkil eden Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (NÖC), Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Ermenistan, İran ve Türkiye arasında yer alan ve Azerbaycan'dan fiilen kopmuş bir durumda bulunan Nahcivan, Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantıyı sağlamaktadır. Türkiye ile NÖC arasında mevcut siyasi, askeri, ekonomik ilişkiler tatmin edici düzeyde olup gelişme potansiyeli barındırmaktadır. Bu potansiyeli Türkiye'nin iyi değerlendirilmesi gereklidir (<http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, erişim tarihi: 21.11.2011).

iki ülke ili kilerinin gelece i açısından kültürel unsurlar büyük önem ta ırmaktadır. İli kilerin geli imini engelleyecek hususlardan biri de Türk kültürünün dı ında geli mekte olan, yo un bir Azeri kültürüyle birlikte Azerile me durumudur. Bu durum iki ülke halkları arasındaki ba ların zayıflamasına yol açacak bir husus olup, iki ülkenin ortak tarihinin, ortak dilinin ve dininin devamlı suretle vurgulanmasına ihtiyaç vardır (Çelikpala ve Ba demir, 2010, s.99).

iki ülke arasındaki ticari ili kilerin geli mesine yönelik bazı çalı maların yapılması gereklidir. Bunlardan birisi vize sorunudur. Türkiye Azerbaycan'a yönelik vize uygulamasını kaldırmasına ra men, Azerbaycan Türkiye'ye uyguladı ı vizeyi kaldırmamaktadır. Çözülmesi gereken di er konulardan birisi de gümrüklerdeki Türk mallarının birçok engelle kar ıla masıdır. Bir konteynerin dünya ortalamasında bekleme süresi ortalama on bir gün iken, ili kilerin yo un bir ekilde seyretti i Azerbaycan gümrü ünde bekleme süresi yakla ık elli günü bulmaktadır. Bu da iki ülke arasındaki ticari ili kileri arzu edilen yüksek de erlere ula tırmaması için yeterlidir. Bunun yanında iki ülke ticari ili kilerin artması için serbest ticaret anla ması, ortak sanayi bölgesi ve serbest bölge projelerinin hayata geçirilmesi, Türk bankalarına Azerbaycan'da izin verilmesi gibi problemler çözüm bekleyen sorunlardır (Kanbolat, 2011).

Bugün iki ülke arasındaki ili kiler beklentilerin uza ında kalmı tır. Bunun asıl sebebi iki tarafın da birbirine kar ı a ırı güvenden dolayı birbirlerini ihmal etmeleri olmu tur. Bundan dolayı iki ülke arasındaki dostluk, karde lik ve bu ba lamda sloganla an “ Bir millet iki devlet” söylemlerinin daha da belirgin hale getirilerek stratejik ortaklık düzeylerine çıkartılması gereklidir. Ayrıca iki ülke arasındaki duygusallık boyutundan daha ziyade yerine gerçekçi ve uygulanabilir politikalar yürütülmelidir. Azerbaycan-Türkiye arasındaki ili kilerin, bu politikalar çerçevesinde bir an evvel kurumsalla tırılmasına ve ili kilerde öncelikli olarak bir yol haritasının çıkarılmasıyla ba lanmalıdır. Sonraki dönemlerde de bu yol haritasına uygun bir ekilde ortak birimler kurulmalı ve ortak kararlar alınmalıdır (Yılmaz, 2010, s.30). Gelecekte iki ülke arasındaki ili kiler, ülkelerin birbirlerini soyut ba lamdaki karde lik lafların ötesinde geli tirilecek siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve e itim alanlarındaki yatırımlarla istenen seviyelere ula abilir.

6. SONUÇ

SSCB'nin kaçınılmaz son olarak da ılmasıyla birlikte Türkiye, tarihin kendisine sundu u, Atatürk'ün de o günlere hazırlanmak gerekti i konusunda ikaz etti i ko ullara hazırlıksız yakalanmı tır. Türkiye, dü ünsel ve bilimsel anlamda geli melere bu denli hazırlıksız oldu u için, do al olarak bölgeye yönelik uzun projeleri uzun vadeli olmamı ve kendi içerisinde bir bütünlük arz etmemi tir. Bu olumsuzlukların ba ında altyapı eksikli i gelmekte olup, 1991 yılında ba ımsız Türk Cumhuriyetleri'yle kar ıla ınca bu alandaki eksikli ini acı bir ekilde fark etmi tir. Dolayısıyla bu eksiklik nedeniyle normal artlarda yapılması gerekenler bile yerine getirilememi olup, bunun yanında kendi imkân ve kabiliyetlerinin ötesinde bir takım taahhütlerde bulunarak, bölge devletleri açısından hayal kırıklıklarının ya anmasına neden olmu tur.

Türkiye'nin yapmı oldu u en büyük yanlı lardan birisi de Azerbaycan'a ve di er Türk cumhuriyetlerine kar ı a abey rolüne soyunmak olmu tur. Mevcut potansiyeli, bölgesel konumu ve gücü itibari ile böyle bir misyon edinen Türkiye, bu durumu ile yanlı anla ımlara sebebiyet vermi tir. 70 yıl boyunca Rus egemenli inde ya ayan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye ile ili kilerin e itlik ilkesinde olaca ını algılayamamı lardır.

Türk cumhuriyetlerinde i ba ında bulunan kadroların Sovyet modeli çerçevesinde hareket ettikleri ve uzun zaman boyunca da alı kanlık dolayısıyla böyle davranacakları Türkiye tarafından algılanamamı , bilgi birikimi eksikli inden kaynaklı burada da hatalar yapılmı tır. Türkiye'nin bu eksik ve yanlı tahlilleri ve Rusya'nın tekrar eski gücüne kavu ma iste i Ba ımsız Devletler Toplulu u'nun kurulmasına neden olmu tur.

Türkiye ba langıçtaki hazırlıksız durumunu sonraki yıllarda da devam ettirmi ve gerekli önlemleri almakta zorlanmı tır. Elçibey iktidarında iken geli tirilemeyen ili kiler, Aliyev siyasetinin denge politikası gözetmesi dolayısıyla bir süreli ine duraksamı tır. Aliyev iktidarının ikinci döneminde enerji ba lamında geli en ili kiler Türkiye'nin Azerbaycan' a batı koridorunda yardımcı olması ile daha

da geli me trendine girmi tir. lham Aliyev de babasının yolundan giderek Türkiye ile ili kilerini geli tirme çabasındadır.

Azerbaycan-Türkiye arasındaki ili kiler günümüzde genelde dostane ve kar ılıklı iyi niyete dayanmaktadır. Zamanında Kafkasya da kaçırılan fırsatlar , henüz kaçmı de ildir. Bu bakımdan iki ülkenin ileriye dönük güvenlik ve i birli i ba lamında imkanlarını geli tirmeleri gereklidir.

ki ülke arasındaki ili kileri etkileyen hususlardan biri de Ermenistan ve i gal etti i Da lık Karaba 'dır. Zamanında Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikasının ba arısızlı ı a ikârdır. Türkiye zamanında Ermenistan'a kar ı gücünün ve caydırıcılı mın farkına varabilseydi, Ermenistan ba latmı oldu u bu i gal politikasında bu kadar pervasızca davranıp , ülke topraklarının %20'sine yakın bir kısmını i gal edip, milyonlarca Azeri karde imizi ülkelerinden edemezdi.

Türkiye geçmi te yapmı oldu u bu hatayı, bugün ülke menfaatlerini de göz önüne alarak bütün platformlarda Azerbaycan'ın yanında olmasıyla düzeltilmelidir. Bunun yanında Da lık Karaba sorunun çözümüne yönelik, Azerbaycan'ın elini güçlendirmek maksadıyla Ermenilerin 1994'te i ledi i Hocalı katliamını TBMM'nde soykırım olarak kabul ederek Azeri karde lerine vermi oldu u deste i arttırmalıdır. Böylelikle bu konu uluslararası gündeme ta ınacak, Ermeniler aleyhine güçlü bir argüman olarak kullanılabilir.

Son dönemlerde 2009 yılında iki ülke arasında kısa süreli de olsa krizler ba göstermi tir. Bu krizlerden biri de Türkiye'nin dı politikada “ Kom ularla Sıfır Sorun Politikası” kapsamında Ermenistan ile ili kilerini normale tirmeye çalı ması iste i olmu tur. Türkiye'nin Ermenistan'a bu denli yakla ması aralarında çözüme kavu mamı ve yakla ık bir milyon Azeri vatanda ın kendi ya adıkları topraklardan sürülmesine neden olan Da lık Karaba sorunu dolayısıyla Azerilerin tepkisini çekmi tir.

Türkiye'nin günümüzde 1993 yılında Türkiye'nin sınırı kapatmak için ileri sürdü ü sebeplerden hiçbiri henüz ortadan kalkmamı tır. Türkiye'nin Ermeni sınırını açmaması Ermenistan'ı barı a zorlayan sebeplerdendir. İmdi ise Da lık Karaba

sorunu çözülmeyen Ermeni sınırının açılması Ermenistan'ı barı tan uzakla tıraca ı gibi Azerbaycan'ın da sava seçene ini dü ünmesine neden olabilecektir.

Bölgede huzur ve barı ı isteyen Türkiye'nin bu duruma sebebiyet vermemesi gerekmektedir. Ermenistan kazanılacak diye kesinlikle Azerbaycan feda edilemez. Türkiye'nin Azerbaycan'la tarihi ba ları mevcuttur. "Biz iki millet bir devletiz." Bunun yanında Türkiye'nin Ermenistan'a ihtiyacının olmamasına kar ın, Ermenistan'ın Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Bu yüzden Azerbaycan'ın oluru olmadan Ermenistan ile ili kilerin normalle tirilmesi hiç akıllıca de ildir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirlerini anlamamasındaki ve sonrasında ya anan tatsız durumlar aslında iki ülkenin yıllardır birbirlerini "cepte" görmeleri ve ili kilere gerekli özeni göstermeyip yatırım yapmamalarından kaynaklıdır. Türkiye'de Azerbaycan'a ait ciddi bir kamuoyu deste i olmasına ra men, resmi temasların ötesinde, etkin bir kamu diplomasisi yapılmamaktadır. ki ülke sivil toplum kurulu larının arasındaki hamasi "karde lik" vurgularından ba ka, hiçbir proje üretilmemektedir. Son krizle birlikte bu sıkıntılar anla ılmı tır.

Bundan sonraki süreçlerde sivil toplum kurulu larının da ili kilerde yerini alması , iki ülke ili kilerini daha da geli tirecek ve ili kilerde yanlı anla ılmalara sebebiyet verilmemesi sa lanmı olacaktır.

21'nci yüzyılda önder ve güçlü bir ülke olmak isteyen Türkiye, bu hedefine ula abilmek için uzun vadeli politika ve stratejiler üretmelidir. Bu politika ve stratejiler, iktidarlarla birlikte de i meyecek milli politika haline gelmelidir. Bölgede gelecekteki senaryolara hazırlıklı olmak ve gerekti inde durumlara müdahale edilebilmesi için imdiden Türkiye'nin stratejik ara tırma kurumlarına önem vermesi gerekmektedir.

Türkiye, bölgeye yönelik uzun vadeli siyasetini uygulamak ve Avrupa'nın enerji arz güvenli ini sa lamak adına üstlendi i rolü yerine getirebilmek için Azerbaycan'a ihtiyaç duymaktadır. Bunun yanında Azerbaycan'ın da enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ula tırmak ve enerji ba lamında Rus etkisinden

kurtulmak için Türkiye'ye ihtiyacı vardır. ki ülke de bu ihtiyaçlardan kaynaklı olarak birbirleriyle ortak bir enerji siyaseti geli tirmek zorundadır.

Birbirine bölgede bu denli ihtiyacı olan, hedeflerine ula mak için birbirlerini sıçrama tahtası olarak kullanan, ortak dil, kültür ve tarihe sahip olan Azerbaycan ve Türkiye birbirlerini anlamadan, birbirlerinin hassas noktalarını kavramadan hareket etmemeli ve böylelikle ili kileri yıpratmamalıdır. ki ülke gelece e yönelik siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda birçok ortak projeler geli tirmeli, stratejik i birli i yapmalıdırlar.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

Akman ,A. , Azerbaycan: Kadim Co rafyanın Genç Ülkesi, Ike Yayıncılık , stanbul 2005

Akta , H. , Da lık Karaba Sorunu , Türk Dünyası Ara tırmaları Vakfı Yayınları, stanbul, 2001

Algan , H. , Azerbaycan Paradoksu (Azerbaycan ç ve Dı Politikası), USAK Yayınları , Ankara, 2010

Arafat , M. , Türkiye ve Kom uları, Nobel Yayım Da ıtım , Ankara, Mayıs 2009

Arslanlı, A. ve Hesenov, . Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dı Politikası, Platin Yayınları, 2005

Atmaca , T. ,Küreselle me Ça ında Türkiye- Azerbaycan , USAM Yayınları, Ankara, 2003

Bal , . , 21. Yüzyılda Türk Dı Politikası, Nobel Yayın Da ıtım, Ankara, 2004

Bozalğanlı, H.N. , ah- Mat : Azerbaycan Gerçe i , Elips Yayınları, stanbul , 2005

Cafersoy, N. , Elçibey Dönemi Azerbaycan Dı Politikası (1992-1993) : Bir Ba ımsızlık Döneminin Diplomatik Öyküsü, ASAM Yayınları, 2001

Cafersoy, N. , Eyalet – Merkez Düzeyinden E it Statüye : Azerbaycan – Rusya li kileri (1991-2000) , ASAM, Ankara, 2001

Çiçek, K. ve Koca, S. , Ed. Güzel, H.C. , Azerbaycan, Türkler Ansiklopedisi, 7'nci Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, stanbul, 2002

Davuto lu, A. , Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, stanbul, 2004

Eliyarlı, S. , Azerbaycan Tarixi : Uzeq Keçmi den 1870'ci llere Keder, Azerbaycan Yayınevi, Bakı,1996

- Gül, A. , Yeni Yüzyılda Türk Dı Politikasının Ufukları, T.C Dı i leri Bakanlı ı Yayınları, Ankara, 2007
- Halilova, H. , Çev. Arıkan, M. , Arslan Y.C , Bey: Ebulfez Elçibey, Ankara , 2009
- smayılov, F. , Haz. Bal , H. ve Erat, M. Da lık Karaba Probleminin Jeopolitik Kökleri, DA Yayınevi, stanbul 2002
- Kalafat, Y. , Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Ara tırmaları Kuzey Azerbaycan – Gürcistan- Nahcivan Gezi Notları ve Türk Halk nınları , ASAM Yayınları , Ankara, 2000
- Koçman, A. , Azerbaycan Co rafyası, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, zmir 1994
- Kurban, A. , Azerbaycan'da Gelir Da ılımı , Lalezar Yayın Evi, stanbul, 2010
- Mahmudov, Y. ve bayev, V. , Yukarı Karaba htilafında Ermenistan'ın Uluslararası Hukuku Çi nedi i Durumlar, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 2011
- Mehmetov, . , Türk Kafkasında Siyasi Ve Etnik Yapı , Eski Ça lardan Günümüze Azerbaycan Tarihi , Ötüken Yayınları , stanbul, 2009
- O uz, C.C. , Türkiye – Azerbaycan li kileri Ve Ermenistan Faktörü , Türkiye Azerbaycan li kileri Ve Protokoller , YT yayınları, 2010
- Onk, N. , Azerbaycan Karaba Tarihi, stanbul, 1997
- Ozerov, M. , İham Aliyev: Azerbaycan'ıma Güveniyorum, Asya afak Yayınları, stanbul, 2008
- Sarı, Y. , Can Azerbaycan, Burak Yayınevi, stanbul, 1990
- Sasley, B. , çev. Çimen , A. , Günümüzde Türkiye'nin Dı Politikası , Bo aziçi Üniversitesi Yayınevi , stanbul , 2002
- Selçuk, H. ,Yeni Yüzyılda Azerbaycan 'ın Sosyo- Ekonomik Yapısı, TASAM Yayınları, ,2004

Shaffer, B. , Çev. Gara , A. ve Kerimov, V. , Sınırlar ve Karde ler : ran ve Azerbaycanlı Kimli i , Bilgi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2008

T KA, Ülke Profilleri - Azerbaycan, T.C. Ba bakanlık Türk birli i Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara, 2002

Ulu bay, H. , mparatorluktan Günümüze Petro-Politik , Ümit Yayıncılık , Ankara, 2008

Uçar, F. , Dı Türkler , Fark Yayınları, Ankara, 2007

Ülkü , . , Ba ımsızlıktan Sonra Azerbaycan ,Do an Kitapçılık, Mart 2000

Vahapzade , B. , Adıgüzel , A.R. ve Yakuplu, N. , Derleyen: Ek i, R. , anlı Tarihi, Acı Talihi Karaba , Do u Kütüphanesi Yayınları, stanbul, 2010,

Ye ilot , O. ,Ate Çemberinde Azerbaycan, Yeditepe Yayınları , stanbul, 2010

Yılmaz, M. , Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dı Türkler Politikası, Kripto , Ankara 2010

Winrow ,G.M. , Der: Makovsky A. , Sayar S. , Türkiye'nin Yeni Dünyası Orta Asya Ve Trans- Kafkasya Politikası, Türk Dı Politikasının De i en Dinamikleri , Alfa Yayınları, stanbul, 2002

Zengin, E. , Piyasa Ekonomisine Geçi Sürecinde Azerbaycan, TO Yayınları , stanbul, 2010

Dergiler ve Makaleler

Acar, D. . , “Azerbaycan”, Stratejik Ara tırmalar Dergisi Sayı 5, Gen.Kur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Genelkurmay Denetleme Ba kanlı ı , Temmuz 2005

Algan, H. , “Aliyev ktidarı Ve Azerbaycan Siyasal Rejimin Kurumsalla ması” , U Stratejik Gündem dergisi, Temmuz 2010

Alpargu M. , “*Güvenlik Boyutunda Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*” , Stratejik Araştırmalar Dergisi Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları , Sayı: 3 , Nisan 2004

Aras, B. , Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çalışmaları , SETA, 25 Haziran 2009

Arslanlı, A. , Ed. Özdamar , Ü. , “*Minsk Grubu ve Ateşkes*”, 21 nci yüzyıl Dergisi, Haziran 2012

Sandıklı, A. , “*Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik*” , Bilge Strateji, Cilt 1/ 3, 2010

Çelikpala , M. ve Başdemir , M. , “*Türkiye’de Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Güvenli İhtiyacı*”, Sarem Stratejik Araştırmalar Dergisi Sayı:14, Genelkurmay Basımevi, Ankara, , Ocak 2010

Çınar, B. , “*Tarihte Üçüncü Ve Orta Asya Enerji Savaşları*” , Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl :4 ,Sayı:8, Aralık 2008

Dikkaya M. ve Çaylak, A. , “*Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar*” , Cilt:3, Sayı:5, 2008

Elekdaş , . , “*Azerbaycan*” , Azerbaycan Kültür Dergisi , Temmuz – Ağustos 1993

Elekdaş , . , “*Talihi Saçlarından Yakalayamadık*”, Azerbaycan Kültür Dergisi, Eylül - Ekim 1993

Ener M. ve Ahmedov, O. , Türkiye- Azerbaycan Petrol Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, İkinci Ulusal İktisat Kongresi , İzmir 2008

Kamalov, . , “*Rusya, AB’ye Alternatif Olabilir mi?*”, Stratejik Analiz Dergisi, Ocak, 2007

Kantörün, U. , “*Bölgesel Enerji Politikaları Ve Türkiye*” , Bilge Strateji Jeopolitik, Ekonomi–Politik ve Sosyo–Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 2010

Kılınçkaya, M.D. , “*Azerbaycan Halk Cephesinin Do u u ve Azerbaycan’ın Ba msızlı ı Yolundaki Faaliyetleri*”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk lkeleri ve nkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Ankara, A ustos 1995

Memmedov, R. , “*Güney Kafkasya’daki Yeni Jeostratejik Oyunun Güvenlik Yapılanması Ve Azerbaycan*”, TASAM Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı 4, ubat 2005

Nesibli, N. , “*Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu*”, Avrasya Dosyası dergisi, Cilt:7, Sayı:1, 2001

Taneri , A. , “*Niçin Ermenistan A Yardım Ediyoruz?*” , Azerbaycan Kültür Dergisi, Mart-Nisan 1993

Yalçın, A. , “*Diplomasi Ve Strateji: Azerbaycan Örne i*”, Azerbaycan Kültür Dergisi Mayıs- Haziran 1993

Yılmaz , R. , “*Türkiye-Azerbaycan li kilerinde Son Dönem*” , Bilge Strateji Dergisi Cilt 1 / Sayı 2, 2010

Arslanlı, A. , “*Iham Aliyev Döneminde Azerbaycan Dı Politikası*”, 09.09.2011, <http://www.ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR>

Arslanlı, A. , “*Karaba Sorunu Çözüme Ne Kadar Yakınız Tarihsel Arkaplan*”, 28.06.2010, <http://www.turksam.org/tr/a2097.html>

Dikkaya, M. , “*Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu*” , <http://www.usakgundem.com/yorum/220/haydar-aliyev-doneminde-azerbaycanin-kuresel-ekonomiye-entegrasyonu.html>

Elekda , . , “*1915 Olaylarının Ardındaki Gerçekler ve Bugüne Yansımaları*” , 22.11.2007, Ba kent Üniversitesi Stratejik Ara tırmalar Merkezi Paneli http://sam.baskent.edu.tr/p_1915_olaylari.php

Hüseynov, F. , “*Ba msız Devletler Toplulu u’nun Olu umunun Hukuki Boyutları*” , 2003, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2544.pdf>

Kanbolat, H. , “*Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Dış Politika Analizleri*” , OAKA Tartışma Platformu, 2011

Kısacık, S. , “*Enerji Nakil Hatları Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*”, 11.08.2010, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option/enerji-nakil-hatlar-cercevesinde-turkiye-azerbaycan-iliskileri>

Kürkçüoğlu, E. , “*Hocalı’da Türk Soykırımı*”, 27.02.2006, Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkilerini Araştırma Merkezi, <http://www.diplomatikgozlem.com/TR/belge/1-7573/hocalida-turk-soykirimi.html>

Laçiner, S. , “*Değerli Türkiye Değil, Ermenistan ve Azerbaycan* ”, 19.04.2009, <http://www.usakgundem.com/yazar/degerli-turkiyede-degil,-ermenistan-ve-azerbaycan.html>

Önan, S. , “*Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar Ve Hocalı Soykırımı* ”, 24.02. 2012, <http://www.turksam.org/tr/a1389.html>

Önan, S. , “*Yeni Bir Dünya Kurulur Ve Azerbaycan Orada Yerini Alır mı?* ” , 02.05. 2009, <http://www.turksam.org/tr/a1652.html>

Oral, N. , Türk Boğazları, 11.11.2000, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu, http://www.tudav.org/new/pdfs/marmara_2000.pdf

Öztarsu, M.F. , “*Türkiye Ve Azerbaycan Askeri İlişkileri Ve Bölge Politikaları* ” , 02.12.2009, <http://www.turksam.org/tr/a1874.html>

Pamir, N. , Güney Kafkasyanın Enerji Boyutu , 2006, Gen. Kur. Baskın Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güney Kafkasyaya Güncel Bakış Sempozyumu,

İriyev, Z. , “*Yukarı Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları : Statüko Değeri mi?* ” ,29.03. 2010, <http://www.usakgundem.com/haber/52243.html>

iriyev , Z. , “Azerbaycan’ın Askeri Doktrini ve Dı Politika Yansımaları”, 2010, (Azerbaijan’s Military Doctrine and Its Repercussions On Foreign Policy) , Oaka,Tartı maPlatformu , <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/.pdf>

Tavkul, U, “*Hassas Konular : Kafkasya Denklemi*” , 27.11. 2008, Kök Sosyal ve Stratejik Ara tırmalar E-Bülteni, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-utavkul.pdf

Telatar , G. , “ *BTC Boru Hattı: Rusya’nın Transkafkasya’daki Etkinli i* ” , 08.07. 2005, TASAM, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_ etkinligi

Uslu, N. , “ *Türkiye’nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler* ”, 29.05.2010, http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01.html

Yılmaz, R. , “ *Birinci Dünya Sava ı Ba larında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti* ” , 20.10.2010, <http://www.usakgundem.com/makale/74/html>

Gazete ve nternet Kaynakları

<http://www.haberajans.ermenistan-protokolu-imzalandi-haberi-69161.html>, eri im tarihi: 16.10.2010

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/tp://gazetearsivi//01.03.1992> , eri im tarihi: 10.12.2011

<http://www.baku.emb.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=154408>. eri im tarihi: 04.06.2012

<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/Azerbaycan.asp>, eri im tarihi: 11.08.2010

http://www.day.az/news/Nefti_Gaz, eri im tarihi: 09.12.2011

<http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, eri im tarihi: 21.11.2011

<http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>, eri im tarihi: 14.04.2009

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625

ÖZGEÇM

25 ubat 1984 tarihi, Trabzon / Merkez do umluyum. İlk ve ortaokulu istanbul'da okudum. Liseyi Kuleli Askeri Lisesi'nde tamamladıktan sonra Kara Harp Okulu'na girdim. Buradan 2005 yılında mezun olduktan sonra Hakkari 'ye tayin oldum. u anda istanbul'da görev yapmaktayım. 2009 yılında Beykent Üniversitesi uluslararası İli kiler ana bilim dalında yüksek lisans e itimine ba ladım.

Yabancı dilim İngilizce olup, evliyim.

Cemal Celil KARAMAN